

**OPERA
HISTORICA
č.1/2018**

1

Ročník 19
2018

OPERA HISTORICA

Časopis pro dějiny raného novověku

Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis

Časopis Opera historica je zařazen na European Reference Index for
the Humanities / ERIH+

The journal Opera historica is included in the European Reference Index for
the Humanities / ERIH+

© Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018

Vydává Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

Cover & Typo © Jan Kubeš, 2016

Všechna práva vyhrazena
ISSN 1805–790X

OBSAH

/VĚDECKÉ STUDIE/

Komunikativní obraz bitvy u Záblatí 7
Josef Čížek

Ferdinand z Ditrichštejna a kanonikáty pro jeho mladšího syna 33
**Príspevek ke komunikačním strategiím aristokracie
z českých zemí v 17. století**
Lenka Maršálková

Hrabě Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat ve světle inventáře 56
zámku Březnice z roku 1853
Anna Fišerová

/HISTORIOGRAFIE A METODOLOGIE/

Ivan the Terrible in the Russian Historiography of the 19th–21st Centuries 83
Problems, Methodology, Opinions
Vladimir Panov

/VĚDECKÉ PROJEKTY/

Draft books of Wilhelm Slavata of Chlum and Košumberk (1572–1652) 106
A publication project
Josef Hrdlička – Pavel Král

/ZPRÁVY O NOVÉ LITERATUŘE/

Jiří Friedl – Tomasz Jurek – Miloš Řezník – Martin Wihoda, ... 122
Dějiny Polska (Kateřina Pražáková)

Blanka Kubíková, *Portrét v renesančním malířství v českých zemích*. 123
Jeho ikonografie a funkce ve šlechtické reprezentaci (Václav Bůžek)

Wolfgang Wüst – Marina Heller (edd.), *Historische* 125
Kriminalitätsforschung in landesgeschichtlicher Perspektive (Jaroslav Dibelka)

Ronald G. Asch, *Herbst des Helden. Modelle des Heroischen* 126
*und heroische Lebensentwürfe in England und Frankreich von
den Religionskriegen bis zum Zeitalter der Aufklärung. Ein Essay* (Josef Čížek)

Ondřej Podavka, <i>Zdeněk Brtnický z Valdštejna</i>	128
<i>Učený šlechtic a jeho deník z cest (František Koreš)</i>	
Jana Janišová – Dalibor Janiš, <i>Moravská zemská zřízení a kodifikace</i>	131
<i>zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století (Josef Hrdlička)</i>	
Joachim Bahlcke, <i>Kalwinizmus i Jednota braci českých</i>	132
<i>w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej. Studia na temat społecznego i kulturowego znaczenia wyznania reformowanego w okresie wczesnonowoczesnym (Kateřina Pražáková)</i>	
Radmila Prchal Pavličková, <i>O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása</i>	134
<i>v pohřebních kázáních v období konfesionalizace (Pavel Král)</i>	
Anne J. Cruz – María Cristina Quintero (edd.), <i>Beyond Spain's Borders:</i>	135
<i>Women Players in Early Modern National Theaters (Rostislav Smíšek)</i>	
Petr Fidler – Lenka Křesadlová – Jana Perutková – Lilian Ruhe –	137
<i>Jana Spáčilová – Tomáš Valeš, Proměny zámeckého areálu v Jaroměřicích nad Rokýtnou: kritický katalog výstavy (Rostislav Smíšek)</i>	
/CO JE NOVÉHO V RANÉM NOVOVĚKU/	140

Komunikativní obraz bitvy u Záblatí

JOSEF ČÍŽEK

Bitva u Záblatí je známým vojenským střetnutím českého stavovského povstání, která se odehrála 10. června 1619 mezi vojskem generála vzbouřených českých stavů Petra Arnošta z Mansfeldu a vojenským sborem císařských žoldnéřů, kterým velel Karel Bonaventura Buquoy. Částečně se jí ve svých pracích věnovali autoři mnoha monografií, jež se zabíraly prvními léty třicetileté války.¹ Zmíněné práce velice inspirativně rozkryly řadu úhlů pohledu na problematiku vojenských střetů raného novověku.

Přestože v porovnání se statisícovými armádami pozdějších let třicetileté války by se mohlo zdát, že nešlo o nikterak významnou a důležitou šarvátku, bitva u Záblatí však skrývala – a nadále skrývá – mnoho nových podnětů hodných historiografického uchopení.² Tato studie neměla za cíl odmítnout dříve předložené závěry, naopak využila již zjištěných poznatků a na těchto základech se s pomocí moderních metod pokusila vystavět nový pohled na jednu z důležitých bitev českého stavovského povstání.³

¹ Pro politické dějiny třicetileté války existuje velké množství literatury. Výběrově lze zmínit Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání I–IV*, Praha 1870, 1878, 1880; Josef PEKAŘ, *Bílá hora: její příčiny a následky*, Praha 1921; Josef POLIŠENSKÝ, *Anglie a Bílá hora*, Praha 1949; TÝŽ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958; TÝŽ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960; TÝŽ, *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*, Praha 1970; František KAVKA, *Bílá hora a české dějiny*, Praha 2003. Ze současných historiků se dějinám českého stavovského povstání věnují např. Dušan UHLÍŘ, *Černý den na bílé hoře*, Praha 1998; TÝŽ, *Drama Bílé hory. Česká válka 1618–1620*, Praha 2015; Jan P. KUČERA, *8. 11. 1620 Bílá hora: o potracení starobylé slávy české*, Praha 2003; Jaroslav ČECHURA, *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého*, Praha 2004; Radek FUKALA, *Sen o odplatě. Drama třicetileté války*, Praha 2005; Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010. Ze zahraniční produkce je inspirativní zvláště Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013.

² Vojenskými taktickými a strategickými aspekty českého stavovského povstání se zabýval především Miloslav VOLF, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 31, 1962, s. 123–134; TÝŽ, *Druhá polovina roku 1619 v jihočeských bojištích*, JSH 32, 1963, s. 79–92; TÝŽ, *Jihočeské bojiště v prvních měsících českého povstání roku 1618*, JSH 29, 1960, s. 18–22, 82–92; TÝŽ, *Jižní Čechy v létě 1620 a příprava konečného střetnutí*, JSH 35, 1966, s. 8–23; TÝŽ, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618–1619*, JSH 30, 1961, s. 24–34, 102–114. Společně s novými metodologiemi je nově bádána i bitva u Záblatí, srov. Vít VLNAS, *Múzky ve zbrani. Carl von Blaaß, Bitva u Záblatí roku 1619*, Dějiny a současnost 24, 2002, č. 4, s. 40–41.

³ Hlavní metodologickou oporu pro tuto práci představoval koncept komunikativního obrazu bitvy a nepřítel tak, jak jej v českém prostředí nastínili historikové Zdeněk Vybíral a Miroslav Žitný. Zdeněk VYBÍRAL, *Pohled českých pramenů na bitvu u Moháče (29. 8. 1526)*, in: Jiří Mikulec (ed.), *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka I*, Praha 2007, s. 201–211; TÝŽ, *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského boji s Osmany 29. srpna 1526*, Praha 2008; Miroslav ŽITNÝ, *Keresztes 1596. Vytváření obrazu prohrané bitvy s Turky a její druhý život*, Český časopis historický 111, 2013, s. 31–65. Ze zahraniční produkce bylo čerpano nejvíce inspirace z práce Stefana HANSSE, „*Per la felice vittoria*“:

Vlastním cílem práce bylo podat komunikativní obraz bitvy u Záblatí na základě toho, jak se konflikt projevoval v dobové propagandistické tvorbě. Jádrem výzkumu se staly zpravodajské letáky katolického i protestantského původu, na nichž bylo ukázáno, jakým způsobem tehdejší publicistika zacházela s vojenským střetem. Výzkum reflektoval, nakolik se zpravodajství o bitvě u Záblatí drželo zažitého standardu informování o bitvách raného novověku v jeho formálních i textových částech. Rozbor textů hlásících se k různým konfesím pomohl k ponoru do myšlenkových světů vydavatelů a recipientů zpravodajství raného novověku. Manipulace s historickými skutečnostmi otevřela vhléd do toho, co chtěly jednotlivé válečné strany zdůraznit, nebo naopak upozadit. Interpretací nepravdivých informací o jednotlivých událostech bylo prokázáno ovlivňování čtenářů letákového zpravodajství.

Důležitou součástí letáků informujících o bitvě u Záblatí byly osudy jednotlivých aktérů výhradně šlechtického původu. Jejich působení ve střetu se stávalo námětem hodným k propagandistickému zpracování. Jak publicistika s takovými příběhy pracovala a jak je využívala, bylo jedním z hlavních cílů této práce. Závěrem se výzkum zaměřil také na neurozené složky společnosti a na jejich vztahy k záblatské

bitvě. Přestože je městská korespondence zcela jiným pramenem než letáková publicistika, mohla odhalit pohled měšťanů na bitvu u Záblatí a poodkrýt jejich myšlenkové světy. Naopak pro poznání situace na venkově a vnímání bitvy selským obyvatelstvem bylo třeba se zaměřit opět na letákovou literaturu. Konkrétně šlo o písňové texty věnující se životu vesnického obyvatelstva zasaženého válečnými událostmi na jihu Čech. Tato část se stala doplněním k rozboru letákového zpravodajství. Bylo to způsobeno především heuristikou, jelikož nedostatečné dochování podobných pramenů nedovolovalo tak hluboký ponor do problematiky jako u letákového zpravodajství.

Letákové zpravodajství bitvy u Záblatí

Během výzkumu vhodných pramenů bylo nalezeno množství německy psaných tisků, které se ze dvou různých pohledů zaměřily na bitevní dění ve dnech kolem 10. června 1619.⁴ Nebylo překvapující, že ony dva úhly vycházely z náboženského a politického hlediska. Již v první fázi práce bylo snahou členit prameny podle toho, jestli tiskaři nebo zadavatelé tisku byli přívrženci českého stavovského povstání (pravděpodobně protestantského vyznání), nebo se počítali k podporovatelům habsburského císaře (katolíci). Překvapením se však stalo, že přes velké množství letáků

Venezianische Reaktionen auf die Seeschlacht von Lepanto (1571), Frühneuzeit-Info 22, 2011, s. 98–111; dále Hanse MEDICKA, *Im Druck des Ereignisses. Zeitzeugnisse zur Schlacht bei Lützen 1632 in ihrer medialen Dynamik*, Zeitschrift für historische Forschung 44, 2017, s. 409–440.

⁴ Kompletní soupis produstovaného novinového zpravodajství obsahuje práce Josef ČÍŽEK, *Komunikativní obraz vojenských střetů za českého stavovského povstání*, České Budějovice 2017 (Diplomová práce), s. 86–89.

věnujících se bitvě u Záblatí byly nalezeny pouze dva typy textů katolického původu,⁵ a dokonce jen jedno znění vycházející z prostředí stranického českým stavům. Tento leták se na první pohled vztahoval k jiné bitvě, protože datoval střet mezi císařskou a stavovskou armádou na 28. května starého a 8. června 1619 nového kalendáře.⁶ Je-li však se však žádný jiný dostupný pramen nezmiňoval o kterémkoliv konfliktu dva dny před záblatským střetnutím, bylo by možné se s největší pravděpodobností domnívat, že zde šlo pouze o omyl a chybnou dataci bitvy u Záblatí.⁷

Propagandistické letáky raného novověku zobrazující válečné události obsahovaly dvě hlavní složky informace. Formální stránka tisku nesla vlastní zprávu, zatímco samotný text líčil bitvu u Záblatí psanou formou. Důležitým prvkem tisků v první polovině 17. století byla úvodní strana. Pro tehdejšího čtenáře měla takřka stejnou hodnotu jako následující text, navíc pro člověka, který nebyl vzdělaný a neuměl číst, byla první strana z informačního hlediska nedocenitelná. Proto byly titulní strany opatřovány různě velkými druhy písmen psaných jinými typy, než

⁵ Jde o novinový leták *Kurtze und Warhafftige erzehlung Von der Sigreichen Schlacht unnd herrlichen Victoria / welsch herr Graff von Boquoy den 10. Juny wider den vermeinten Graffen von Mansfeldt in Behaimb nicht weit von Prachatitz / erhalten. Von einem der selbsten dareby gewesen und alles mit Augen gesehen in lateinischer Sprach trewlich beschriben / und jetzund dem gemeinen Mann zum besten in unsere Teutsche Sprach versetzt.* 4°; 6 listů; místo: Straubing; rok 1619; tisk: Simon Haan (dále jen *Kurtze und Warhafftige erzehlung*), který je uložen v Bayerische Staatsbibliothek München pod signaturou Res 4 H.e.e. 30. Srov. VD17 12:646473Z. Druhým typem katolického pramene byl *Neue Zeitung / auß dem Königlichen und Böhaimbischen Lager / welches der Herr Graff von Buguoj / Ihr Königl: Mayst: selbsten zugeschrieben / und gründlich berichtet / Warhafftiger Bericht / mit was gestalt / der zu hungern unnd Böhaimb / Königl: Mayst: Obrister VeldMarschalck / der Herr Graff von Buguoj / die Böhaimbischen den 10. Junij angegriffen unnd biß auff das Haupt geschlagen hat / solches der Herr Graff Buguoj, wieder den vermeindten Graffen von Mansfeldt / die Ritterliche Schlacht Sieg unnd herrliche Victoria in Böhaimb / nicht weit von Prachatitz erhalten / und Ritterlich gewonnen hat / Gott verleyhe Ihm den Segen Gottes weitter / unsern Feinden starcken abbruch zu thun.* 4°; 4 listy; místo: Videň; rok 1619; tisk: Wolfgang Schumppen (dále jen *Neue Zeitung / auß dem Königlichen und Böhaimbischen Lager*), který se nachází TAMTĚŽ, sign. Res 4 H.e.e. 30. Srov. VD17 12:646479V.

⁶ Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 112–131.

⁷ Novinovým letákem stavovské propagandy byl *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht / der Blutigen Schlacht / so zwischen herrn Graff Ernsten von Mansfeld / Edlen herrn zu heldrungen / etc. und dem Conde di Bucquoi, bey Bisseeck / so zwischen Budweiß und Crumaw gelegen / den 28. May alten / oder 8. Junii Newen kalenders / diß Jahrs / vorgangen und beschehen / was beyderseyts sich verlossen und zugetragen / wirdt umbständlich berichtet;* 4°; 4 listy; místo: Praha; rok: 1619; tisk: Lorentz Emmerich (dále jen *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*), jenž se nachází v Zentralbibliothek Zürich pod signaturou 18:1,18 a je dostupný na webové adrese <http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-34331> (odkaz ověřen k 22.3.2018). K osobě tiskaře blíže Josef VOLF, *Dějiny novin v Čechách do roku 1848*, Praha 1930, s. 156; Petr VORR, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 241. Lorenz Emmerich byl v Praze usedlý tiskař, jenž se angažoval v propagandistickém boji Fridricha Falckého. Po jeho útěku z Čech jej zanedlouho následoval i Emmerich se svou dílnou. O jeho předchozím i následujícím působení za hranicemi Českého království se nedochovalo žádných zmínek.

byl napsán zbytek textu, a také obrazovou přílohou, která byla brána na roven písemnému sdělení. Nebyl to však pouze důvod analfabetismu, ale tiskaři od počátku potřebovali své výtvary především prodávat, a proto měly první stránky také funkci upoutat pozornost dobového čtenáře.⁸ Přestože v počátcích ilustrovaného zpravodajství byly motivy vyobrazování přejímány, v pozdějších dobách již tato praxe nebyla vhodná a jednotlivé noviny přinášely originální zobrazení událostí, o nichž informovaly.⁹

Na tiscích, které byly vytištěny v reakci na bitvu u Záblatí, bylo patrné, že autoři nebo zadavatelé měli velký zájem o šíření zpráv z bojiště. Katolické i protestantské letáky měly znatelně odlišnou úvodní stranu, než byla typografie obsahové části textu. Typické *Neue Zeitung oder Eygentlicher Bericht* v případě protestantských tiskovin a *Kurtze und warhafftige erzehlung* v katolických tiscích bylo vyvedeno jiným typem písma, než sestával zbytek textu. Z důvodu upoutání pozornosti byla tato písmena mnohonásobně větší. I v případě nadpisů titulních stránek letáků se vyskytovaly důležité rozdíly. Zatímco

protestantský tisk evidentně kladl důraz na název tiskoviny, tedy zmíněné *Neue Zeitung oder Eygentlicher Bericht*,¹⁰ v katolických letáčích bylo navíc zvýrazněno ještě to, o čem zpráva pojednávala, *Sigreichen Schlacht* nebo *Ritterliche Schlacht Sieg unnd herrliche Victoria*.¹¹ Dalo by se usuzovat, že pro čtenáře katolické publicistiky měl být důležitější samotný obsah zprávy, zatímco protestantskému čtenáři nebylo vhodné připomínat, že stavovská vojska v bitvě nedosáhla žádoucího výsledku. Obecně bylo možné konstatovat, že všechny letáky měly výrazně odlišné úvodní strany.¹²

Oproti protestantským tiskům se z formálního hlediska lišily katolické tisky také tím, že se vyznačovaly poněkud střídmějším zdobením. Nekořpondovalo to ani se zažitou představou o katolických libujících si ve zdobnosti, ani se skutečností, že císařská strana v tomto konfliktu zvítězila, proto se dalo očekávat, že by chtěla své vítězství oslavit i tímto způsobem. Jako důvod této střídmosti jsem neshledal nic obvyčejnějšího než skutečnost, že katolictví tiskaři v té době zřejmě nedisponovali žádným přijatelným vyobrazením a aktuálnost zprávy byla natolik důležitou, že

⁸ Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 24–58; TÝŽ, *Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství v předbělohorských Čechách*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 233–261, zde s. 257–258; Jana HUBKOVÁ, *K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany*, *Historie – otázky – problémy* 6, 2014, č. 2, s. 197–210.

⁹ T. RATAJ, *Turecká hrozba*, s. 259.

¹⁰ *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*.

¹¹ *Kurtze und Warhafftige erzehlung; Neue Zeittung / auß dem Königlichen und Böheimbischen Läger*.

¹² *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*; za reprezentativní příklad katolického tisku mi sloužil *Kurtze und Warhafftige erzehlung*.

nesnesla časového odkladu, proto se tiskaři i zadavatelé rozhodli vytisknout letáky bez nákladnějších příkras.¹³

Naopak protestantské tisky se vyznačovaly daleko větší zdobností a obsahovaly grafické znázornění proběhnuvší bitvy. Pro zpravodajce, který informoval o prohrané bitvě, tedy nebyl problém vojenské střetnutí doslova vykreslit.¹⁴ Evidentně také takový tiskař nespěchal s vydáním zprávy o prohře stavovského vojska a měl dostatek času vytvořit rytinu, pomocí které mohl tisknout výjev bitvy ve větším množství. Tehdejší tiskaři záměrně nezobrazovali nejdůležitější okamžiky události, jež popisovali, ale zaměřili se na momenty, kde mohli představit alespoň dobrou vůli vojska k vítězství nebo jiný přijatelný motiv. Nikdy neukázali konečný stav prohry.¹⁵ Tiskař, respektive tiskaři, kteří vydávali protestantské letáky, vyobrazili na titulních stranách bitvu v její vrcholné fázi. Ve zkoumaném tisku se jednotlivé vojenské sbory proti sobě

postupily s ohromnou vervou. V zobrazeném okamžiku se střetly meče, kopí, píky. Těla vojáků byla namačkána na sebe a pochodovala přes své padlé druhy. Obraz bitvy, jenž zde byl čtenáři předložen, nebyl skutečnou situací na bojišti, ale předváděl surovost bitvy,¹⁶ její velikost i hrůznost a znázorňoval statečnost vojáků vrhajících se do jejího víru.¹⁷

Ve zkoumaném tisku zaútočila jízda Petra Arnošta z Mansfeldu přímo pod velením samotného hraběte na pozice císařské armády, aby zastavila nepřátelský postup. Naprážená kopí se lámala o těla nepřátel a ukazovalo se, že tento útok následovaný ztečí pěchotních sborů mohl převážit pomyslné misky vah na stranu vojsk vzbouřených stavů. Dobový čtenář se dočetl, že císařská armáda nakonec zvítězila, ale už samotný výjev bitvy dával tušit, že vítězství se nerodilo snadno, snad i ospravedlňoval stavovského generála, jenž nedokázal nepřítele porazit.¹⁸

¹³ Jedním z tiskařů katolického letáku byl straubinský tiskař Simon Haan. Srov. Gert KEISER – Heinz FINGER – Elisabeth NIGGEMANN (edd.), *Bücher für die Wissenschaft: Bibliotheken zwischen Tradition und Fortschritt. Festschrift für Günter Gattermann zum 65. Geburtstag*, München–New Providence–London–Paris 1994, s. 55. Ve Vídni tiskl obdobný leták Matheo Formica, který pocházel ze známé tiskařské rodiny a jenž byl prvním, kdo se pokusil v hlavním městě monarchie tisknout pravidelně vycházející noviny. Blíže P. VOLT, *Encyklopedie*, s. 272.

¹⁴ Problémem v tomto směru bádání byla v tomto případě vysoce pravděpodobná možnost, že autor tisku pouze přebral obecný vzor, kterých bylo v dobovém zpravodajství velké množství.

¹⁵ T. RATAJ, *Turecká hrozba*, s. 260.

¹⁶ Druhým životem bitvy se zabývali O. CHALINE, *Bílá hora*, s. 353–513; Peter ENGERISSER – Pavel HRNCÍŘÍK, *Nördlingen 1634. Die Schlacht bei Nördlingen – Wendepunkt des Dreißigjährigen Krieges*, Ruppertsgrün 2009; Václav MATOUŠEK, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006.

¹⁷ Tiskaři zabředávali do častých topoi letákového zpravodajství raného novověku. Terminologické vymezení středověkých literárních topoi, které se dá použít i na raně novověké období, předložila Mirjam BOHATCOVÁ, *Tri poznámky k dějinám českého knihtisku*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie 16, 1971, s. 92–94; zde konkrétně Eva STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740*, Praha 2015, s. 87.

¹⁸ Srov. úvodní stranu novinového letáku *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*.

Právě neohroženost a statečnost, s jakou se vydávali stavovští vojáci do bitevní vřavy, bylo to, co si přála poražená strana zdůraznit. Pro čtenáře neměla být problémem prohra v bitvě, ale zdůrazněna měla být snaha a vůle, které v dalších střetnutích povedou ke konečnému vítězství ve válce. Naturalistické vyvedení obrazů bitvy mělo v příjemcích informací vzbudit respekt k vojákům, kteří trpěli, strádali a bojovali za správnou věc. Účelem takových vyobrazení nebylo zobrazit bitevní situaci takovou, jak ve skutečnosti probíhala, i když je možné, že v některé fázi boje – prameny protestantského původu to zdůrazňují ve velké míře, opravdu stavovská armáda měla navrch nad císařskými sbory, ale dobový čtenář nevnímal vyobrazení bitvy faktograficky, nýbrž spíše symbolicky.¹⁹

Průběh bitvy u Záblatí, jak jej popisovali autoři dobového zpravodajství, se držel tradičních zavedených formálních hledisek. Již v předchozích letech se ustálila podoba zpráv líčících válečná střetnutí různých vojenských uskupení. Nejzjevněji to bylo možné sledovat na příkladu tureckých válek, konkrétně patnáctileté války mezi Osmanskou říší a habsburskými zeměmi. V případě průběhu vítězné bitvy, obléhání či bránění pevnosti nebo

města se opakoval zaběhnutý scénář, kdy se na začátku dal nepřítel do pohybu, vojáci podporovaní autorem letáku se mu srdnatě postavili v ústrety a po litém boji dosáhli vítězství. V případě nepříznivých zpráv zase nebylo nutné přiznat plný neúspěch, ale ukázat dílčí kladné výsledky, předpoklad k nim nebo závažné těžkosti nepříteli. Kromě takových konkrétních pasáží se ve zpravodajství objevovaly i části, které povyšovaly válečný střet na teologickou rovinu. Každá válka potažmo bitva byla v dobovém vnímání v prvé řadě božím trestem, takže především příčiny a následky bitev a válek byly dávány do souvislosti s boží vůlí.²⁰ Povětšinou takové pasáže měly své místo na začátku a na koncích publicistických textů. Ani v době, kdy zpravodajci podávali informace o bitvě u Záblatí, se tomuto zaběhnutému schématu nevyhýbali.²¹

Vidění bitvy a války jako Božího dopuštění bylo hluboce zakořeněno v evropské společnosti již od počátků křesťanství a souviselo s eschatologickým myšlením člověka raného novověku.²² Skrze válku a soužení měl nastat druhý příchod Ježíše Krista, jímž by skončil běh světových dějin. Lidé se navíc mohli z Bible dočíst konkrétní pasáže o navzájem se vraždících národech, o umírání pro víru. Falešnými

¹⁹ T. RATAJ, *Turecká hrozba*, s. 260.

²⁰ V tomto směru, který momentálně v německé historiografii dominuje, vykládá své dějiny třicetileté války nejnověji i Georg SCHMIDT, *Die Reiter der Apokalypse. Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, München 2018.

²¹ T. RATAJ, *Turecká hrozba*, s. 248–253.

²² Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008 (= Monographia historica 9), s. 11, 18–19.

proroky byly nazývány osoby jak na straně katolické, tak protestantské.²³

Začátek analyzovaných textů byl vyhrazen k vypočítání příčin, které vedly k bitvě u Záblatí. Nebyly zahrnuty strategické nebo taktické důvody, jež předcházely střetu, ale spíše obecná teologická podstata války.²⁴ Pisatelé katolických textů spatřovali největší příčinu vzniku války v tom, že lidé v Českém království ztratili víru v pravého Boha a provinili se především okrádáním kostelů, klášterů a také trápením poddaných, kterým jejich vrchnost odepírala právo na vyznávání katolického náboženství.²⁵ Právě císařské armády byly v řádcích katolického letáku

bičem božím, který má vyšlehat nepřátele právoplatného krále ze země. Naopak protestanté a jejich armády v Českém království byli v textu vnímáni jako ratolest, která však nebyla plně srostlá s Kristem. Taková ratolest nemohla plodit a škodila celému tělu církve, takže Bůh touto ratolestí lid za jeho hříchy trestal a dopouštěl soužení. Vítězství v bitvě však naznačovalo, že se věci obrátily na správnou cestu. Suché ratolesti mohly být posbírány a hozeny do ohně.²⁶ Symbol ratolesti byl v Bibli navíc znakem naděje. V tomto případě však slibovalo spálení ratolesti novou, lepší budoucnost pro trpčící české země.²⁷ Válka byla možností,

²³ Srov. pasáže z BIBLE, Matouš 24, 6–13. „Až uslyšíte válečný hluk a zprávy o válkách, hleďte, abyste se nestrachovali. Musí to přijít, ale to ještě nebude konec. Národ povstane proti národu a království proti království a na různých místech vypuknou hladomory a zemětřesení. To všechno jsou jen počátky porodních bolestí. Tehdy vás budou trápit a zabíjet a kvůli mému jménu vás budou nenávidět všechny národy. Tehdy mnozí odpadnou a budou se vzájemně zrazovat a nenávidět a povstane mnoho falešných proroků a svedou mnohé. A protože se rozšíří špatnost, láska mnohých vychladne. Kdo však vytrvá až do konce, bude zachráněn.“

²⁴ Význam slova válka nebyl pouhým pasivním odrazem skutečnosti, nýbrž sémantické pole pojmu se skládalo z různých asociací, které mu raně novověký člověk přisuzoval Josef MACEK, *Historická sémantika*, Český časopis historický 89, 1991, s. 1–30, zde s. 13.

²⁵ *Kurtze und Warhafftige erzehlung. [...] Das der Allmächtige Gott / wegen der Sünden / [...] / die Menschen zu strafen / sonderlich aber mit Krieg und Verbeerung Landt unnd Leute / ist so wol auß heiliger Schrift als auß Weltlichen histori Schreiben bekannt. [...]“.*

²⁶ BIBLE, Jan 15, 1–8. „Já jsem uslechtilá réva a můj Otec je vinař. Každou ratolest, která ve mně nese ovoce, odřezává, a každou, která nese ovoce, čistí, aby nesla více ovoce. Vy jste již čisti díky slovu, které jsem k vám mluvil. Zůstaňte ve mně a já ve vás. Jako ratolest nemůže nést ovoce sama od sebe, pokud nezůstane ve kmeni, tak ani vy, pokud nezůstanete ve mně. Já jsem vinná réva a vy ratolesti. Kdo zůstává ve mně a já v něm, ten nese mnoho ovoce; beze mě nedokázete nic. Jestliže někdo nezůstane ve mně, bude odhozen pryč jako ratolest a uschne. Pak budou posbírány, hozeny na oheň a shoří. Jestliže zůstanete ve mně a má slova zůstanou ve vás, prostě, o kolik chcete, a stane se vám to. Když poneseíte hojně ovoce, bude tím oslaven můj Otec a budete moji učedníci.“; *Kurtze und Warhafftige erzehlung. [...] Und handlet wie ein Vater / welcher nach dem er sein liebes Kind mit der Ruthen gezüchtiget / und das Kind from worden / nimbt er die Ruthen / und wirfft sie in das Fewr / und verbrennet sie / dardurch dann das Kind uber die massen erfrewet wirdt. [...]“.*

²⁷ TAMTÉŽ, Genesis 8, 11. „Večer se k němu holubice vrátila a ble, v zobáku měla čerstvý olivový lístek! Tak Noe poznal, že voda ustoupila ze země.“

jak se mohl soucit Všemohoucího opět navrátit do českých zemí.²⁸

Protestantský leták také uváděl příčiny války, ale neuchyloval se příliš k teologii, naopak byl daleko konkrétnější v tom, proč válka začala. Boje nevznikly kvůli porušování Božích zákonů, ale kvůli „Španělům“, kteří poctivému a mírumilovnému českému lidu odepírali mír a dychtili po bohatství české země a jejích obyvatel. Tito španělstí důstojníci, jak byli nazýváni v letáku, zatáhli válečné události do země.²⁹ Chtěli tak připravit obyvatele Čech o svobody, které si vymohli v Majestátu Rudolfa II.³⁰ Čeští stavové tedy museli v rámci zachování obecného dobrého v zemi vystoupit proti jeho rušitelům a pozvednout proti nim zbraně.³¹

Novinové zpravodajství o bitvách počátku 17. století dodržovalo svébytný rámeček. Popisy bitvy u Záblatí se od tohoto formátu neodchylovaly, naopak jej velice přesně naplňovaly. Všechny letáky obsahovaly úvod, o kterém už bylo psáno a ve kterém se zkoumaly příčiny vzniku

války. Dále se v úvodech objevovaly posuny armád a pochody, které vedly k bitvě. Především v katolickém letáku byla tato část, příprava Karla Bonaventury Buquoye k bitvě, velice podrobně vylíčena. Autor textu zpravoval čtenáře o tom, jak se císařský generál spojil s hrabětem Jindřichem Duvallem Dampierrem a společně táhli od česko-rakouských hranic přes Benešov nad Černou a Český Krumlov k Netolicím. Právě Benešov nad Černou se stal místem, kde mohla být opět očerněna stavovská armáda. Leták ujišťoval, že dobromyslný hrabě Dampierre jel se svými uherskými jezdci kolem města, které bylo obsazeno stavovskou posádkou, a seznal, že by mohl město pouze oblehnout a dohodnout se s obránci na bezpečném a nekrvavém předání města. Podlí obránci však začali na obléhatele střílet, zranili několik uherských vojáků, kteří se dostali do dravé zuřivosti. Zaútočili na městečko a v rámci útoku je zapálili. Vinu za tento incident císařská strana jasně přičítala stavovským vojákům a uherská jízda, jež

²⁸ *Kurtze und Warhafftige erzehlung. „[...] Wann aber die Straff fürüber / so gedencckt Er auch an seine Barmherzigkeit / und wender seine Zorn gegen denen / die Er zunor gebraucht als Diener seiner Gerechtigkeit / sonderlich wann sie Gottloß / Tyranisch / und Unbarmherzig handeln / kirchen / klöster / und unschuldige Untertanen berauben / schätzt und peinigen. [...]“* V podobném duchu se vyjadřovali pozorovatelé bitvy u Lepanta o Turcích, kteří byli ztotožňováni s Božím trestem, srov. S. HANSS, *Lepanto als Ereignis. Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*, Berlín 2014 (Disertační práce), s. 124.

²⁹ Josef FORBELSKÝ, *Španěle, Říše a Čechy v 16. a 17. století*, Praha 2006.

³⁰ Jiří JUST, *9. 7. 1609 – Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009; zde i přehled další literatury na s. 152–158.

³¹ *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht. „[...] ibres Vatterlands und freyheit und nur zu Erhalt- und Behauptung deß Mayestätbrieffs / [...] defensive gehabt [...]“*; k problematice konstrukce obecného dobrého v myšlení šlechty na počátku 17. století Václav BŮŽEK, *Obecné dobré v myšlení české a moravské šlechty během bratrského sporu Rudolfa II. a Matyáše*, Studia Comeniana et historica 43, 2013, s. 110–123; podle dobového myšlení bylo povinností vytáhnout proti nepříteli do boje, srov. V. URBÁNEK, *Eschatologie*, 64–65.

byla známa svou divokostí a ukrutností, stála ve světle letákové zprávy jako oběť.³² Naopak Buquoy měl podle textu letáku snahu tento požár řešit a uhasit jej, aby pomohl místním obyvatelům.³³

S požárem se setkal čtenář katolického textu v úvodu ještě jednou. V tomto případě stálo v plamenech městečko Lhenice. Informace byly podány tak, že císařská armáda přišla ke Lhenicím, které byly zapáleny stavovskými jednotkami, aby ztížily postup nepřátelským jednotkám. Když se o požáru dozvěděl jeden z císařských generálů, „*chvátal bez rozmyslu, jestli by nebylo možné to město uhasit, ale zbytečně, což jej učinilo velice nešťastným.*“³⁴ V souvislosti s požárem se císařští setkali dokonce se zázrakem. Celé město lehlo popelem, jen jedna jediná chata (*hüttlein*) zůstala stát. V ní našli vojáci jakési šílené postavy, jež

jim ale popřály, protože mluvily latinsky, šťastnou cestu a dobré pořízení.³⁵ S různými nadpřirozenými a zvláštními úkazy se setkával čtenář letákové publicistiky velice často a nikdy tento motiv nebyl do textu zakomponován beze smyslu. Vždy měl odkazovat k nějaké velké události, ať už byla pozitivní, nebo negativní. Mohl také vybízet čtenáře k nějakému konání a měl funkci poplašného signálu. V konkrétním případě katolického letáku o bitvě u Záblatí zajisté šlo o předzvěst velké, pro císařské jednotky vítězné bitvy, která by měla znamenat obrat v dosavadním průběhu války.³⁶

Také hlavní část letáku, samotný popis bitevního dne, korespondovala se zžitým stylem informování o válečných střetnutích. Ve všech zprávách se armády posunovaly tak, aby nakonec mohlo dojít

³² O dravosti uherských jezdců se zmiňuje F. KAVKA, *Bílá hora*, s. 187. Uherští bojovníci byli na česká válečná pole verbováni kvůli četným zkušenostem, které získali v bojích s Turky. Po uzavření žitvatorockého míru část z nich hledala živobytí ve střední Evropě. Géza PÁLFFY, *The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteen Century)*, in: Géza David – Pál Fedor (edd.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden–Boston–Köln 2000, s. 3–69, zde s. 59–60.

³³ O obsazení Benešova nad Černou se zmínil M. VOLF, *Válka*, s. 114. Bližší výzkum ve fondu Archiv města Benešov nad Černou ve Státním okresním archivu Český Krumlov nepřinesl kvůli absenci pramenů žádné nové poznatky.

³⁴ *Kurtze und Warhafftige erzehlung. „[...] merckter daß das gantze Stättlain im Brand steckte / derowegen eylet er ohne Vorzug dahin / ob müglich / das Feuer zuleschen / aber umsonst / welches ihn zimbligh unlustig gemacht [...]“* Stejně jako v případě Benešova nad Černou ani lhenický městský archiv neposkytuje bližší informace.

³⁵ Proctví vyřčená z úst položených lidí měla pevné místo v myšlení raně novověkého člověka. Vidina lepšího zítřka byla pro člověka trpícího třicetiletou válkou zásadním motivem. Srov. Ferdinand MENČÍK, *Česká proctví. K dějinám prostonárodní literatury*, Praha 1916; Josef VOLF, *Bratří Růžového kříže (Roseae Crucis) v zemích českých a proctví jejich na rok 1622*, Český lid 17, 1908, s. 145–149, 161–165, 209–112, 257–261, 305–309, 353–355, 401–406; 18, 1909, s. 52–55, 132–134, 185–187, 356–360; 19, 1910, s. 217–221, 261–267, 338–341, 362–366, 401–412.

³⁶ E. STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství*, s. 94–95.

ke konečnému střetu. Autor katolického textu opět vyzdvihl vynikající schopnosti Karla Bonaventury Buquoye, protože hrabě dokázal „bez všeho nebezpečí“ protáhnout skrze nevyzpytatelné údolí.³⁷ Tímto obtížným manévrem zaskočil stavovskou armádu nepřipravenou, takže Petr Arnošt z Mansfeldu proti němu vyslal část své jízdy. Na to právě čekali císařští generálové Dampierre a Buquoy a léčkou zničili tento jezdecký sbor, když předstírali útek, čímž na sebe nalákali nepřítele, který je s velkým křikem začal pronásledovat. Takto jej dovedli do pasti, kde byl obklíčen a rozprašen.³⁸

Katolický text však již nezmiňoval snahu Petra Arnošta z Mansfeldu, který měl starost o své vojáky a pokusil se je osvobodit. Tento pochod z dobře zabezpečeného Záblatí, který protestantský leták líčil jako ušlechtilou snahu o záchranu stavovských vojáků, byl nakonec nejspíš největší strategickou chybou stavovského velitele a tím, co rozhodlo o výsledku bitvy. Většina Mansfeldovy jízdy byla u Netolic obklíčena spojenou císařskou armádou, přestože se „se svými statečnými

vojáky mocně a nevídaně bránil“, nemohl odolat nepřátelské přesile. Sám generál vyskočil na dobrého koně a ze sedla řídil „jeho statečný lid, v bitevní pořádek s velkou pílí jej do protiútku organizoval.“³⁹ Opět byla tedy strategická chyba hraběte Mansfelda odsouvána do pozadí a místo toho se vyzdvihovala jeho osobní statečnost a udatnost jeho bojovníků, kteří za něj obětovali své životy. Nakonec přece musel na nejrychlejším koni opustit bitevní pole a nechal zde vykrváčet zbytek své armády.⁴⁰

Co čtenáře protestantského tisku mohlo překvapit, byla poslední obranná Mansfeldova linie. Ve chvíli, kdy už mu nezbyvalo žádné jiné východisko, se měl podle autora novinové zprávy krýt se svým vojskem uvnitř formace vozů, které s sebou vezl. Takto vybudovaná vozová hradba měla být záštitou proti nepříteli. O možnosti vybudování více než sto let starého taktického prvku v již probíhající bitvě zřejmě nebylo možné uvažovat kvůli pokroku ve vojenství. Moderním systémem válčení již delší dobu byly přesuny mohutných bloků pěchotních celků, proti

.....
³⁷ *Kurtze und Warbaffte erzehlung. „[...] dann ob schon die grosse Geschütz auff die Unsern loß gebrennet / so hat doch Gott durch seine Genad / und der herr General durch seine Fürsichtigkeit die Sachen also gerichtet / daß alles ohne der Unserigen Schaden geschehe. [...]“.*

³⁸ TAMTĚŽ. „[...] Der Feindt setzet ihm tapfer nach mit grossem Geschray und Frolocken / vermeinte er bette den Sieg allbereit in händen. Als er aber vermerckt daß die Unserigen in guter Ordnung gegen inen bereit daher zogen / [...] / ist inen das Hertz entfallen / und haben sich ohne alle Ordnung in die Flucht begeben. [...]“.

³⁹ *Newe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht. „[...] mit seinen dafffern Soldaten leiden / und endlich unangesehen sie sich mächtig gewebrt / in der Schlacht / so über 8. Stund gewebrt / [...] / und vor den angriff auff einen frantzözischen guten Pferdt gesessen / unnd sein dafffere Volck in die Schlachtordnung und gegenwehr mit grossem fleiß geordnet [...]“.*

⁴⁰ TAMTĚŽ. „[...] und sich nach Bissekh Reterirt [...]“.

nimž byla vozová hradba téměř neúčinná.⁴¹ Čtenář si spíše představoval stavovské vojáky jako nástupce husitských bojovníků, kteří u Záblatí bojovali svatou válku proti nepřátelům pravých křesťanů. Opět text v tomto smyslu obsahoval značné symbolické poselství.⁴²

Zatímco protestantské letáky zmiňovaly jako hlavní důvod výsledku bitvy katolickou početní převahu, v případě katolického zpravodajství hrály roli daleko složitější důvody. Největší příčina vítězství byla spatřována v přičinění samotného Boha. Ten poskytl svou milost především generálům císařského vojska a vedl jejich myšlenky tak, aby jejich rozkazy neměly jedinou chybu. Ti pak dokázali provést své vojsko skrze nebezpečnou soutěsku, Bůh odkláněl dráhy střel z nepřátelských mušket, takže v různých situacích ohrožení nebyl ani raněn, ani zabit jediný císařský voják. Naopak útoky Buquoyova vojska měly zdrcující účinnost a valily se na nepřítele jeden po druhém jako divoká voda. Vojáci se do nepřítele pouštěli s takovou divokostí, zuřivostí, statečností a vážností, že na bitevním poli po chvíli nebylo vidět nic než raněné a ubité stavovské vojáky.⁴³

Císařská armáda si vydobyla v průběhu boje výraznou strategickou výhodu.

Převaha na bojišti byla více než jasná, nepřátelé se vzdávali, utíkali nebo prosili o poslední službu. Buquoyovým vojákům se dokonce podařilo ukořistit osobní věci Petra Arnošta z Mansfeldu, které s sebou vezl na vozech. Právě tento lup však byl problémem, který muselo armádní velení urychleně řešit. Vojáci, kteří kromě osobních dopisů a hraběcího praporu našli v nákladu i stříbrné přibory, peněžní hotovost a větší množství vína, se začali více starat o dobytou kořist a zkušeli najít způsob, jak se co nejvíce obohatit na úkor stavovského generála nebo raněných, mrtvých a zajatých bojovníků. V té chvíli se však opět ukázala duchapřítomnost Karla Bonaventury Buquye, jenž urychleně zakročil mezi rozhádané vojáky a svou autoritou velel k útoku na zbytek nepřátelských bojovníků, kteří se opevnili ve vsi Záblatí.⁴⁴ Následující hrozivý útok uherských jezdců zlomil morálku zbytku stavovských vojáků. Ti, když viděli, co se na ně řítí za hrůzu, sundali své klobouky a na znamení kapitulace je nasadili na kopí a špízy, čímž dávali najevo, že již nechtěli bojovat a že se vzdali. Pověst uherských vojáků nebyla příliš valná, chystali se vzdávající se vojáky zmasakrovat. Naštěstí se v té chvíli projevila dobrosrdečnost a milosrdenství

⁴¹ Blíže Jaroslav PÁNEK, *Husitství jako politický argument v předbělohorské době*, in: Robert Novotný – Petr Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*, Litomyšl 2011, s. 309–319; Zdeněk VYBÍRAL, *Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku*, Husitský Tábor 2007 (Supplementum 3), s. 555–569.

⁴² *Neuwe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht. „[...] wann er uberfallen wurde / ein Wagenburg zu machen [...]“.*

⁴³ *Kurtze und Warhafftige erzehlung. „[...] Alsbaldt ein Zeichen zu der Schlacht gegeben / haben sie mit solcher Tapfferkeit und Ernst in die Feinde gesetzt / daß in kurtzer Zeit auff dem Platz / [...] / nichts als erschlagene und verwundte gesehen worden. [...]“.*

⁴⁴ ТАМТÉЖ. „[...] und deffendürten sich mit Schissen tapffer. [...]“.

Karla Bonaventury Buquoye, jenž přikázal Uhrům zastavit a nastolil na bitevním poli všeobecný klid.⁴⁵

Zpravodajství o bitvě u Záblatí vytvářelo v obou případech hrdiny, kteří se v průběhu válečného střetnutí nějakým významnějším způsobem vyznamenali.⁴⁶ Hlavními postavami byli v obou případech vrchní velitelé obou armád. Již v úvodu obou textů se mohli čtenáři setkat s hlavními postavami bitevního dění. Hlavní role si zde rozdělili Karel Bonaventura Buquoy a Petr Arnošt z Mansfeldu. Císařský generál byl představen spíše neutrálním způsobem, ale příznačné by se mohlo zdát, že autor protestantských textů zřejmě nechoval k valonskému hraběti *příliš* velké sympatie, protože jej ani jednou v celém textu nepojmenoval jeho právoplatným hraběcím titulem. Zato v katolickém letáku se čtenář mohl dočíst

o velice opatrném, dobrými informacemi zpraveném a zkušeném hraběti Buquoyovi. Ten samý autor se ale nebál v případě popisu nepřátelského velitele Petra Arnošta z Mansfeldu sáhnout k hrubším výrazům. Sice mu přisoudil hraběcí titul, ale s dovětkem domnělý. Později se uchýlil k velice expresivnímu popisu stavovského vojevůdce, když jej označil za nelegitimně zplozeného levobočka, který nemá žádné dobré úmysly.⁴⁷ Vše korunoval jadrnými přívlastky tyranský, bezbožný a dokonce ďábelský. Hned po těchto veřejných urážkách přidal autor textu konkrétní Mansfeldova provinění, která přesně zapadala do rámce, kdy již Bůh nemohl čekat, a vyslal proti takové nespravedlnosti nástroj nápravy v podobě císařské armády. Petru Arnoštovi z Mansfeldu bylo vyčítáno dobytí bohobojného města Plzně,⁴⁸ ve kterém se dopouštěl právě těch zločinů,

⁴⁵ TAMTÉŽ. „[...] *Und ist der herr General gleich zu rechter zeit kommen / dann sonstn weren sie von den Ungern alle nidergehaut worden. Nach dem aber der herr General kommen / tritt herfür der Mansfeldische Lautenant / ubergib der herrn Grafen fünfß eingewickelte Fähndel / Sich aber und die Seinen ergibt er der Gnaden ermelten Grafens. [...]*“; zajímavou interpretaci hrdinství spočívající v překračování norem a hranic stereotypu předložil Ronald Gregor ASCH, *Herbst des Helden. Modelle des Heroischen und heroische Lebensentwürfe in England und Frenkreich von den Religionskriegen bis zum Zeitalter der Aufklärung*, Würzburg 2016, s. 16.

⁴⁶ Ani tato skutečnost nebyla výjimečným případem, naopak s vytvářením hrdinů v rámci publicistiky počátku 17. století byla spojena celá řada textů, k tomu blíže E. STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství*, s. 88.

⁴⁷ Neuctivé přívlastky a domnělý hraběcí titul si Petr Arnošt z Mansfeldu jistě vysloužil za svůj ne-manželský původ. Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2010, s. 26–38; Zdeněk ŠOLLE, *Mansfeld a české stavovské povstání*, Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví 7, 1972, s. 71–89.

⁴⁸ Obléhání a dobytí Plzně se stalo v minulosti předmětem zájmu mnoha historiků. Srov. Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621 (K postavě a vývoji města v době českého stavovského povstání)*, *Folia historica bohemia* 8, 1985, s. 157–209; Jan KUMPERA, *Obležení a dobytí Plzně Mansfeldem na podzim 1618*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knöz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 453–462; trž. „*Urputní zrádci Plzáci...*“ *Dobyty Plzně Mansfeldem na podzim 1618*

keré byly popisovány na začátku letáku. Loupení, pálení kostelů a všemožná „*darebáctví a bezbožnosti v nich byly zřizeny*“.⁴⁹

V protestantských tiscích nebylo vhodné očerňovat nepřítele, jelikož si autor byl vědom toho, že vojenské štěstí bylo momentálně na straně císařské armády. Mezi řádky letáku prosvítal strach a nervozita. To bylo především patrné v porovnání s novinovými zprávami, které stranily císařské straně. Zde si autoři posilnění vojenským úspěchem dovozovali jmenovat nepřítele nejhroššími názvy. Dále bylo v tiscích znát zřetelné sebevědomí a důvěra ve schopnosti císařské armády, což se prokázalo i tímto způsobem.

Kromě vrchních velitelů obou armád se v textech letáku objevily epizodní role dalších význačných osobností.⁵⁰ Stavovská armáda měla kromě Mansfelda jednoho kladného a jednoho záporného hrdinu. Porážka v bitvě vyžadovala, aby byl nalezen

její hlavní viník. Jelikož ze zmíněných důvodů to nemohl být Mansfeld, vina byla svalena na jednoho z nižších důstojníků, vrchního vachtmistra Jáchyma Carpezona.⁵¹ Byl to velitel nešťastné části stavovské armády, která zůstala na bitevním poli nejdéle a kterou Mansfeld nechal napospas uherským útočníkům. Jako nejzávažnější přečin bylo Jáchymovi Carpezonovi vyčítáno, že nebojoval do posledního muže, a dokonce odevzdal do Buquoyových rukou deset kusů těžké střelby.⁵² Opět zde autor ovlivňoval mínění čtenáře a odváděl pozornost od závažných taktických chyb, jichž se dopustil Petr Arnošt z Mansfeldu. Zveličoval drobné pochybení nižšího důstojníka, který už ale ve skutečnosti neměl žádnou jinou možnost čelit nepříteli.⁵³

Pravým opakem vrchního vachtmistra stavovského vojska Jáchyma Carpezona byl v očích protestantského tisku velitel Mansfeldovy jízdy hrabě Herman

v dobovém zrcadle, in: Martin Elbl – Milan Tognner (edd.), *Historická Olomouc. Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století*, Olomouc 2002, s. 37–51; W. KRÜSSMANN, *Ernst*, s. 139–146; Miroslav Hus, *Dobytí města Plzně generálem Arnoštem Petrem hrabětem z Mansfeldu v roce 1618 na dobových rytinách*, *Minulosti Západočeského kraje* 50, 2015, s. 11–50.

⁴⁹ *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. „[...] was für Büberey und Gottlosigkeit in den Kirchen getrieben worden [...]“.

⁵⁰ Ve všech případech, o kterých je zde psáno, je přítomna silná stereotypizace urozených aktérů boje. Recipienti letákové publicistiky z katolického i protestantského prostředí byli soustavou stereotypů ovlivňováni, klamáni a zneužíváni. Vládcí prostředků hromadného sdělování si tak upevňovali své postavení v myšlenkových světech čtenářů a posluchačů. J. MACEK, *Historická sémantika*, s. 15.

⁵¹ Mansfeld na rozdíl od Carpezona bojoval podle protestantského letáku velice zmužile a nic se nestaral o své materiální ztráty, nýbrž nejvíce se strachoval o životy svých mužů a o co největší zmírnění lidských ztrát. *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] der herr Graf von Mansfeld klagt nicht seine Pagage / so zweimal hundert tausendt Gulden werth so er darüber verloren / sondern vil mehr seine wol versuchte haupleut / fendrich und knecht / die sich so stattlich gehalten [...]“.

⁵² Ve skutečnosti s sebou táhl Mansfeld pouze jedno dělo. K tomu srov. M. VOLF, *Bitva*, s. 125. I přesto ale byla ztráta palebné síly pro stavovskou pokladnu velikou katastrofou.

⁵³ *Neue Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] unnd wieder gegen umbwechslung unlangst loß gelassen / zu sampt 10. stuck Geschütz nach Budweiß geführt worden [...]“.

Otto I. Limbursko-Styrumský. Tento profesionální bojovník se postavil se zbytkem svých věrných rejtářů proti nepřátelskému vojsku. Společně s rytmistrem Danielem Heydnem, který nesl tíhu boje už od samého začátku bitvy, se mu dařilo odrazit útoky, přestože císařských proti nim v jednu chvíli stálo přibližně pětinašobné množství. Pro dobového pozorovatele měla tato scéna nádech hrdinství, kterým se urozený muž prokazoval.⁵⁴ Toto tvrzení příliš nesouznělo se skutečným obrazem velitele stavovské jízdy. On a jeho jezdci byli známí především tím, že jako první opouštěli bojiště a svou udatnost si dokazovali především na bezbranném venkovském a městském obyvatelstvu.⁵⁵ Jaký byl další osud hraběte, leták již nezmiňuje. Podle toho, že se vyskytoval v závěrečném výčtu „*obristů, kteří v tomto šarmiclu zůstali*“, by se dalo soudit, že za své hrdinství zaplatil životem, ale prameny podhalily další osudy Hermána Otta I. Limbursko-Styrumského. Hrabě se ukryl v jakési stodole, kde našel zdravého koně, se kterým dokázal bez úhony vyváznout z bitevní vřavy.⁵⁶ Později se jako vrchní velitel Mansfeldova jízdního pluku účastnil přelomové bitvy na Bílé hoře, kde se snažil bezúspěšně zadržet

postup císařsko-ligistické armády. V probíhající třicetileté válce sloužil ve službách nizozemských generálních stavů a brunšvicko-wolfenbüttelských vévodů.⁵⁷

Na vítězné císařské straně nebylo třeba hledat viníky porážky, proto byli vyzdvihováni pouze kladní hrdinové bitevního dění z 9. a 10. června 1619. Nejvíce oslavovaným hrdinou byl Karel Bonaventura Buquoy, ale kromě něj se na bojišti, přesněji řečeno v tisku, který informoval o bitvě, zrodil ještě jeden hrdinný voják. Byl jím hrabě Jean de Mérode.⁵⁸ Tento valonský šlechtic sloužil již v předválečné době španělským Habsburkům a později si vydělával na živobytí u Rudolfa II. Po vypuknutí českého stavovského povstání se spolu s bratrem vydali po příkladu Buquoye do Čech, kde chtěli ukázat svou věrnost habsburskému domu. Při obléhání Českých Budějovic se spojil s Buquoyem a vydal se s ním k Záblatí. Zde se o něm autor katolického letáku zmínil již na začátku textu, kdy byl uveden jako velitel tří stovek elitních mušketýrů, se kterými se ihned pustil do boje.⁵⁹

Jeho chvíle slávy však měla ještě přijít. Stalo se to po hlavním střetu obou vojsk mezi Netolicemi a Záblatím, kdy se

⁵⁴ TAMTÉŽ. „[...] *Das Graf von Styrum hat sich so ritterlich gehalten / daß er mit 200. under 1000. kürißer gewagt [...]*“.

⁵⁵ Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká. Od roku 1602 do roku 1623* III, Praha 1867, s. 162.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 162, 165.

⁵⁷ O. CHALINE, *Bílá hora*, s. 204.

⁵⁸ Monograficky o jeho příbuzném, jmenovci a též účastníkovi bitev českého stavovského povstání Hermann HALLWICH, *Johann Merode. Ein Beitrag zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges*, Leipzig 1885.

⁵⁹ Kurtze und Warhafft erzehlung. „[...] *Es befunden sich aber bey uns / in die zwey und dreyssig hundert Ungern / dreyhundert Muscetiierer / welche herr von Merodo fübretel[...]*“.

stavovská jízda vracela ke svému hlavnímu stanu.⁶⁰ Zde se Mansfeld snažil svolat a sjednotit bojeschopné jednotky, aby se mohl bránit proti nepřátelské přesile. Jean de Mérode dostal rozkaz se svými mušketýry napadnout ležení uvnitř vsi Záblatí. To se mu povedlo tak dobře, že zasáhl skladiště střelného prachu stavovského vojska, které vybuchlo a zapálilo okolní domky.⁶¹ Když se proti nim chtěl dát nepřítel na útok, pronesl hrabě Mérode plamennou řeč, čímž dodal odvahy svým a valonským mužům, kteří byli poblíž.⁶² S velkým křikem a s takovou „vážností a statečností“ se pustili císařští vojáci do nepřítelů, že po chvíli nebylo na bitevním poli s kým válčit. Po tomto útoku dosáhli Mérodeho bojovníci množství kořisti v podobě vozů, korouhví a hlavně vína.⁶³

Valonský hrabě se však nezapsal do myslí obyvatel českých zemí jako

chrabří bojovník a svědomitý vykonavatel svěřených úkolů. V češtině se v době českého stavovského povstání zrodilo označení, které mělo svůj etymologický základ ve jméně hraběte Mérodeho. Vojáci z jeho pluku byli totiž daleko více známí tím, že se kvůli nemoci a dalším důvodům zdržovali v týlu armády a stávali se tak velice nepříjemným problémem pro usdlé obyvatelstvo Českého království. Do českých slovníků se tak dostalo slovo marodér, které označovalo vojáky, kteří se opožďovali za vojskem a loupili, pálili domy a ožebračovali měšťany i vesničany.⁶⁴ Hrabě Jean de Mérode se po bitvě u Záblatí spolu se svým bratrem a dvěma bratrance účastnil po boku Karla Bonaventury Buquoye bitvy na Bílé hoře, kde však hrdina od Záblatí našel svou smrt. Po bitvě byl pohřben na Strahově, ale jeho hrob se nedochoval.⁶⁵

⁶⁰ To, jakým způsobem působila bitva u Záblatí na město Netolice, se stalo předmětem mého předešlého výzkumu, který spočíval v rozboru písemností archivního fondu Archiv města Netolice uloženého ve Státním okresním archivu. Srov. Josef ČÍŽEK, *Pobroma netolická. Vliv bitvy u Záblatí na každodenní život panství*, České Budějovice 2015 (Bakalářská práce).

⁶¹ Pavel Skála ze Zhoře psal o neopatrnosti jednoho stavovského vojáka, který nechtěně zapálil tento sklad střeliva, blíže K. TIEFTRUNK (ed.) *Paola Skály ze Zhoře Historie*, s. 163.

⁶² *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. „[...] Wolan meine liebe Valoner / jetzt habt ihr die lang begerte Gelegenheit ewre Tugend und Tapfferkeit zuerzeigen / last uns streitten für Gottes Ehr unnd unserm könig VIVAE FERDINANDUS. Darauff sie alle geschryen / Schaffē und gebietten der herr Graf was er wil / wir wolen ritterlich streitten / und solten wir alle das Leben darüber lassen. [...]“. Jean de Mérode byl znám především jiným výrokiem, který v bitvě pronesl. V bitevní vřavě se dostal na dohled k hraběti Mansfeldovi, zprvu jej nepoznal, ale když si uvědomil, koho viděl, jadrně zavelil svým mužům, aby po tom „z kurvy synu čacký oheň dávali. Což však hraběti málo ublížilo, kromě že dva vejthary okolo sebe tu postřelené v štichu nechati muse“. K. TIEFTRUNK (ed.), *Paola Skály ze Zhoře Historie*, s. 163.

⁶³ *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. Symbolicky největší hodnotu měl prapor samotného hraběte Mansfelda. „[...] Da haben wir gefunden viel geladene Wagen mit allerley Sachen / sonderlich mit Wein [...] Das eine Cornet ist deß Mansfelds selbste gewesen / weis an der Farbe / mit dieser Überschrift PRO LIBERTATE. Für die Freyheit [...]“.

⁶⁴ Milan BUBEN (ed.), *Heraldická ročenka 1979*, Praha 1979, s. 15–16.

⁶⁵ O. CHALINE, *Bílá hora*, s. 148.

Po vylíčení skutků slávy, nebo naopak zneuctění se závěry letáků věnovaly konci bitvy a jejím následkům. Po osmi hodinách tvrdého boje se na záblatské bojiště snesla tma a přišel čas k bilancování bitevního dne.⁶⁶ Katolický text se zmiňoval o úspěších, kterých dosáhla vítězná strana. Popisoval počty ukořistěných korouhví, zjišťoval hodnotu sebrané válečné kořisti a radoval se kvůli množství chycených nepřátelských vojáků. Dokonce uvedl přesné počty zajatých a mrtvých nepřátel. Údajně se do císařského zajetí dostalo 1337 mužů. Většina zajatců se rozhodla změnit pána a přešla do služeb Karla Bonaventury Buquoye. Zbytek vězňů byl rozvezen po celých jižních Čechách, z toho 200 bylo vězněno v Českém Krumlově.⁶⁷ Nepěkný musel být pohled na bitevní pole, kde císařští zvědové napočítali tisíc sto mrtvých těl. Jaký byl osud těžce raněných vojáků, se dalo odhadnout. Při nedostatečné lékařské péči většina přeživších nemocných neměla dobré vyhlídky, často

je čekala dlouhá a bolestivá smrt, například z důvodu infekce. To však katolického čtenáře jen málo překvapilo, daleko zajímavější zprávou bylo ukořistění jednoho velkého děla, které bylo za českého stavovského povstání stále velkou vzácností.⁶⁸

Pro recipienta katolického tisku měly velkou důležitost také následky bitvy. Jelikož se s rozprášením celé Mansfeldovy armády změnil poměr sil na jihočeském bojišti ve prospěch Karla Bonaventury Buquoye, bylo donuceno konat české direktorium. Dlouhé a bezvýsledné obléhání Českých Budějovic muselo být po důrazné žádosti stavovského generála Jiřího Fridricha Hohenloheho odvoláno, což nezůstalo bez povšimnutí na císařské straně.⁶⁹ Ihned se roznesly zprávy o chvatném úprku hraběte z ležení v Rudolfově a celá situace nesla v jízlivých myslích stranících císařské straně tragikomický nádech.⁷⁰

V úplném závěru katolického letáku děkoval jeho autor Bohu za vítězství.

⁶⁶ J. POLIŠENSKÝ (ed.), *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*. Tomus II. *Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges. Der Kampf um Böhmen. Quellen zur Geschichte des Böhmisches Krieges (1618–1621)*, Praha 1972, s. 133. Citován je zde Mansfeldův dopis, v němž si stěžuje na liknavost, kterou projevil Jiří Fridrich Hohenlohe a viní ho ze své porážky.

⁶⁷ Český Krumlov již od počátku stavovského povstání nesl tíhu bojů i těžkosti ubytování vojska. K zásobování jednotlivých císařských vojsk srov. Státní okresní archiv (dále SOkA) Český Krumlov, Archiv města (dále AM) Český Krumlov, *Ubytování a zásobování vojska*, inv. č. 2795, sign. C I 5, kart. 158, fol. 18–22. Odvod proviantu vojsku v době českého stavovského povstání TTAMTĚZ, kart. 159.

⁶⁸ *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. „[...] Die so eben denselben Tag gesendet worden die Mahlstatt zu-besichtigt / erzehlen / daß sie in Tausent ein hundred todtē Cörper gezeblet. Das grobe Geschütz ist auch bekommen worden. [...]“

⁶⁹ K obléhání Českých Budějovic za českého stavovského povstání srov. předešlý výzkum J. ČÍŽEK, *Komunikativní obraz*, s. 43–54; Tomáš STERNECK, *Svědectví z rozbořeného města (Relace o českobudějovických událostech v polovině roku 1618)*, Jihočeský sborník historický 84, 2015, s. 351–381; zde i přehled další literatury na s. 351–354.

⁷⁰ *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. „[...] Wie dann / nach dem ermeldter Graf von dieser Niederlag vernommen / auch verstanden das allbereith fünffzehn Fähndel Valoner ankommen / den Angriff nicht wollen erwarten / sondern in aller still auß der Rudolphstadt auffgebrochen [...]“

Tato formule opět zapadala do klasického rámce letákového zpravodajství o bitvách konce 16. a počátku 17. století. Ve zpravodajských textech bylo více než obvyklé na konci informace o bitvě poděkovat Bohu za projevené milosrdenství v podobě vítězství modlitbou nebo alespoň obligátním „Amen“.⁷¹ Poslední myšlenka autora textu směřovala k tužbě lepších zítřků, kdy by České království přestalo bojovat proti pravému katolickému Bohu, habsburskému panovníkovi a právoplatnému králi. Rušitelé tohoto Božího míru by měli okamžitě odejít ze země nebo změnit své chování a poslouchat zvoleného císaře Ferdinanda II.⁷²

Zcela v odlišné situaci se po bitvě u Záblatí nacházeli jak stavovští vojáci a jejich velitelé, tak autor a čtenáři letákového zpravodajství. Nemohli se dočíst ani o tučné kořisti, ani o velkých vítězstvích, ani o Boží přízni. Naopak se dozvěděli, jak hrabě Buquoy zabezpečil České Budějovice proti nepřátelskému obléhání a jak se vypořádal s útočníky, kteří se museli dát

na taktický ústup, protože Buquoy „den po dni od Budějovic ku Praze šance činí, [...] že také kdejaký statečný lid musí před šancemi zůstat.“ To bylo velkým problémem, jelikož to znamenalo ohrožení celé země, na které protestantský leták reagoval. Varoval před nebezpečím, jež z císařské armády plynulo, a nakazoval, že nejenom vojáci, ale i každý měšťan či vesničan by se měli semknout ke společné obraně království.⁷³

Na druhou stranu však zpravodajství ukazovalo nové směřování stavovského povstání. Přestože Petr Arnošt z Mansfeldu ztratil velkou část své armády, nezbyl své dobré vojenské pověsti. Bylo by to možné dokázat na tom, že nedlouho po záblatské bitvě měl k dispozici podobně silný vojenský sbor, o čemž se nezapomněl zmínit autor protestantského letáku. Již 15. června obdržel stavovský generál dokonce osm dělostřeleckých baterií. To se v situaci, kdy stavovské direktorium nemělo dostatek peněz na vyplacení žoldu stávajícím jednotkám, jevílo jako vysoce nepravděpodobné.⁷⁴

⁷¹ T. RATAJ, *Turecká brozba*, s. 254.

⁷² *Kurtze und Warhafftige erzehlung*. „[...] daß sie auffhören wider Gott / Ihren könig unnd das löbliche haus von Oesterreich zustraiten [...]“

⁷³ *Neuwe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] zu deme der feind von Tag zu Tag / von Budweiß neher auff Prag schantzen thete [...] manches dafffers Volck vor den Schantzen bleiben müste [...]“.

⁷⁴ O. CHALINE, *Bílá hora*, s. 514–520. Chaline vidí jako jednu z hlavních příčin porážky stavovského povstání neochotu většiny domácí šlechty se finančně angažovat ve vzpouře. Tato nechuť zabezpečit peníze stavovské povstání pramenila z obecné zadluženosti vyšší šlechty v raném novověku. K aspektům finančního hospodaření šlechty a úvěrům srov. František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905, s. 61–64; Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596)*, Praha 1985, s. 40; Václav BŮŽEK, *Der Kredit in der Ökonomik des Adels in Böhmen in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weissen Berg*, *Hospodářské dějiny* 15, 1986, s. 27–64; TÝŽ, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; TÝŽ, „Svatý Jirí za humny jest“. *Úvěr v myšlení rytířských klientů předbělohorské doby*, *Studia Comeniana et historica* 29, 1999, s. 34–45; Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, *Český časopis historický* 96, 1998, s. 754–778.

Další strategií k zmírnění následků prohrané bitvy byla jejich bagatelizace. Letáky sice popisovaly katolickou radost nad získaným vítězstvím, ale zdůrazňovaly cenu, kterou za něj musela císařská armáda zaplatit.⁷⁵ V tomto směru se naprosto rozcházelý odhady obou stran o počtech padlých v bitvě. Císařská strana počítala jen s malými ztrátami, zatímco souhrn zabitých a zajatých vojáků na straně nepřítele odhadovala na tisíce. Stavovská generalita chtěla vyvolat dojem Pyrrhova vítězství Karla Bonaventury Buquoye, jelikož počet ztrát na své straně určila na pět set mužů, zatímco na straně císaře podle ní padlo ještě o sto mužů více. Podle stavovských zpráv klesla morálka nepřátelských vojáků na nižší úroveň, než byla před bitvou, mnoho z nich chtělo odejít ze služby, nebo i dezertovat. Proti takovým snahám však zasáhli „španělstí důstojníci“ a jezuité, kteří bohabojně a mírumilovně žoldněře pod pohružkou trestů donutili zůstat a dále bojovat.⁷⁶

Závěr autor protestantského letáku věnoval – stejně jako jeho katolický protějšek – Bohu a modlitbě k němu. Přál si od něj, aby již netrestal české země takovým

soužením a bídou, ale byl by rád, kdyby České království opět vzkvétalo a prosperovalo ve stínu kalicha namísto toho, aby bylo porobeno a utlačováno španělskou a jezuitskou *infekcí*. Vložením modlitby byly text a bitva samotná vyzdvihnuty na vyšší úroveň vnímání. Zpráva dostala eschatologický rámeček, který sloužil jako vysvětlení příčin a důsledků bitvy.⁷⁷ Události spojené s bitvou u Záblatí byly pro čtenáře spojeny s trestem za těžké hříchy, kterých se obyvatelstvo českých zemí dopouštělo a po nichž přicházel vytoužený mír a pokoj.⁷⁸

Přílohou protestantského letáku byl soupis mužů, kteří v bitvě padli. Nevypisovali se všichni padlí bojovníci, ale pouze osoby urozené.⁷⁹ V hierarchicky uspořádané společnosti raného novověku sloužila zmínka o hrdinské smrti v bitvě k vyjádření úcty šlechtici. Pro urozeného muže bylo vojenské tažení jednou z distinkcí, kterou se vyčleňoval z masy neurozených obyčejných lidí. Smrt na bitevním poli skýtala pro urozeného muže příležitost k zvýšení míry rodové urozenosti. Svou obětí také vytvářel paměť na své jméno a prohluboval svou stavovskou čest.⁸⁰

⁷⁵ Byl zde líčen zpěv náboženského chvalozpěvu *Te Deum laudamus*, který byl na počest vítězství zpíván v katolických kostelích.

⁷⁶ *Neuwe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] daß die Leutanten / möchten disarmirt, villeicht gar bannisirt [...]“.

⁷⁷ T. RATAJ, *Turecká hrozba*, s. 254.

⁷⁸ *Neuwe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] ohne fernere Jesuitische / oder Spannische infection gesund und fridlich / und mit denen Subutraque, leben mögen[...]“.

⁷⁹ Soupisy padlých byly tradiční součástí zpravodajství o bitvách přelomu 16. a 17. století. Blíže E. STEJSKALOVÁ, *Novinové zpravodajství*, s. 79; *Neuwe Zeytung / Oder Eygentlicher Bericht*. „[...] Die Vornembste Obristen so in diesen Scharmützel geblieben. [...]“.

⁸⁰ Spolehlivá vojenská služba byla distinktivním znakem urozeného muže raného novověku. Srov. Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo brdinių. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015. Historickou paměť na své jméno si vydobyl svým životem a smrtí v boji

Bitva u Záblatí v pohledu neurozených vrstev obyvatelstva

Události bitvy u Záblatí se do dnešních dnů nezachovaly pouze ve formě letákového zpravodajství, ale zprávu o ní zanechaly i jiné vrstvy společnosti. Velice důležitý pohled na červnové bojiště roku 1619 vyšel od přímých i nepřímých pozorovatelů z venkovského nebo městského prostředí. Jakým způsobem mohla ovlivnit bitva obyčejný život měšťanů okolních měst, ukázala korespondence jejich úředníků i soukromých osob.⁸¹

Pro obyvatele města blízkého záblatskému bojišti byly důležitější zcela jiné

okolnosti bitvy než pro dobové zpravodajce. Válka a boj se dotýkaly jejich majetku i životů osob. Taková situace se stala pro člověka počátku 17. století neobvyklou. Silně zasahovala do jeho každodennosti a rušila stereotypní plynutí všedních dnů. Takovým způsobem byl zasažen necelých dvacet kilometrů vzdálený Písek. Deset dní po bitvě u Záblatí byl pro písecké měšťany největším problémem výskyt stavovských vojáků.⁸²

Vojáci po prohrané bitvě bloudili po kraji a pro civilní obyvatelstvo představovali veliké nebezpečí.⁸³ V korespondenci, která se týkala bitvy, se dochovaly zmínky

.....

Karel Bonaventura Buquoy, čehož byly důkazem kromě jiného po jeho smrti vznikající oslavné texty, které zpracoval Olivier CHALINE, *La mort du comte de Buquoy (1621)*, in: Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles. „Vita morsque et librorum historia“*, České Budějovice 2006, s. 45–52. Historickou pamět a projevy úcty ke svému proslulému předku silně prokazovali členové rodu Buquoy v celé historii rodu, pro „dlouhé“ 19. století srov. Hana RUDOVÁ, *Za Boba, krále a krásná umění. Buquoyové a vizuální umění v „dloubém“ 19. století*, Pardubice 2016 (Disertační práce), s. 63–68.

⁸¹ Výzkum se týkal rukopisné korespondence mezi radou města Domažlic a píseckým měšťanem Zikmundem Švantlem, který 20. června 1619 informoval domažlické měšťany o tom, co sám viděl a zažil. Primární význam dopisu byl ve vyvrácení panických zvěstí, které se třeba i dobovou publicistikou šířily po celém Českém království. Srov. SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3. K situaci měst zasažených válkou blíže Jan KLIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008; TÝŽ, *Na kvartýře. K aspektům soužití mezi vojáky a měšťany za třicetileté války*, Historie a vojenství 63, 2014, s. 20–34; TÝŽ, *Vojenské násilí ve městech za třicetileté války. Se zvláštním přihlídnutím k Plzeňsku*, Folia historica bohemia 29, 2014, s. 5–29; Marek ĎURČANSKÝ, *Nymburk a jeho správa za třicetileté války*, Nymburk 2012; TÝŽ, *Obnovování městských rad v českých královských městech v letech 1624–1636*, Documenta Pragensia 21, 2002, s. 93–101; TÝŽ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky vojáka v českém prostředí*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 1, 1991, s. 22–38; Ralf PRÖVE, *Der Soldat in der „guten Bürgerstube“*. *Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen*, in: Bernhard R. Kroener – týž (edd.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, s. 191–217.

⁸² SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3, fol. 1.

⁸³ K těžkostem obyčejného obyvatelstva zasaženého válkou srov. Zdeněk VYBÍRAL, *Člověk ve válce*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 433–473. Srov. pozn. 81.

o konkrétních problémech, jež sužovaly písecké obyvatelstvo. Obyvatelé si nestěžovali na samotné vojáky, ale trápila je nečinnost velitelů, kteří nechávali měšťany napospas vojenské zuřivosti a sami se k vojákům často přidávali. Největší nebezpečí představovali jezdci z pluku hraběte Hermana Otta I. Limbursko-Styrumského. Nejvíce zarážející pro městské obyvatelstvo Písku bylo, když styrumští rejtai „jako nepřítel“ rabovali, plundrovali a pálili domy či kostely, přestože Písek patřil k podporovatelům českého stavovského povstání.⁸⁴

Pro obyvatelstvo okolních vsí a měst však nebyli problémem jen živí stavovští vojáci, ale také ostatky mužů, kteří neměli v bitvě u Záblatí vojenské štěstí na své straně. Jelikož byla stavovská armáda po boji rozprášena a její velení nemělo sílu zařadit, aby se někteří vojáci postarali o své padlé druhy, připadl tento úkol na císařské jednotky. Vojsko Karla Bonaventury Buquoye však nemělo žádný zájem se starat o mrtvé nepřátele a raději se i se zajatci vrátilo do Českých Budějovic a Českého Krumlova.⁸⁵ Nechtěná práce zůstala na vesničanech a měšťanech okolních sídel. Nikomu se však do tak nepopulární činnosti zřejmě nechtělo, jelikož ještě

.....

⁸⁴ „[...] mezi nimi i pan hrabě ze Styrum, jehož lid bezbožný pálení výjimečných jako nepřítel vůkol kraj náš plundroval lidi zbil, kostely loupil a za mnoho na cti, který škody nadělal [...]“. SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3, fol. 1.

⁸⁵ M. VOLF, *Bitva*, s. 126.

⁸⁶ „[...] čehož by snad mezi pohany lépe ošetřeno bylo. [...]“. Srov. SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3, fol. 1. Obecně pro pohřby a pohřbívání srov. Philippe ARIÉS, *Dějiny smrti I*, Praha 2000, s. 180–252; smrti a pohřbům ve šlechtickém prostředí se věnoval Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004 (= Monographia historica 4).

⁸⁷ K. TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie*, s. 165.

deset dní po bitvě nebyla mrtvá těla plně odklizená. Tato skutečnost se stala velkým hygienickým problémem pro celý kraj. Tlející ostatky totiž v horkých červnových dnech lákaly divokou zvěř a zápach rozkládajících se těl byl silný natolik, že obtěžoval i písecké měšťany. Do Písku byly totiž přivezeny ostatky mrtvých vojáků na patnácti vozech, které Písečtí zřejmě nestíhali pohřbívat, jelikož neměli dostatečné pohřební kapacity. Pohled na zneuctěné lidské ostatky dotvářel obraz duchovní katastrofy, protože církevní pohřeb byl zásadním prvkem života každého věřícího člověka.⁸⁶

Nebylo však možné říct, že by se jihočeští měšťané starali pouze o věci, které se jich přímo dotýkaly. Obyvatele jižních Čech zajímaly i politické a vojenské události, jež přesahovaly horizont jejich běžného pohybu. Obyvatelé Písku měli znalost o pohybech stavovských i císařských armád. Uvědomovali si, jak velkým neštěstím byla neúčast vojáků pod velením Oldřicha Vchynského ze Vchynic, kteří nestihli zasáhnout do bitvy.⁸⁷ Dokonce je překvapilo přesunutí ležení hlavní části jihočeského stavovského vojska od obléhaných Českých Budějovic do míst mezi

Táborem a Soběslaví. Z důvodu císařských posil, které se do Čech dostávaly z Pasova, prosili písečtí měšťané, aby se do země urychleně navrátil hrabě Jindřich Matyáš Thurn, který v tu dobu opouštěl vídeňské ležení.⁸⁸

V korespondenci, která informovala o bitvě u Záblatí, věnoval autor velký prostor situaci v ostatních jihočeských městech. Měšťan raného novověku patřil do skupiny obyvatel, která sebe vnímala jako svébytnou strukturu v rámci stavovsky uspořádané společnosti. Nebyl mu lhostejný osud jemu spřízněných druhů, kteří trpěli pod jhem cizí armády. Obyvatelé měst, která se hlásila k protikatolickému odboji a prozatím nebyla obsazena císařskými vojáky, pociťovali strach a soucítily s těmi, kteří takové štěstí neměli.⁸⁹ Písecký měšťan Zikmund Švantle si všiml, že po bitvě byla bez boje obsazena „*pevnost znamenitá*“ Hluboká nad Vltavou, navíc

císařští dobyli Týn nad Vltavou, který se poddal bez boje. I přesto se zde císařští vojáci chovali jako dobyvatelé a tamější obyvatelstvo po krátkém čase litovalo, že se nepříteli nebránilo.⁹⁰

Přestože se nedochovaly prameny, které by přímo reflektovaly bitvu u Záblatí z pohledu vesnického obyvatelstva, podařilo se najít pramenné zdroje, které se programově hlásily do venkovského prostředí. Byly to písňové texty, které se mohly šířit jak podobou písemnou (ta se následně stala pro historika mimořádným předmětem zájmu), tak ústním podáním, jemuž mohl tehdejší veskrze negramotný obyvatel jižních Čech snáze rozumět, zapamatovat si je a ztotožnit se s ním. Pro zapamatování a ztotožnění se s textem měla značnou důležitost písňová forma informace. To, že šlo skutečně o písňové texty, dokazoval předepsaný nápěv, podle kterého měla být zpráva zpívána.⁹¹

⁸⁸ „[...] *aby se s p. hrabětem z Thurnu z Rakous stábnouti mohli [...]*“. SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3, fol. 2.

⁸⁹ Členění společnosti stavovského státu představil Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010. Z čeho měli strach měšťané, blíže srov. TAMTÉŽ, s. 376–380.

⁹⁰ „[...] *Hluboká zámecká pevnost jistě znamenitá jest poloupena, Týn nad Vltavou též dobrovolně se nepříteli podal, čehož nyní litují [...]*“. SOKA Domažlice, AM Domažlice, Zpráva o bitvě u Záblatí a o stavovském vojsku od občana z Písku, inv. č. 253, sign. I B 261, kart. N3, fol. 2; prameny městské proveniencí z Hluboké nad Vltavou nebo Týna nad Vltavou bohužel nepřispěly k objasnění těchto událostí.

⁹¹ Srov. *Knihopis*, č. 6408. Jedná se o tisk *Gisté a prawdriwé Nowiny o těch wécech, kteréž se w tomto sláwném Králowstwju Českém stali / gake sskody od lidi nepřátelských se až posawad děj / gake pálenj Měst, městeček, Wsy y Twrzy / gake laupeže a mordowanj lidi nebohych / gaky křik a nařikánj / pláč a žalostne kwjlenj se od nich až posawad děj / tak že mnozj wzáctnj a bohatj lidé w žebrotu přigjiti museli / gakež každý Křestan pobožnj z této Pjsničky lépe wyrozuměti mocy bude*; 8°; 4 listy; místo: Praha; rok: 1619; tisk: Daniel Karel z Karlšperka (dále jen *Gisté a prawdriwé Nowiny*), který je uložen v Knihovně Národního muzea Praha, sign. 15 F 16. V letáku se vyskytuje typická formulace: „*Zpřová se jakož: Ej již čas odejiti mého*“. Tiskařem byl Daniel Karel z Karlšperka, jenž byl příznivcem stavovského povstání. V jeho dílně vzniklo velké množství propagandistických textů, z nichž nejvýznamnější byl

Jestliže se městské obyvatelstvo zajímalo o průběh stavovského povstání, pochody armád a taktické přesuny domácích i nepřátelských vojáků, na venkově byl tento pohled tím, co vesničany trápilo nejméně. Vesničané počátku třicetileté války rozlišovali mezi „přátelskými a nepřátelskými“ vojáky. Avšak v dobovém tisku byli vojáci naverbovaní za peníze českých stavů mnohdy označováni za ještě horšího nepřítele než vojáci Ferdinanda II. Vojsko kvartýrující na statcích a gruntech vesničanů netolického panství požadovalo v první řadě stravu pro sebe i pro koně, dále potřebovalo v nepříznivém počasí střechu nad hlavou, což bylo v domech, které často obsahovaly pouze jednu větší místnost, velikým problémem.⁹² Jelikož se vojáci v domech vesničanů i měšťanů chovali téměř jako dobyvatelé, lidé na druhé straně je vnímali jako „žrouty“, kteří lačnili po oblečení, dobytku a dalším bohatství.

Když pak mělo dojít k boji a „*Němci*“ měli za úkol bránit obyvatelstvo před císařskými, utíkali stavovští vojáci jako první i s naloupeným majetkem vesničanů.⁹³

Ani císařští vojáci pod velením Karla Bonaventury Buquoye a Jindřicha Duvala Dampierra nebyli pro vesnické obyvatelstvo úlevou. Oba dostávali v písňových textech názvy jako loupežníci, trapiči a žháři, ani jejich vojáci nestáli v hodnocení vesnického a městského obyvatelstva lépe.⁹⁴ Bitva u Záblatí zanechala v myslích lidí nesmazatelnou stopu. Jestliže stavovští vojáci pouze loupili a brali majetek, císařští kromě obligátních krádeží navíc ubližovali na těle a vraždili. V rámci bitevní vřavy se vojáci uchýlovali k vypalování domů, což lidé, kteří byli závislí na svých gruntech a hospodářstvích, nenechávali bez povšimnutí. Vojáci pro ně byli bezbožníky a psy, častokrát snesli přirovnání k Turkům a Tatarům, které ve svých bestiálnostech

tisk *Druhé apologie stavův Království českého* (Praha 1619). Z toho vyplývá, že byl v úzkém kontaktu s nejvyššími úředníky stavovské vlády. Dalo by se tedy usuzovat, že i autorem tohoto tisku byl některý z vyšších úředníků direktoria. Po porážce povstání byl pokutován a po vydání Obnoveného zřízení zemského musel opustit České království. Srov. Petr VOIT, *Encyklopedie*, s. 149–150.

⁹² Ve městě si členitější dům mohl dovolit jen bohatší majitel, srov. Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II* (2). *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1997, s. 523–524; na vsích byla tato tendence ještě zřetelnější rýž, *Dějiny hmotné kultury II* (1). *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, s. 403–413.

⁹³ *Knihopis*, č. 13895. V tomto případě jde o *Pláč Robotných Lidj / To gest: Prawdirówy a Hrozně-žalostivý Lament s bolestným Nařjkánjm nás w Kragi Práchenském / Wltawském / Bechynském vbranych, ochuzelých, pracowitých Lidj Rodu a Ržádu Sedlského / (gesto kadyž gsme w sstěstj byli, wssechněm rádi gsme slaužili / nassim Panům a Wrchnostem, Kněžjm, Žákům, také Hostem /) co gsme w těchto záwadných a zádawonych nynj běžjících letech wystáti museli: Czemuž wssemu z této nassi prawdirówé zpráwy a z přidané tomu nassi Pjsničky se wyrozumj; 4°; 7 listů; místo: – ; rok: 1620; tisk: – (dále jen *Pláč Robotných Lidj*), jenž je uložen v Národní knihovně Praha, sign. 54 J 18.983. „[...] Pán Bůh sám ví, že jsou horší víc mnohém než ferdinandští ve své loupeži a krádeži. [...]“.*

⁹⁴ TAMTÉŽ. „[...] Buquoy voják i z Dampíru měl k loupeži volnou míru, všec pobrali i spálili. [...]“ Je zde možné pozorovat, jak byla venkovská společnost ovlivňována pomocí soustavy stereotypů, do níž bylo lapeno myšlení veřejnosti. J. MAČEK, *Historická sémantika*, s. 15.

nejednou překonávali.⁹⁵ Největší zvráceností v očích tehdejšího usedlého obyvatelstva byla vojenská sebranka, která se neštítala vraždění malých dětí a znásilňování ctnostných panen a matek.⁹⁶

Velikou starostí obyvatelstva první poloviny 17. století zasaženého válkou byla ztráta možnosti obživy. Vojenské hordy po svedených bitvách zůstávaly na dobytých územích a drancovaly je. Nejinak tomu bylo i v době po bitvě u Záblatí. Vítězní císařští vojáci hledali to, co ještě nepobraly stavovské jednotky. Opět to znamenalo nebezpečí a strádání pro obyčejného člověka. Ten se často snažil se svým majetkem dostat do bezpečí a odháněl dobytek do lesů a skal, zahrabával si cennosti na různých místech a vytvářel si další strategie přežití.⁹⁷ Ani tato skutečnost neměla kladný vliv na utváření obrazu vojáka v mysli obyčejného člověka. „*Neb ti zrádci vždycky v městě / spáleniště / kopalí, rumovali, kde jen koho zbládnout mohli / mordovali / vše co psi vyslídili.*“ Vojáci tedy ke svému zisku využívali nevybíravé metody. Když nemohli najít to, co hledali, nebylo jim proti vůli mučit zajaté vesničany a ti jim poté chtě nechtě vyrazili, kde se nachází uschovaný dobytek nebo zakopaně

cennosti.⁹⁸ „*Rota šelmovská*“ v myšlenkových světech vesničanů počátku 17. století byla spolkem bezbožných, zlosynných a drancujících psů.⁹⁹

Jelikož před nepřátelským vojskem neměl poddaný na netolickém panství žádného zastání, protože armáda, která jej měla bránit, pro něj byla jen o málo menší zátěží, uchyloval se alespoň v myšlení pod ochranu Boha, od něhož žádal vysvobození a pomoc. Lidé si přáli, aby vojska brzy odtáhla a oni mohli žít v pokoji a míru. Horší osud však čekal na jejich trapitele. Vojákům přáli lidé nejhorší nemoci a bídu, utrpení, hlad a strádání. Jejich život na zemi měl být korunován bídnou smrtí. Vojáci byli předurčeni k věčnému utrpení v pekle, kam si je měl po skonání vzít ďábel.¹⁰⁰

Závěr

Závěrem lze shrnout, že hned po bitvě u Záblatí vzniklo množství tisků, které o ní dobové čtenářstvo informovaly. V rámci výzkumu autor pracoval se dvěma letákovými verzemi, kdy jedna vycházela z katolického prostředí a druhá se hlásila k okruhu protestantskému. Na střetu obou propagandistických pojetí mohl být

⁹⁵ *Pláč Robotných Lidj.* „[...] Poslal Turky i Tatary, Kozáky i Jančary, k čemu přišli, pryč odnesli. [...] Hlavy naše presovali, noby i uši řezali, Dampírové, psy, štírové. [...]“

⁹⁶ *Gisté a prawdřiwé Norwiny.* „[...] Panenky, paní poctivé a stydlivé v jakém jsou ponižení v ten čas od též chasy, že za vlasy rvali je v ponižení. [...]“

⁹⁷ Srov. Z. VYBÍRAL, *Člověk*, s. 459; podrobněji Jaroslav ŠULC, *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích ve středním Polabí)*, Časopis Národního muzea, řada historická 175, 2006, s. 41–78.

⁹⁸ *Gisté a prawdřiwé Norwiny.*

⁹⁹ *Pláč Robotných Lidj.* „[...] Bože ztrestej bezbožníky, vojáky, psy, drancovníky, ty bezbožné a zlosynné. [...]“

¹⁰⁰ TAMTÉŽ. „[...] Poznaj to v pekle hůře, když je čert k sobě poběře do své vlasti a propasti. [...]“

položen základ komunikativního obrazu bitvy u Záblatí. Letáky obou stran se vyznačovaly podobnou formální stránkou, která se ustálila již v průběhu 16. století. U každého z nich byla výrazně odlišena úvodní strana tisku, která sloužila k upoutání pozornosti čtenáře, a navíc umožňovala negramotným obyvatelům střední Evropy počátku 17. století porozumět informaci, kterou leták nesl. Úvodní strana byla totiž velice často opatřena vyobrazením bitevního dění. Ta se pravděpodobně přejímala ze starších tisků, což bylo pro tiskaře i vydavatele ekonomičtější. Vyobrazení bitvy však nemělo funkci přesného znázornění bitevních událostí, ale pro příjemce sdělení nabýval obraz především symbolický význam.

V počátečních pasážích obou textů se autoři odvolávali na Boží pomoc. Příčiny vzniku války byly dávány do souvislosti s Boží vůlí. Každý text však viděl rušitele obecného dobrého a Božího řádu ve svých nepřátelích. Bylo jen logické a v ostatních dobových pramenech běžné, že v silně konfesionalizované společnosti konce 16. a počátku 17. století vyvstávala otázka náboženství nad všechny ostatní, a i tak světská záležitost, jako byla bitva, se vyvyšovala pomocí výňatků z Bible na teologickou rovinu. Kromě Božích zásahů byla příčina války dále přičítána lidské hamižnosti a nenasytlosti vždy na zneprátené straně. To opět korespondovalo s dobovými představami o letákovém zpravodajství.

Manévry a taktické přesuny, jež předcházely bitvě u Záblatí, byly v letáčích také zmíněny. Ovšem zde bylo nutné se zaměřit na to, kde šlo o skutečný popis skutečných

událostí a kde si autor textu vymýšlel a tím propagandisticky využíval moc letákového zpravodajství. Porovnáním s epistolografickými a diplomatickými prameny bylo zjištěno, že přesuny opravdu armády vykonaly, ale vložené epizody s vypálenými vesnicemi a žehnajícími přeživšími byly fikcí autora, která měla své nezastupitelné místo v letákové publicistice 16. a 17. století.

Podobným způsobem bylo líčeno i dění bitevního dne. Na obou stranách se autoři drželi skutečného průběhu událostí, ale sloužil jim pouze jako forma, do které mohli vepsat svůj úhel pohledu na záblatské střetnutí. Katolický autor úplně zanedbával při popisu zmínit početní převahu císařských vojáků, jež měla vliv na konečný výsledek, nýbrž uchyloval se především k vylíčení bezvadného a nad míru úspěšného taktického velení Karla Bonaventury Buquoye. Tím způsobem se císařské jednotky dostávaly ze svízelných situací bez jediného škrábnutí, odrážely nepřátelské útoky, a nakonec na hlavu porazily nepřátelské vojsko. Autor katolického letáku nezapomněl také na další hrdiny bitvy, jimiž byly především urozené osoby v císařském vojsku.

Naopak protestantský leták informoval zvláště o přesile císařské armády, která byla podle něj hlavní příčinou neúspěchu stavovských žoldnéřů. V popisu bitvy se především snažil ospravedlnit generála Petra Arnošta z Mansfeldu. Přestože hrabě předvedl několik zásadních taktických chyb, nebyla mu žádná dávána za vinu. Navíc autor letáku chválil velitele stavovských vojáků za jeho zmužilost, odvážnost a neoblomnost, jakou během

boje předváděl. Výsostným znakem jeho charakteru se pak stala jeho starost o pěší vojáky, kteří bez podpory jezdeckva nemohli z obleženého Záblatí uprchnout.

V rámci letákového zpravodajství o bitvě u Záblatí vzniklo několik neobyčejných lidských osudů. Většina letáků informujících o bitvách raného novověku však nebyla v tomto směru odlišná. Jelikož se v žádných jiných pramenech nedochovály zmínky o hrdinských činech urozených mužů, dalo by se soudit, že v případě hrdinů jak na straně protestantské, tak na straně katolické byli autoři zapleteni do *topoi*, která byla běžná pro letákovou publicistiku 16. a 17. století. V obou textech se mohli čtenáři dočíst o chrabrych činech šlechticů na obou stranách, jež vybočovaly z všedního a stereotypního průběhu bitvy. Zajímavým osudem byl líčen příběh jednoho z nižších důstojníků stavovského vojska, Jáchyma Carpezona, který se stal na stránkách protestantského letáku obětním beránkem a největším viníkem prohry. Pomocí nevýznamné osobnosti si stavovská generalita vytvářela alibi pro svá vlastní pochybení.

Závěr obou textů opět patřil Bohu. Katolíci děkovali za vítězství, radovali se z obratu v českém stavovském povstání a očekávali další vítězství. Naopak protestanté si vysvětlovali svůj neúspěch opět přesilou nepřátelského vojska a zmiňovali

nově narůstající počty stavovských žoldnéřů, jež by jim měly dopomoci ke zvratu ve válce. Protestanté děkovali za nově naverbované jednotky. Dokonce s povděkem přijali, že se do války chystali i měšťané a vesničané, kteří byli ohrožováni nepřátelskými jednotkami.

Pohled obyvatel jihočeských měst na bitvu u Záblatí byl založen na jiných skutečnostech, než bylo zaujetí dobových zpravodajců. Měšťany nejvíce trápila neukázněná stavovská soldateska, jež se bez velení potulovala krajem a plundrovala jej. Velikým problémem jak pro měšťany, tak pro vesničany byli mrtví vojáci, kteří zůstali na bitevním poli napospas divoké zvěři a postupnému rozkladu. Úkol pohřbení ostatků totiž připadl obyvatelstvu okolních měst a vsí. Měšťané především královských měst se zajímali také o politické a vojenské záležitosti českého stavovského povstání a v meziměstské korespondenci se objevila také jistá soudržnost, jež v hierarchicky uspořádané stavovské společnosti mezi městy byla. Soužití obyčejného obyvatelstva počátku 17. století s vojenským živlem bylo vysoce konfliktní. Lidé považovali vojáky a válku za metlu lidstva, která bránila spokojenému životu. Pro vesničana nebo měšťana doby českého stavovského povstání představovalo stavovské vojsko v určitých případech podobně nebezpečný prvek, jakým bylo vojsko císařské.

Josef Čížek

The Communicative Image of the Battle of Záblatí (Abstract)

Immediately after the Battle of Záblatí a vast range of printed flyers and leaflets on the event was published. The key element for the communicative image of the battle was based on the conflict between two propagandistic concepts. As the cause for the outbreak of the war was connected to the will of God, it was therefore logical and common that the matter of religion, in a strongly „confessionalised“ society at the end of the 16th century, and at the beginning of the 17th century gained more importance in other contemporary documents than any other issues. Besides divine interventions, human cupidity and greed, usually on the part of the enemy, were considered the next reason for the war.

On both sides, the authors followed up the real course of the events that provided them with the platform where they could share their own perspective and observations. Whereas the Catholic author showed the tendency to praise the flawless tactical command and leadership style of Charles Bonaventure de Longueval, Count of Buquoy, the author of the Protestant flyer informed about the predominant position of the Imperial Army. In his description of the war, he tried to campaign for the commander of the Imperial Army Peter Ernst von Mansfeld. Moreover, within the scope of the printed flyers and leaflets about the Battle of Záblatí, some curious life stories came alive. In the case of the heroes, on both the Protestant and Catholic, the authors were biased by topoi and themes typical for the journalism of the 16th and 17th century. However, the perspective of how the locals in the towns and villages of South Bohemia perceived the Battle of Záblatí was based on another factual basis than the contemporary journalist focused on. The undisciplined corps of the Bohemian Estates' army, which moved across the country, plundering it, tormented the town residents. A daunting problem for the town residents as well as for the village inhabitants were the dead soldiers who had been left on the battlefield at the mercy of wild animals and decay. The coexistence of the ordinary people at the beginning of the 17th century with the military element seemed to be very explosive. During the time of the uprising of the Bohemian Estates, the Bohemian Estates' army posed, in particular cases, the same threat as the Imperial Army did to village inhabitants or town residents.

KEYWORDS:

Battle of Záblatí; the Thirty Year's War; Uprising of the Bohemian Estates; Charles Bonaventure de Longueval; Count of Buquoy; Peter Ernst von Mansfeld

Ferdinand z Ditrichštejna a jeho boj o kanonikáty pro syna Waltera Xavera

Príspevek ke komunikačným stratégiám aristokracie z českých zemí v 17. století

LENKA MARŠÁLKOVÁ

Knížete Ferdinanda z Ditrichštejna není třeba nijak zevrubně představovat. Na tohoto údajně neinformovanějšího dvořana své doby jistě v pramenech i v literatuře narazil každý badatel zabývající se urozeňnou společností doby vrcholného baroka a její integrací k císařskému dvoru. Komunikační strategie knížete Ferdinanda a jeho rozsáhlá informační síť pojící jej s dvorem a s řadou významných osob byly a jsou podrobně zkoumány. Přesto se ale v rámci této sítě najde oblast, jíž čeští badatelé dosud zájem nevěnovali – vazby knížete na duchovní i další osoby spjaté s katolickou církví, ať už máme na mysli ty nejvyšší

a nejvlivnější duchovní hodnostáře, kteří měli přístup k samotnému Svatému otci, nebo „pouhé“ řadové kanovníky či agenty pohybující se v církevním prostředí.¹

Ambicí předložené studie pochopitelně není onu opomíjenou část Ditrichšteinovy komunikační sítě detailně rozplést. Autorka těchto řádků by nicméně ráda upozornila na tuto nesmírně zajímavou problematiku, a to na konkrétním příkladu. Pozornost bude věnována zejména snahám knížete Ferdinanda o zajištění Waltera Xavera, jednoho z jeho mladších synů, jemuž byla původně předurčena dráha duchovního,² strategiím, které

¹ Z tohoto důvodu je předložená studie primárně založená nikoli na literatuře, ale téměř výhradně na studovaných pramenech, z nichž autorka textu čerpala ve své níže uvedené dosud nepublikované disertaci.

² O tomto aristokratovi a jeho neobyčejných osudech pojednává Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichštejna (1664–1738). Aristokrat, který nechtěl být duchovním*, Pardubice 2017 (Disertační práce), přičemž předložená studie vychází z její třetí kapitoly (*Kanonikáty pro Waltera Xavera aneb ve stopách slavného předka*, s. 73–121). Ačkoli patřil hrabě a později kníže Walter Xaver z Ditrichštejna k jednomu z nejvýznamnějších rodů zemí Koruny české, velkou pozornost badatelů zatím nevzbudil – nepochybně proto, že nezískal žádný vysoký dvorský či zemský úřad. Walter Xaver byl třetím synem knížete Ferdinanda Josefa z Ditrichštejna a hraběnky Marie Alžběty, rozené z Eggenberku, což ho předurčovalo k církevní dráze. V letech 1677–1679 pobýval v jezuitském konviktu svatého Bartoloměje v Praze, poté studoval filozofii na univerzitě ve Vídni a v letech 1683–1688 podnikl kavalírskou cestu po Římsko-německé říši, jižním Nizozemí, Anglii, Francii a Itálii. Jeho církevní kariéra byla už od jeho raného věku v podstatě hotovou věcí a otec mu hodlal zajistit několik kanonikátů. Naděje jeho rodičů ovšem vzaly za své, když se mladík duchovního stavu i získaných prebend vzdal a nadále žil světským životem. Byl dvakrát ženatý. Jeho první žena Zuzana Kateřina Liborie Morkovská ze Zástřizl zemřela bez potomků, z druhého svazku s hraběnkou Karlou Maxmiliánou Pruskovskou vzešlo deset dětí, včetně pozdějšího dědice Karla Maxmiliána. I přes svůj skvělý původ a fakt, že se po smrti obou svých starších bratrů stal dědicem knížecího titulu i velké

kníže uplatňoval, a do jisté míry také částečnému rozkrytí jeho informační sítě, byť je nanejvýš pravděpodobné, že níže uvedené kontakty představují pouhou špičku ledovce. Pro přiblížení prostředí, v němž v tomto případě kníže z Ditrichštejna manévroval, a kvůli objasnění některých kroků, které podnikal, bude také krátce představen svět raně novověkých kapitul a požadavky, jež byly kladeny na žadatele o kanonikáty. Z důvodu omezeného rozsahu studie zůstane oproti původnímu záměru sice ne zcela, ale přece jen poněkud v pozadí další fascinující téma, které by si do budoucna jistě zasloužilo více zájmu, a sice problematika „vytváření dalšího kardinála Františka

z Ditrichštejna“, která více či méně výrazně prostupuje studovanými prameny.

Ditrichštejnové si v průběhu raněho novověku vybudovali pevnou pozici v rámci urozené společnosti i císařského dvora, do svého vlastnictví postupně získali podstatnou část Moravy a díky přízni habsburských císařů opakovaně zastávali nejprestižnější úřady.³ Kníže Ferdinand z Ditrichštejna se vypracoval až na místo nejvyššího hofmistra císařoven Markěty Terezie Španělské a Klaudie Felicitas Tyrolské, a od roku 1683 dokonce na nejvyššího hofmistra císaře Leopolda I. S důvěrou spoléhal na skvělý původ rodiny (ten v jeho očích členům rodu zaručoval jak osobní kvality, tak i nezpochybnitelný

.....
 části rodového majetku a měl tak ideální podmínky pro úspěšný rozjezd kariéry, na její budování rezignoval a spokojil se s působením ve správě Markrabství moravského. Příčiny jeho pasivity v budování kariéry a nezájmu o dokonalé naplnění odkazu předků zkoumá zmíněná disertace, kde je také uvedena rozšiřující literatura k osobnosti Waltera Xavera. Zde pouze několik vybraných titulů. Walter Xaver je kratičce zmíněn například ve starší práci Mathias Maria FEYFAR, *Die erlauchten Herrn auf Nikolsburg. Eine geschichtliche Studie*, Wien 1879, s. 286–292. Z novějších publikací Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009 (= Monographia historica 11), k Walteru Xaverovi srov. poznámky na s. 85–86, 253 a 538. K jeho kavalírské cestě srov. mnohé zmínky v práci Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013. Nejnověji k němu Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina ve 20. letech 18. století*, Folia historica bohemia 30, 2015, s. 171–195 a též, *Walter Xaver z Dietrichsteina na kavalírské cestě (1683–1688) a jeho boj proti předurčené budoucnosti*, *Theatrum historiae* 20, 2017, s. 123–156. Prameny k osobnosti tohoto Ditrichštejna jsou uloženy zejména v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA Brno), v Rodinném archivu Ditrichštejnů (G 140 – RA Ditrichštejnů), drobné zlomky se dají nalézt i v různých částech Rakouského státního archivu (Österreichisches Staatsarchiv, ÖStA Wien), například v Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), v Rodinném archivu Harrachů (FA Harrach), v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) či ve Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA).

³ Exkluzivního postavení a výjimečnosti rodu si povšimli již učenci první poloviny 18. století, například Carl Gustav Heraeus ve spisu *Gedichte und Lateinische Inschriften* či Julius Bernard von Rohr v pojednání *Einleitung zur Zeremoniel-Wissenschaft der Grossen Herren* Ditrichštejny dávali za příklad pro ostatní urozené rodiny. Srov. zejména: Julius Bernhard von ROHR, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der Grossen Herren*, Berlin 1729, s. 238. Zhlcovat text dalším množstvím literatury o výsadní pozici ditrichštejnského domu a obecně o zásadním významu aristokratické kariéry pro jeho sebedivulzaci by nebylo účelné; pro další informace proto R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 77–96 či souhrn literatury uvedený v úvodu práce L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina*, s. 1–16.

nárok na zisk všemožných poct a vysokých úřadů) a nikdy nepochyboval o tom, že i jeho vlastní synové budou následovat příkladu slavných předků.⁴

I přes výsadní postavení knížete Ferdinanda se ale jeho starosti o zabezpečení potomků nijak nelišily od obav, které sužovaly ostatní urozené rodiny. Dědicem knížecího titulu i podstatné části rodového majetku se měl stát nejstarší syn Leopold Ignác, pro dcery otec hledal výhodné partie. Jistý problém však představovali mladší synové – v pramenech proto někdy zvaní „*meine arme kindern*“,⁵ neboť i je musel hmotně zajistit a dopřát jim prvotřídní vzdělání. Stejně jako pro celou řadu mladších mužských potomků z urozených rodin tak byla pro třetího ze synů knížete z Ditrichštejna, Waltera Xavera (a původně i pro druhorozeného Karla Josefa),⁶ zvolena duchovní kariéra.⁷ Aby se Walter Xaver dočkal příslibu nějakého vhodného úřadu, byl nucen

přijmout první svěcení, které podstoupil ve svých jedenácti letech. Od té doby byl považován za duchovního, čemuž se musel částečně přizpůsobit chlapcův vzdělávací plán i jeho oděv a vystupování.⁸

Odrazový můstek na cestě za vysokými duchovními posty představovalo místo kanovníka. Ještě předtím než Walter Xaver započal svá gymnaziální studia, proto kníže začal sondovat, který úřad je či brzy bude volný, jaký z něj poplyne příjem a co bude nutné splnit pro jeho získání. Již v roce 1674 si pro něj vyhlédl sicilské biskupství Agrigento a později se zaměřil i na arcibiskupství Messina či Neapol, neboť všechny zmíněné s sebou nesly slušný příjem. Podporu pro své plány nehledal u nikoho menšího než u svého přítele, hraběte Ferdinanda Bonaventury z Harrachu, budoucího nejvyššího štolmistra a toho času císařského vyslance ve Španělsku.⁹ Ten měl v této věci dohlížet na zájmy

⁴ TAMTÉŽ, srov. Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt 2003, s. 161–170 a Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main 2001, s. 180–182.

⁵ Dopis Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu z 14. 11. 1675, ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, Fam. in spec 229, nefol.

⁶ Karel Josef z Ditrichštejna (1663–1693) se původně měl stát, stejně jako jeho mladší bratr, také duchovním, ale ani u něj k tomu nakonec nedošlo – po kavalířské cestě se dal k vojsku a účastnil se protitureckých bojů. J. KUBEŠ, *Národné dospívání urozených*, zejména s. 363–364.

⁷ Ovšem už v roce 1672 se knížeti podařilo získat příslib propůjčení kanonikátu v Olomouci pro jednoho ze svých synů (konkrétní jméno pramen ještě neuvádí): srov. dekret odeslaný z České dvorské kanceláře dne 26. 1. 1672, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 934, sign. 152, kart. 296, fol. 1–2.

⁸ K významu prvního svěcení například Jean PONTAS – Daniele CONCINA, *Dictionarium casuum conscientiae seu Praecipuarum difficultatum circa moralem, ac disciplina ecclesiasticam decisiones...*, Venetiis 1744, například s. 700. Dále srov. dopisy knížete z 9. 1. či z 2. 4. 1676, ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, Fam. in spec 229, nefol. a také koncepty instrukcí a pokynů ke vzdělávání Waltera Xavera, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1586, sign. 741, kart. 361, za všechny například fol. 180–181.

⁹ Ferdinand Bonaventura I. z Harrachu (1637–1706) byl významným císařským diplomatem a podařilo se mu uchytit se i u dvora. Nejdříve zastával funkci komorníka a tajného rady, v roce 1668 byl vyslán

knížete a jeho mladších potomků, lobovat v jejich prospěch u dvora i u různých vlivných osob, případně jim měl doporučit jinou výnosnou prebendu.¹⁰ Knížete a jeho třetího syna se navíc zastala sama císařovna, která poslala vlastnoruční list Marii Anně Rakouské, královně španělské, neapolské a sicilské, a výhledově bylo možné počítat i s podporou samotného císaře.¹¹

Přestože se v Itálii Ditrichštejnům nakonec nezadařilo,¹² nebylo pochyb, že rodina i celá urozená společnost očekává od Waltera Xavera velké věci. Jeho zjevné nadání a výborné studijní výsledky spolu se skvělým původem (a samozřejmě s vydatnou otcovou pomocí) mu měly zajistit nejvyšší příčky v církevní hierarchii – ideálně měl dosáhnout až na kardinálský klobouk. Kníže Ferdinand se napříště rozhodl pro syna usilovat o kanonikát v Olomouci, Vratislavi, Pasově, Štrasburku a Salcburku. Zásadním zjištěním je fakt, že tyto prebendy nebyly vybrány náhodně. Již zvolení jezuitského konviktu u svatého

Bartoloměje v Praze, kde měl Walter Xaver absolvovat svá gymnaziální studia, a snad také jedno z jeho křestních jmen (celé jeho jméno znělo Walter František Xaver Antonín) dávají tušit jisté souvislosti, které objasní právě volba kanonikátů.

Tím, v jehož šlépějích se měl mladý hrabě vydat, byl totiž sám kardinál František z Ditrichštejna.¹³ Ten stejně jako později jeho prasynovec studoval u jezuitů od svatého Bartoloměje a především se v mládí snažil vybojovat (po krátké epizodě s třemi prebendami ve Španělsku, kterých se však později vzdal) úřad v Salcburku, Pasově, Vratislavi a Olomouci. Nakonec získal pouze poslední jmenovaný – po mnohých peripetích dosáhl v Pasově a Salcburku pouze čekatelství a ve Vratislavi byl tamní kapitulou příkře odmítnut, protože jí nedal všechny nutné dokumenty, a především proto, že nebyl Slezan.¹⁴ Snaha o určitou satisfakci tedy jistě hrála v uvažování knížete Ferdinanda zásadní roli a tematika Františkova odkazu se tak prolíná mnohými

.....
do Francie, v letech 1673–1675 a opět v letech 1697–1698 vykonával diplomatickou misi ve Španělsku, v letech 1677–1699 zastával úřad nejvyššího štolmistra a konečně, v letech 1699–1705, místo nejvyššího hofmistra a prezidenta tajné konference. Například Anton Victor FELGEL, *Harrach, Ferdinand Bonaventura*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 10, 1879, s. 629–632.

¹⁰ Rozsáhlá korespondence Ferdinanda z Ditrichštejna s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu je uložena v bohatém Rodinném archivu Harrachů ve Vídni. Srov. ŌStA Wien, AVA, FA Harrach, Fam. in spec 229, nefol., zde korespondence z let 1674–1676.

¹¹ Ditrichštejnovy dopisy Harrachovi z 5. 9. či 18. 12. 1675, TAMTĚŽ.

¹² Například psaní od knížete Ferdinanda z 18. 7. 1676, TAMTĚŽ.

¹³ Ani kardinála Františka z Ditrichštejna (1570–1636) není třeba představovat, tomuto vlivnému duchovnímu hodnostáři, politikovi, diplomatovi, vzdělanci, mecenáši, „architektovi rekatolizace“ Moravy a jednomu z nejslavnějších členů rodu byla věnována celá řada odborných prací. Z novějších proto lze namátkově zmínit alespoň Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011 a Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636, gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007.

¹⁴ Ke kanonikátům především T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 63–77.

prameny ze sledovaného období. Nutno také podotknout, že zmíněné prebendy zároveň patřily k těm nejprestižnějším – kníže pro svého syna a – jak doufal – budoucího kardinála žádal jen to nejlepší.

Pozice kapitul se v rámci Římsko-německé říše lišila v závislosti na (arci)biskupství, k němuž příslušely.¹⁵ Sloužily jako poradní orgán příslušného (arci)biskupa, v jejich čele stál probošt, za ním následoval děkan a poté další členové (arcidiákon či arcijáhen, scholastik, kustod či kantor). Volby (arci)biskupů a zpravidla také ostatních členů společenství, tedy kanovníků či kapitulářů, probíhaly hlasováním kapituly. Kanovníci drželi jistý typ kanonikátu – úřadu, který je zavazoval k plnění duchovních povinností podle stanov kapituly, ale také jim mohl přinášet hmotné zajištění. Kanonikáty lze dělit na řádné, mimořádné, případně čestné a také na sídelní a nesídelní. Počet řádných kanovníků, tedy těch, kdo mohli v kapitule zastávat různé funkce, býval omezen (většinou na 24) a úřad bylo možné znovu udělit pouze po úmrtí či rezignaci jeho předchozího držitele. Získání prebendy tak bylo velmi obtížnou

záležitostí. Existoval sice ještě další způsob, jak se k vytouženému místu přiblížit – papežská provize, nominace od panovníka či rezignace předchozího držitele úřadu *per favorem* (ve prospěch předem vybraného nástupce), avšak takové štěstí mohlo potkat jen žadatele z těch nejvlivnějších rodin. Na kandidáta byly kladeny značné nároky. V raném novověku drželi většinu prebend příslušníci aristokracie, často právě mladší synové z urozených rodin, kteří se díky tomu domohli skromného zajištění. Urozený (a samozřejmě také manželský) původ bylo třeba doložit – někde stačily čtyři generace šlechtických předků, jinde bylo nutno prokázat se dokonce osmi generacemi. Dalšími důležitými předpoklady byly řádný život budoucího kanovníka, jeho stav (musel být buď vysvěceným duchovním, nebo svěcení v brzké době očekávat) a také vzdělání – za ideální byl považován akademický gradus z teologie či kanonického práva. O dodržení všech zmíněných podmínek muselo být vyhotoveno potvrzení, které žadatelé či jejich rodiče a zástupci předali kapitule, a ta poté zahájila řízení o jejich přijetí či odmítnutí.¹⁶

¹⁵ Římsko-německou říši je v této i v dalších zmínkách míněna Svatá říše římská národa německého. Z četné literatury, která o tomto útvaru pojednává, zaslouží zmínit alespoň dvě novější práce: Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*, München 2006; Peter Claus HARTMANN, *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation in der Neuzeit 1486–1806*, Stuttgart 2005.

¹⁶ K raně novověkým říšským kapitulám existuje velmi bohatá zahraniční literatura (shrnuje ji například Michael MAUER, *Kirche, Staat und Gesellschaft im 17. und 18. Jahrhundert*, München 1999), kterou by ovšem nebylo účelné ve větší míře uvádět. Za všechny alespoň Peter HERSCHE, *Die deutschen Domkapitel im 17. und 18. Jahrhundert I–III*, Bern 1984; Rudolf REINHARDT, *Die deutschen Domkapitel in der neueren Forschung. Zu einer sozialgeschichtlichen Neuanalyse für das 17. und 18. Jahrhundert*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 74, 1987, s. 315–358; Heinz-Gerhard HAUPT – Dieter LANGEWIESCHE (edd.), *Nation und Religion in der deutschen Geschichte*, Frankfurt am Main 2001 (zde srov. hlavně studii Antona SCHINDLINGA, *Reichskirche und Deutsche Nation in der Frühen Neuzeit*, s. 68–83); Johannes Freiherr von BOESELAGER, *Die Osnabrücker Domberren des*

Kde tedy bral kníže jistotu, že mají jeho ambiciózní plány šanci na úspěch? Důvod je zřejmý: Kromě svého vlivu, přízně císaře, skvělého původu i odkazu kardinála Františka se mohl spolehnout na své vlastní zkušenosti, které se záluďným prostředím kuriální politiky učinil o několik let dříve. V šedesátých letech 17. století totiž vydatně vypomáhal se sháněním prebend svému nevlastnímu bratrovi, Františku Antonínovi, a zajistil pro něj úřady v Olomouci, Pasově a Řezně. František Antonín nakonec vstoupil do jezuitského řádu, čímž bratrovsky snahy zhatil. Je ovšem nanejvýš pravděpodobné, že nebyť toho, pokoušel by se kníže navázat na kardinálův odkaz již v jeho případě.¹⁷

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let 17. století Ferdinand z Ditrichštejna bojoval o prebendy pro svého třetího

syna, a aby neztrácel čas i šance, vyjednával většinou o několika obrocích současně. Důležité okolnosti se tak v pramenech volně prolínají a navzájem jsou často neodmyslitelně propojeny.¹⁸ U všech vytipovaných cílů se kníže detailně zajímal o volby v tamních kapitulách (které, pokud se k moci dostal „jeho“ člověk, jej mohly přiblížit k cíli), ale také například o zdravotní stav kanovníků, neboť zhoršení jejich zdraví a následné úmrtí mělo za následek vítané uprázdňení úřadu. Zaměříme se nyní na první z nich, jímž byl rezidenční kanonikát v Olomouci.¹⁹

Již dopředu je možné prozradit, že cesta k olomoucké prebendě byla tou nejméně problematickou. Jak již bylo naznačeno výše, vyjednal kníže Ferdinand už v roce 1672 příslib udělení tamního úřadu jednomu ze svých mladších synů.²⁰

18. *Jahrhunderts*, Osnabrück 1990; Catherine BOSSHART-PFLUGER, *Das Basler Domkapitel von seiner Übersiedlung nach Arlesheim bis zur Säkularisation (1687–1803)*, Basel 1983; Sophie-Mathilde Gräfin zu DOHNA, *Die ständischen Verhältnisse im Domkapitel Trier vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Trier 1960; Friedrich KEINEMANN, *Das Domkapitel zu Münster im 18. Jahrhundert*, Münster 1967 či dlouholetý projekt *Germania Sacra* (nyní při Max Planck Institut für Geschichte) mapující německé církevní dějiny od počátků až k sekularizaci v 19. století atd. Pro české prostředí například Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*, Olomouc 2002.

¹⁷ František Antonín (1643–1721) byl synem Maxmiliána z Ditrichštejna a jeho druhé manželky, hraběnky Sofie Agnes z Mansfeldu. Od mládí mu bylo určeno stát se duchovním hodnostářem, avšak pod dojmem, jaký na něj v Římě udělalo Tovarýšstvo Ježíšovo, vstoupil roku 1666 do jeho řad a svých prebend se vzdal. Více k němu Zuzana ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta a římský studijní pobyt Františka Antonína z Ditrichštejna v letech 1662–1666 ve světle korespondence hofmistra Josefa Seima*, Olomouc 2014 (Bakalářská práce); též, *František Antonín z Dietrichsteina (1643–1721) – slechtic v řadách Tovarýšstva Ježíšova*, *Theatrum historiae* 20, 2017, s. 93–121.

¹⁸ Z tohoto důvodu, tedy proto, že počínání knížete a jeho strategie lépe objasní, budeme-li na jeho snahy nahlížet ne jednotlivě, ale jako na celek, se autorka studie rozhodla stručně přiblížit boj nikoli o jediný vybraný kanonikát, ale o všechny výše zmíněné, ačkoli chápe, že tak riskuje až přílišnou zkratkovitost.

¹⁹ K olomouckému biskupství obecně například K. VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis*; dále Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I–II*, Praha 1987–2003.

²⁰ Jednomu z mladých Ditrichštejnů měl své místo přenechat hrabě Jan Filip z Lamberku, jenž byl díky příbuzenským vazbám a příslušnosti k tzv. ditrichštejnské frakci významným spojencem

Především se ale v tomto případě sešla řada okolností, které Ditrichštejnům nahrávaly. Již na podzim roku 1675 zemřel jeden z držitelů olomouckého kanonikátu, litoměřický biskup hrabě Maxmilián Rudolf ze Schleinitz,²¹ a kníže byl oběma kapitulami, olomouckou i litoměřickou, ihned obeslán potvrzením Schleinitzova úmrtí. Z Olomouce také vzápětí dorazil seznam podmínek pro nové uchazeče (v pramenech zvaných *requisitas* – rekvizity). Těch rozhodně nebylo málo. Mladý hrabě musel doložit, že je opravdu zaslíben církvi, a to přijetím první tonzury a čtvera svěcení (*quatuor minorum ordinum*).²² Také bylo třeba dodat doklad o urozenosti a o manželském původu (*natalitas*), o dobrých mravech, o studiu, o smrti předchozího držitele úřadu,²³ dále blíže neurčený dispenz (možná od věku či šlo o odložení výkonu kanovnických povinností až po ukončení studií a absolvování kavalírské cesty), a dokonce i návrh

slavnostní řeči, jíž by děkan uvedl mladíka do kapituly. Nezbytný byl pochopitelně i souhlas papeže.²⁴ Vzhledem k tomu, že Waltera Xavera trápily již od dětství různorodé zdravotní potíže, o nichž se všeobecně vědělo (bolesti hlavy, nevolnosti, občasná melancholie, a především počínající závažné problémy se zrakem, které v plné míře propukly v dospělosti), nechal jeho otec připravit potvrzení, že je mladý pán schopen zastávat veškeré povinnosti plynoucí z výkonu úřadu kanovníka.²⁵

Pro mladého Ditrichštejna, stejně jako pro ostatní kandidáty v podobné situaci, bylo výhodné nalézt (nejlépe mezi místními kanovníky) prokurátora, tedy zástupce u jednání s kapitulou a zároveň informátora i poradce. Potvrzení o tomto kroku se opět posílalo kapitule. V případě Olomouce volil kníže velmi moudře. Prokurátorem jeho syna se tak napříště stal baron Jan František Poppen, sídelní kanovník

knížete Ferdinanda. K této frakci více R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde zejména s. 343–374, 383–388. Dále MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 934, sign. 152, kart. 296, fol. 1–2, dekret odeslaný z České dvorské kanceláře dne 26. 1. 1672.

²¹ Maxmilián Rudolf ze Schleinitz (1605–1675) byl po zřízení litoměřického biskupství v roce 1655 jmenován jeho prvním biskupem, proslul také jako vzdělanec a mecenáš. Více k němu Jaroslav MAČEK, *Biskupství litoměřické*, Kostelní Vydří 2005, s. 18–23 či Anton JARISCH (ed.), *Kurze Geschichte der Bischöfe von Leitmeritz*, Komotau 1867, s. 5–7.

²² Pojem a význam čtvera svěcení objasňuje například Albert CHANOVSKÝ z DLOUHÉ VSI, *Správa Křesťanská, S krátkým Výkladem podstatnějších věcí, které každému Křesťanu vědění hodně a náležitě příslusy*, Praha 1710, s. 189 (kapitola *K řádu kněžskému*).

²³ Potvrzení o Schleinitzově smrti z 18. 10. 1675, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 57.

²⁴ K *requisitám* například ТАМТЭ́З, fol. 39 a 42.

²⁵ Toto potvrzení vydal padovský lékař Zanotti (či Zanforti), jenž na základě zaslaných informací posoudil závažnost obtíží, a dokonce nechal svolat konsilium, které mladíkovu způsobilost projednalo a schválilo. Srov. například Poppenovy listy z 27. a 29. 2., 15. 3. a 19. 3. 1676, ТАМТЭ́З, fol. 119, 117, 106, 92. Ke zdravotním problémům Waltera Xavera ve zralém věku více L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata*.

olomoucký, a od roku 1673 dokonce kapitulní děkan, jenž kromě toho držel ještě úřad ve Vratislavi a Kroměříži, muž nesmírně schopný, dokonale informovaný a vědomý si všech zákoutí kanonického práva. S Poppenem byl kníže ve styku již dříve, minimálně od roku 1666, a snad by tak nebylo velkou chybou považovat jej za hlavního poradce Ferdinanda z Ditrichštejna v církevních otázkách týkajících se zejména českých zemí. Nutno také podotknout, že baron zřejmě poskytoval služby prokurátora ještě dalším žadatelům o prebendu.²⁶ Důležitým mužem číslo dvě, jenž se v prostředí olomoucké kapituly dobře vyznal, byl baron Huffnagel, který Ditrichštejny informoval, hlídal poplatky za kancelářské práce spojené s dodáváním nutných potvrzení, také je zpravoval o Poppenových krocích a v případech nutnosti mohl úkoly prokurátora na čas převzít.²⁷

Ovlivňování rozhodnutí kapituly a vazby na tamní kanovníky byly pochopitelně věcmi zásadního významu, nemění důležitosti ovšem byly kontakty s dalšími vlivnými osobami, zejména z okruhu papežského

dvora. Během let, kdy kníže Ferdinand usiloval o získání obročí pro svého třetího syna, tedy v druhé polovině sedmdesátých a na počátku osmdesátých let 17. století, proto neúnavně oslovoval své přátele, příbuzné, kardinály, členy papežského dvora a s jejich pomocí také papeže. Přestože zde není možné detailně rozkrýt hustotu vazeb, díky nimž proudily mezi knížetem a římskými vysokými duchovními hodnostáři zprávy a instrukce, lze tušit, že tato síť byla pro knížete díky své rozsáhlosti nedocenitelným zdrojem informací i vlivu. Některé z těchto vysoce ceněných kontaktů využil již v době, kdy hodlal prebendami zaopatřit svého nevlastního bratra,²⁸ jiné vazby musel teprve vytvořit. Mimořádně cenné spojence představovali známí římsí kardinálové, kupříkladu generální auditor papežské komory a camerlengo Paluzzo Paluzzi Altieri Degli Albertoni, někdejší nuncius v rakouských zemích Carlo Carafa della Spina, státní tajemník Inocence XI. Alderano Cibo-Malaspina, papežský sekretář Giacomo Filippo Nini, budoucí papež Inocenc XII. – Antonio Pignatelli, kardinál

²⁶ Jana Františka Poppena (1622–1689) zmiňuje například K. VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis*, s. 70 a pozn. 237 na s. 130. Jeho první dopis týkající se olomouckého úřadu pro Waltera Xavera je z 20. 11. 1675 (MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 150) a prokurátorem byl zřejmě ustanoven v prosinci toho roku (ТАМТÉЖ, fol. 153–154 a 155). Jeho styky s knížetem Ferdinandem jsou ale mnohem staršího data – korespondenci spolu vedli minimálně od roku 1666 (MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1930, sign. 872, kart. 478, listy z let 1666–1689).

²⁷ Podle inventáře se snad mohlo jednat o Jeronýma Huffnagela, převora brněnských augustiniánů, s nímž byl kníže v písemném kontaktu od šedesátých do osmdesátých let 17. století. Jindřich OBRŠLÍK – Jan ŘEZNÍČEK – Vladimír VOLDÁN, *Rodinný archiv Ditrichštejnů II*, Brno 1979, s. 319. Dále koncept knížete baronu Huffnagelovi z 13. 12. 1675 a Huffnagelovy bližší nedatované dopisy, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 141, 142 a 144–145.

²⁸ Ke shánění prebend pro Františka Antonína více Z. ORÁLKOVÁ, *Evropská cesta a římský studijní pobyt Františka Antonína z Ditrichštejna*, s. 42–47 a dále srov. MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 118, koncept baronu Poppenovi z 5. 3. 1676.

nepot Giacomo Raspigliosi, a především pak Carlo Pio di Savoia mladší, kardinál-protektor Germánie, a tedy zastánce zájmů císaře i členů jeho dvora. Prameny dále zmiňují generála řádu karmelitánů v Římě Jana Karla Jáchyma Slavatu,²⁹ děkana římské Roty pro německé země Jakuba Emerixe de Matthijs³⁰ a blíže neurčené pány Altriciho,³¹ Nigrelliho³² a *senatore di Roma*. Posledním článkem řetězce byli agenti, mezi nimiž vynikal především Giovanni Emmanuelli – bývalý mikulovský kanovník, který od roku 1675 pobýval v Římě a pohyboval se v nejvyšších duchovních i aristokratických kruzích.

Knížeti zprostředkovával novinky, jednal v jeho prospěch a řešil i úhradu nutných plateb.³³ Také mu dával tipy na to, koho a jakým způsobem oslovit – radil například obrátit se na kardinála Fridricha Hessensko-Darmstadtského³⁴ či na zmíněného kardinála Altieriho či otce Slavatu.³⁵

Všem, kdo mohli být mladému hraběti z Ditrichštejna při shánění prebend jakkoli nápomocní, adresoval jeho otec řadu dopisů. V nich svého syna představil jako nadaného studenta, který zcela souzní se svým předurčením k duchovnímu stavu, a pochopitelně neopomněl zdůraznit zásluhu starobylé rodiny Ditrichštejnů a zejména

²⁹ Jan Karel Jáchym Slavata přijal řádové jméno Karel Felix a Santa Terezia (1641–1712). K němu například Petr MAŘA, *Leopold I. a poslední Slavata. K osobní korespondenci panovníků raného novověku*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda (edd.), *Facta probant homines: Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 245–257.

³⁰ Jakub Emerix de Matthijs (Mathys) navíc v letech 1668/9–1696 působil jako císařův zástupce v kolegiu soudců římské Roty. Srov. Zdeněk HOJDA a kol., *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I*, Praha 2014, s. 403.

³¹ Panem Altricim mohl být míněn kardinál Francesco Albizzi (1593–1684) <http://webdept.fiu.edu/~mirandas/1605-1700-a-z-all.htm> [12. 4. 2018].

³² Snad hrabě Giulio Cesare Nigrelli, jehož zmiňuje například Francesco CANCELLIERI, *Storia de' solenni possessi de' Sommi Pontefici, detti anticamente processi o processioni, dopo la loro coronazione, dalla Basilica Vaticana alla Lateranense...*, Roma 1802, s. 181; případně císařský generál Ottavio Nigrelli uvedený v inventáři J. OBRŠLÍK – J. ŘEZNÍČEK – V. VOLDÁN, *Rodinný archiv*, s. 327.

³³ Giovanni Emmanuelli († 1696) býval dříve kanovníkem v Mikulově, nyní působil jako agent knížete v hlavním městě křesťanstva. Zmiňuje ho například R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, zde s. 33, 168 a 433. S knížetem Ferdinandem byl v písemném kontaktu minimálně od roku 1675, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1930, sign. 872, kart. 461. Korespondence s agentem týkající se obročí pro Waltera Xavera byla, stejně jako písemná komunikace se zmíněnými vysokými duchovními hodnostáři, většinou vedena v italštině a je volně rozptýlena v MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356–357.

³⁴ Fridrich Hessensko-Darmstadtský (1616–1682), konvertita ke katolické víře (původně byl luterán), člen řádu maltéžských rytířů, papežský legát, od roku 1671 vratislavský biskup a nakonec i kardinál. Anton Philipp BRÜCK, *Friedrich, Landgraf von Hessen-Darmstadt*. in: Neue Deutsche Biographie, Band 5, Berlin 1961, s. 504 a <http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1652.htm#Hessen> [12. 4. 2018].

³⁵ Koncept pro agenta Emmanuelliho z listopadu 1675, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 130–131.

chlapcův vzor, kardinála Františka.³⁶ Díky součinnosti všech přímluvců, a především díky schopnostem prokurátora Poppena a barona Huffnagela, olomoucká kapitula už na konci roku 1675 rozhodla, že prebendu opravdu získá mladý Ditrichštejn, a to přestože na své vysvěcení teprve čekal a dosud ani nepředložil všechny požadované dokumenty.³⁷

Tyto doklady nebo jejich ověřené kopie proto bylo nutné urychleně dodat kapitule i agentu Emmanuellimu do Říma. Za tím účelem si kníže vyžádal vzorové formuláře, zhotovení dokumentů pak ponechal na baronu Poppenovi a jejich ověření na notáři vídeňské konzistoře, doktoru Michaelu Zwickovi (či Zweekovi). Netřeba připomínat, že kancelářské práce spojené s jejich přípravou a také s vyplácením odměn těm, kdo byli v případě zainteresováni, nebylo vůbec levnou záležitostí a knížete tyto položky stály stovky zlatých.³⁸ Papežské buly, která měla příslib kanonikátu potvrdit

a jejíž vydání urgovali kromě olomouckého prokurátora a římského agenta i oslovení kardinálové, se kníže nakonec dočkal velmi záhy. Papež Klement X. ji sepsal dne 11. prosince roku 1675, přičemž zisk kanonikátu Walteru Xaverovi znovu potvrdil v bulách z počátku následujícího roku.³⁹

Tonsuru a rovnou i čtvero svěcení přijal Walter Xaver až po vydání první z papežských bul. Stalo se tak 15. prosince 1675 ve Vídni, nejspíše z rukou tamního biskupa, Wildericha z Waldendorffu. Potvrzení o těchto aktech zaslal kníže do Olomouce, kde se jich ujal nejdříve baron Poppen, který je pak předal dále. Do jara roku 1676 se Ditrichštejnům a jejich spojencům podařilo shromáždit všechny podklady, proto již nic nebránilo slavnostní instalaci nového kanovníka. Ta proběhla 19. března a od toho dne se Walter Xaver mohl považovat za člena kapituly.⁴⁰

V následujících letech kníže Ferdinand s Poppenovou pomocí pokračoval

³⁶ Italský nedatovaný koncept od knížete (zřejmě byl použit pro více adresátů), TAMTÉŽ, fol. 81–82 či další nedatovaný koncept, TAMTÉŽ, fol. 292–293.

³⁷ Poppenovo blahopřání k získání olomoucké prebendy z 8. 12. či koncept pro barona Huffnagela z 13. 12. 1675, TAMTÉŽ, fol. 152, 148 a 141.

³⁸ Netřeba zdůrazňovat, že pořizování nutných dokladů, stejně jako poplatky za ně, se prolínají celým souborem dokumentů. Za všechny například Poppenův dopis z 15. 12. 1675, TAMTÉŽ, fol. 153–154.

³⁹ Srov. originál a ověřenou kopii buly (ověření provedl dr. Michael Zwick), TAMTÉŽ, fol. 43 a 44. Dále originál další papežské buly z ledna 1676 (zřejmě z 21. 1., datum je ovšem kvůli plíce obtížně čitelné), TAMTÉŽ, fol. 2, či soubor ověřených kopií důležitých dokumentů z února a března téhož roku (tentokrát je kromě dr. Zwicka ověřovali i další notáři – Ferdinand Schröffel ze Schröffelheimu a Jiří Müntzer), TAMTÉŽ, fol. 29–30, 40, 45–48 a 53–54.

⁴⁰ Prokurátor Poppen poslal téhož dne knížeti gratulaci, v níž vyslovil naději, že se Ditrichštejnové dočkají ve Walteru Xaverovi dalšího kardinála Františka, TAMTÉŽ, fol. 92. Také srov. „*Oratio, welche der dom dechant zu ollmütz denn 19. Marti 1676 bey Instalierung des grafens Walters gehalten*“ (Michael Zwick ho ověřil dne 26. 2. 1676), TAMTÉŽ, fol. 53 a dále zdobný tisk z roku 1679, který Waltera Xavera z Ditrichštejna uvádí jako člena olomoucké kapituly, TAMTÉŽ, fol. 25. K uvádění do kapituly také J. VON BOESELAGER, *Die Osnabrücker Domherren*, s. 170.

v dodávání dalších potvrzení, které kapitula požadovala,⁴¹ a s prokurátorem také konzultoval synovo další vzdělávání. Společně přemýšleli o studiích v Římě, který byl zvažován i díky působení kardinála Františka. V úvahu připadala také Praha a Vídeň, nakonec i díky Poppenovu doporučení zvítězila poslední možnost.⁴² Během kavalírské cesty však odpor Waltera Xavera k duchovnímu stavu vygradoval. Přestože jeho otec doufal do posledního momentu, že syn ustoupí, naplní jeho očekávání a v Olomouci zahájí skvělou kariéru vysokého duchovního hodnostáře, nestalo se tak.⁴³

Druhý úřad, který si kníže z Ditrichštejna pro svého třetího syna vyhlédl, se nacházel ve slezské Vratislavi.⁴⁴ Z příkladu kardinála Františka je patrné, že Vratislav byla pro kandidáty tvrdým oříškem – tamní kapitula přísně trvala na ukončeném vzdělání, urozeném původu, a především na dodržení tzv. Kolovratovy smlouvy z roku 1504, která výrazně omezovala

udělení obročí komukoli, kdo nebyl Slezan.⁴⁵ Kníže se ovšem už od roku 1676 začal o zisk tamního úřadu živě zajímat. I nyní se mohl spolehnout na pomoc římského agenta Emmanuelliho, a především pak prokurátora Poppena, který vykonával, jak bylo řečeno, nejen úřad v Olomouci, ale také ve slezské metropoli a do případu tak přinášel bohaté osobní zkušenosti a cenné kontakty. Tím, o jehož přízeň usilovali Ditrichštejnové přednostně, byl vratislavský biskup a kardinál, Fridrich Hessensko-Darmstadtský. Kníže proto jemu i dalším osobám, které mohly mít vliv na udělení této prebendy, svého syna v dopise opět oficiálně představil a žádal o podporu jeho zvolení.⁴⁶

Vzhledem k náročnosti kapituly, která reptala, že se údajně její úřady staly pouhým „odkladištěm“ šlechtických druhorozených synů, byla nyní klíčová podpora císaře a především papeže. Svatý otec se ovšem zdráhal udělit mladému hraběti

⁴¹ Poppenův list z 14. 3. 1683 a koncepty pro něj (ze stejného data a z 1. 2. 1684), MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 160, 190, 211 a 169. S obstaráváním potvrzení o studiu vypomáhal během jeho kavalírské cesty i mladíkům komorník Jan Jiří Buol a hofmistr Kryštof Pachta z Rájova, TAMTÉŽ, fol. 198, dopis od komorníka z 6. 7. 1683.

⁴² List od prokurátora Poppena z 16. 2. 1679, TAMTÉŽ, fol. 165. K tomu více L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Ditrichštejna*, o mladíkových gymnaziálních studiích s. 36–61, ke studiu na univerzitě ve Vídni s. 61–62.

⁴³ Dopis od hraběte Jana Filipa z Lamberku z 5. 1. 1689. MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 20–23. K rezignaci na kanonikáty srov. níže.

⁴⁴ K Vratislavi například Jan KOPIEC, *Bistum Breslau*, in: Erwin Gatz (ed.), *Die Bistümer des Heiligen Römischen Reiches von ihren Anfängen bis zur Säkularisation*, Freiburg im Breisgau 2004, s. 128–144 a Johann HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau. Aus Urkunden, Aktenstücken, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern*, Band I, Breslau 1860.

⁴⁵ Srov. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 71–73.

⁴⁶ Ještě v polovině března roku 1677 se kníže obával, že se mu ve Vratislavi nepodaří získat žádné spojení, už o pár dní později ho ale vratislavský biskup ujišťoval svou přízní, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 573 a 572.

druhý sídelní kanonikát, navíc v tak krátkém čase.⁴⁷ V roce 1678 se ale zdálo, že by Walter Xaver mohl mít šanci – zemřel totiž jeden z držitelů kanonikátu, Jan Petr Petrucci.⁴⁸ Mezi kandidáty ihned vypukla urputná bitva o hlavy, v níž nakonec Ditrichštejn, i kvůli obojakému chování biskupa, neuspěl.⁴⁹ Myšlenky na získání slezského kanonikátu se kníže Ferdinand nezdával ani v osmdesátých letech a do hry zapojil svého mocného přítele, nejvyššího štolmistra hraběte Ferdinanda Bonaventuru z Harrachu. V téže době navíc postupně zemřelo hned několik čekatelů na prebendu a situace se pro Ditrichštejny jevila velmi nadějně. Kníže i prokurátor dokonce již začali posílat kapitule některé nutné doklady, které se v podstatě shodovaly s výše zmíněnými dokumenty doručenými do Olomouce,

a papeže žádali o dispenz k odložení výkonu kanovnických povinností.⁵⁰ Jednání se už chýlila ke zdárnému konci, avšak Walter Xaver nakonec slezskou prebendu nezískal – na duchovní stav rezignoval dříve, než mohly být po mnohaletém vyjednávání dořešeny poslední formality.

Téměř shodně s Vratislaví rozehráł kníže boj o další rezidenční úřad, a to o kanonikát u svatého Štěpána v Pasově.⁵¹ Tentokrát našel spojence v tamním biskupovi, Janu Sebastianovi z Pöttingu-Persingu,⁵² jenž naznačoval, že on i pasovská kapitula urozeného mladíka velmi rádi uvítají. Navíc Ditrichštejnům doporučoval vhodné strategie a to, na koho se obrátit (nejen na místní kanovníky, ale také na císaře a zprostředkovaně i papeže).⁵³ Kníže nelenil a ve vlastnoručních listech kanovníkům, z nichž někteří zároveň zastávali

⁴⁷ Koncepty agentovi Emmanuellimu z 15. 8. 1677 a 27. 2. 1678 a dopis od barona Poppena z 9. 1. 1678, TAMTÉŽ, fol. 223, 274–275 a 567.

⁴⁸ Jan Petr Petrucci († 1678) byl nejdříve děkanem olomoucké kapituly, později se stal tamtéž generálním vikářem, navíc byl údajně blízký samotnému císaři. Poppenovo psaní z 6. 2. 1678, TAMTÉŽ, fol. 565.

⁴⁹ Poppenovy dopisy z 6. a 9. 2. 1678 objasňují situaci kolem této volby, TAMTÉŽ, fol. 565 a 564.

⁵⁰ Prokurátorovy dopisy z 11. 1. 1682 a 4. 3., 11. 3., 24. 3. a 25. 4. 1683, TAMTÉŽ, fol. 103 a fol. 218, 217, 174 a 195.

⁵¹ K biskupství v Pasově například Herbert Wilhelm WURSTER, *Das Bistum Passau und seine Geschichte*, Band I–IV, Straßburg 1994–2010 nebo August LEIDL, *Die Bischöfe von Passau 739–1968 in Kurzbiographien*, Passau 1978.

⁵² Hrabě Jan Sebastian z Pöttingu-Persingu (1628–1689) působil nejdříve jako biskup v Lavantu (1664–1673), poté byl zvolen biskupem v Pasově; kromě toho zastával také funkci císařského vyslance při říšském sněmu v Řezně. Erwin GATZ – Stephan M. JANKER (edd.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1990, s. 347–348 a Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, Halle–Leipzig 1732–1754, zde Bd. 36, sl. 814.

⁵³ Srov. vlastnoruční list z 20. 1. 1676 od biskupa Jana Sebastiana z Pöttingu-Persingu či koncept pro něj z 13. 2. toho roku, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 203–205 a 190. Spojencem Ditrichštejnů se stal i kapitulní děkan, hrabě Leopold Khun z Lichtenberku, srov. jeho psaní (jménem kapituly) z 29. 1. 1676 nebo 23. 1. 1676, TAMTÉŽ, fol. 195 a 202.

úřad v kapitulách, které si pro svého syna vyhlédl jako další v pořadí, Waltera Xavera vykreslil jako ideálního kandidáta. Neopomněl zmínit ani fakt, že držitelem pasovské prebendy byl před svým vstupem do řad jezuitů i František Antonín z Ditrichštejna.⁵⁴ Navzdory této skutečnosti byl pro něj Pasov na rozdíl od výše zmíněných, kde se spoléhal především na pomoc barona Poppa, poněkud neprobádaným prostředím a síť kontaktů si zde musel znovu vytvořit. Dobré vztahy se mu podařilo navázat s děkanem, hrabětem Leopoldem Khuenem z Lichtenberku, a především pak s hrabětem Janem Františkem z Herbersteinu, který se zhostil role chlapcova prokurátora se vším, co k ní náleželo. Kromě komunikace s kapitulou tak řešil i finanční záležitosti.⁵⁵

Naděje Ditrichštejnů umocňovaly zprávy o chystané rezignaci jednoho

z pasovských kapitulárů, Bernarda Gustava z Baden-Durlachu,⁵⁶ který se po intervencích několika ditrichštejnských příznivců rozhodl napříště zastupovat jejich zájmy. Walter Xaver již dokonce obdržel soupis kanovnické výbavy, kterou si měl přichystat. Jeho otec začal do Pasova, podobně jako dříve do Olomouce a Vratislavi, odesílat potřebné dokumenty či jejich ověřené kopie (doklady o původu, vzdělání, duchovním stavu či vyjádření prokurátora; o papežské bule a dispenzu od věku čile vyjednával).⁵⁷ V následujících letech vážně onemocněli a poté zemřeli další dva pasovští kanovníci – Václav Vilém z Hofkirchenu, biskup v Seckau a také kanovník salcburský,⁵⁸ a hrabě Germanicus z Thurnu, což Ditrichštejnů pochopitelně přiblížilo k cíli.

V hlavním městě křesťanstva se za zájmy knížete a jeho syna přimlouvala řada

⁵⁴ Srov. koncepty určené tamním kanovníkům z 16. 1. či 2. 2. 1676, TAMTÉŽ, fol. 205–206 a 197. Kníže si také nechal vyhotovit seznam všech pasovských kapitulárů, které postupně hodlal žádat o podporu, TAMTÉŽ, kart. 356, fol. 374.

⁵⁵ Jan František z Herbersteinu, který držel kanonikát v Řezně a s knížetem Ferdinandem byl v pravidelném písemném kontaktu mezi šedesátými a osmdesátými lety 17. století, je uveden v inventáři rodinného archivu J. OBRŠLÍK – J. ŘEZNÍČEK – V. VOLDÁN, *Rodinný archiv*, s. 318.

⁵⁶ Bernard Gustav z Baden-Durlachu (1631–1677) kromě toho, že držel prebendu v Pasově, byl navíc kardinálem, fuldským opatem i kanovníkem ve Štrasburku. Anton Philipp Brück, *Bernhard Gustav*, in: *Neue Deutsche Biographie*, Band 2, Berlin 1955, s. 110 či <http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1671.htm#Baden> [13. 4. 2018].

⁵⁷ V ditrichštejnském rodinném archivu se dochovalo několik ověřených kopií určených do Pasova (potvrzení o sňatku knížete Ferdinanda z Ditrichštejna s Marií Alžbětou z Eggenberku, o křtu Waltera Xavera a o jeho manželském původu, doklad o jeho první tonsuře a o podstoupení čtvera svěcení, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 16–21). Dále srov. také vzor rodokmenu se čtyřmi generacemi předků, TAMTÉŽ, fol. 4, seznamy *requisit*, TAMTÉŽ, fol. 2 a 5 a k nim přiložený účet na 503 zlatých za kancelářské práce, TAMTÉŽ, fol. 6 a konečně i nedatovaný latinský koncept určený Svatému otci s žádostí o přiřčení pasovského úřadu Walteru Xaverovi, TAMTÉŽ, fol. 3.

⁵⁸ E. GATZ – S. M. JANKER (edd.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*, s. 188–189 či J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Bd. 13, sl. 441.

vlivných osob. Kromě výše zmíněných a římského agenta šlo dokonce i o generálního představeného Tovaryšstva Ježíšova, Giovannio Paola Olivu. Výrazné pomoci se jim dostalo také od otce Slavaty (karmelitána Karla Felixe od Svaté Terezie) a svůj díl práce jistě udělaly i vhodně distribuované odměny.⁵⁹ Přesto nyní Ditrichštejnové narazili na odpor papeže, jemuž se nezamlouvalo, že by měl propůjčit hned několik obročí jednomu žadateli (jak dále uvidíme, kníže současně jednal o dalších dvou prebendách). Díky setrvalému tlaku na Svatého otce i pasovskou kapitolu ovšem koncem února roku 1679 nakonec uspěli, Walter Xaver byl zvolen kanovníkem a volba byla vzápětí stvrzena papežskou bulou.⁶⁰

Dříve než mohl být mladík slavnostně uveden do úřadu, bylo nutné dodat veškeré zbývající doklady či jejich ověřené kopie, které putovaly do rukou prokurátora a kapitulního děkana. Následně mu probošt

František Antonín hrabě Losenstein zaslal doklad o budoucí investituře a papež zmíněnou bulu i breve.⁶¹ Od budoucího kanovníka se navíc očekávalo písemné projevení vděku kapitule, ačkoli se o nějakém nadšení z jeho strany nedalo hovořit.⁶² V létě roku 1679 byl mladý hrabě konečně obřadně přijat mezi pasovské kanovníky. Funkce se měl ujmout po dostudování a absolvování kavalírské cesty, přičemž s potvrzením o splnění posledních podmínek mu vypomohli hrabě Jan František Herberstein i baron Jan František Poppen. Ještě počátkem roku 1689 probíhaly poslední přípravy a kníže Ferdinand spolu s prokurátory zvažoval, kde si má Walter Xaver odbyť svou rezidenční povinnost, zda raději v Olomouci či v Pasově. Ovšem než se tak stalo, podařilo se mladíkovi dosáhnout vysněné rezignace na duchovní stav.

Nejpozději od roku 1677 se stal vážným předmětem zájmu knížete z Ditrichštejna v pořadí čtvrtý kanonikát, tentokrát

⁵⁹ V seznamech korespondence z let 1677–1678 týkající se kanonikátu v Pasově a Salcburku se až na několik výjimek opakují adresáti oslovení již během bojů o prebendu v Olomouci, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejn, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 21–23 a 261. Také srov. koncepty dopisů generálovi jezuitů, hraběti Pöttingovi a agentu Emmanuellimu z 11. a 14. 3. 1677, TAMTÉŽ, fol. 224–225. Spolupráci s agentem schvaloval i hrabě Pötting, neboť Giovanni Emmanuelli byl ve vysokých církevních kruzích spolehlivým prostředníkem, TAMTÉŽ, fol. 583; s agentem byl ostatně v kontaktu i otec Slavata, TAMTÉŽ, fol. 98. Rozdělování odměn („úplatků“) naznačují i Herbersteinovy listy z 16. 3. a 8. 5. 1679, TAMTÉŽ, fol. 104, 51.

⁶⁰ Srov. dvě ověřené kopie papežské buly, TAMTÉŽ, kart. 357, fol. 12–15 či zprávu od agenta Emmanuellioho z 25. 2. 1679, TAMTÉŽ, fol. 126–128.

⁶¹ Zmíněné doklady zřejmě kníže odeslal do Pasova už v dřívějších letech, pro jistotu ale nyní nechal většinu z nich připravit znovu, srov. koncept pro hraběte Herbersteina z 23. 3. 1679 a jeho odpověď z 30. 3. toho roku, TAMTÉŽ, fol. 105 a 82–83. V rodinném archivu se dochoval originál papežské buly z 12. 5. 1679, TAMTÉŽ, fol. 1, její ověřená kopie, TAMTÉŽ, fol. 2 i neověřená kopie breve, TAMTÉŽ, fol. 3.

⁶² Koncepty děkovných dopisů byly připraveny již v březnu 1679, TAMTÉŽ, fol. 23–24 a 26–27; mladíkovým zástupcem před kapitulou i papežem zůstával nadále jeho prokurátor, srov. koncept ze 6. 4. 1679, TAMTÉŽ, fol. 25. Třebaže se vyjádření díků dochovala pouze pro úřad v Pasově, lze předpokládat, že Walter Xaver musel vyjádřit svou vděčnost i olomoucké kapitule.

ve Štrasburku (v pramenech zvaný *Ca-nonicato d'Argentina*).⁶³ Jistě nešlo o shodu náhod – kníže vycítil příležitost při jednáních o úřad v Pasově. Výše zmíněný Bernard Gustav z Baden-Durlachu, který držel prebendu nejen v Pasově, ale také ve Štrasburku, zvažoval z důvodu špatného zdravotního stavu rezignaci na své úřady. Dříve než ji stihl realizovat, zemřel. Záhy se začalo proslýchat, že se jeho nástupcem opravdu stane mladý Ditrichštejn, který měl nejlepší předpoklady a zastání císaře i dalších vlivných osob.⁶⁴ Tyto zprávy vzápětí potvrdil papež Inocenc XI. provizorní bulou z února roku 1678 a následně i breve, které jej poté, co splní předepsané

požadavky, opravňovaly k držbě štrasburského kanonikátu.⁶⁵

Neméně důležité ovšem bylo, zda kandidáta přijme kapitula a biskup, v tomto případě mocný duchovní-politik – František Egon z Fürstenbergu-Heiligenbergu.⁶⁶ Těm se ovšem Ditrichštejnova kandidatura ani trochu nezamlouvala, neboť úřad již přislíbili biskupovu příbuznému, hraběti Felixi Egonovi z Fürstenbergu.⁶⁷ Pro nepřátelské naladění kapituly se tak knížeti z Ditrichštejna ve Štrasburku nepodařilo nalézt prokurátora z řad místních. Jeho funkci proto suplovali dva diplomaté v císařských službách – würzburský kanovník, baron František Kryštof Wangen,⁶⁸

⁶³ Ke Štrasburku blíže Francis RAPP, *Hochstift Strassburg*, in: Meinrad Schaab – Hansmartin Schwarzmaier (edd.), *Handbuch der baden-württembergischen Geschichte*, Band 2: Die Territorien im alten Reich, Stuttgart 1995, s. 491–504; Karl Heinz DEBUS, *Bistum Straßburg*, in: Gerhard Taddey (ed.), *Lexikon der deutschen Geschichte*, Stuttgart 1983, s. 1202; Emil Clemens SCHERER, *Die Straßburger Bischöfe im Investiturstreit. Ein Beitrag zur elsässischen Kirchengeschichte*, Bonn 1923.

⁶⁴ Zastání nyní Ditrichštejnové nalezli u kardinálů Pia a Ciba a také monsignora Stefana Agostiniho (1614–1683), papežského pro-datáře (<http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1681.htm#Agostini> [13. 4. 2018]). Srov. koncept agentu Emmanuellimu z 27. 2. 1678, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 274–275.

⁶⁵ ТАМТЭ́З, kart. 356, fol. 506–510, dvě ověřené kopie buly a kopie papežovy odpovědi na prosbu o udělení obročů z 5. 2. 1678, ТАМТЭ́З, fol. 552. Další dvě verze téhož srov. ТАМТЭ́З, fol. 513–514 a 515. Stejně jako dříve, hradil kníže výdaje na vyhotovení buly a kancelářské práce i nyní, srov. například zpětně sestavený účet za duben roku 1678, který knížeti v červenci odeslal agent Emmanuelle, ТАМТЭ́З, fol. 526.

⁶⁶ František Egon z Fürstenbergu-Heiligenbergu (1626–1682) byl bratrem známějšího Viléma Egona, přičemž oba bratři představovali na území Římsko-německé říše mocné zastánce profrancouzské politiky. František Egon byl v roce 1663 zvolen biskupem ve Štrasburku a opatem v Murbachu, měl i hodnost kanovníka-probošta v Kolíně, kde působil také jako nejvyšší hofmistr. Max BRAUBACH, *Franz Egon Graf, seit 1664 Fürst von Fürstenberg*, in: *Neue Deutsche Biographie*, Band 5, Berlin 1961, s. 368.

⁶⁷ Srov. psaní od štrasburské kapituly z 12. 4. 1678, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 536–537. Felix Egon z Fürstenbergu († 1686) byl administrátorem v Murbachu, poté kanovníkem v Kolíně, Štrasburku a nejvyšším hofmistrem kolínského kurfiřta Maxmiliána Jindřicha. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 9, sl. 2258–2259.

⁶⁸ Františka Kryštofa z Wangenu, který ve Štrasburku prováděl administraci biskupství, zmiňuje J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 25, sl. 1368; dále k němu Ludwig

a císařský rezident ve Štrasburku, svobodný pán František Michael Neveu (Nevue), jenž si vzal na starost finanční otázky, příjem dokladů a jejich ověřování.⁶⁹ Kníže se také ve větší míře obracel na barona Poppena a agenta Emmanuelliho.

Štrasburští samozřejmě nemohli popřít, že Walter Xaver má protekci z těch nejvyšších míst, což jim ostatně kníže Ferdinand rád připomínal. Kromě Svatého otce se na jeho stranu postavili i mnozí kardinálové, především kardinál-protektor Germánie Pio, a také papežský nuncius ve Vídni, Francesco Buonvisi. Ditrichštejnům se také podařilo zajistit a na kapitulu včas doručit všechny důležité dokumenty.⁷⁰ Kanovníci však jednání zdržovali, zdůrazňovali skutečnost, že Štrasburk by byl již třetím rezidenčním kanonikátem mladého

Ditrichštejna, poukazovali na chlapcovy zdravotní problémy, konkrétně na jeho špatný zrak, a naznačovali, že by měl raději na boj o tuto prebendu rezignovat. Uvolili se pouze k tomu, že by ji snad mohl získat někdy v budoucnosti, muselo by ovšem jít o úřad nesídelní.⁷¹ Když do Štrasburku dorazily papežské buly, kapitula se musela vyjádřit oficiálně. Její reakce však byla opět záporná a kníže pochopil, že prohrál. Rezignace Waltera Xavera na štrasburský post byla oznámena buď na konci roku 1678, či počátkem roku následujícího.⁷²

Nejprestižnější prebenda, o níž se kníže Ferdinand pro syna vážněji ucházel již od roku 1677, se nacházela v salcburském arcibiskupství.⁷³ Strategie, které volil, se nijak nelišily od těch, jež se osvědčily již dříve – neustálá intervence, vyhledání

BITTNER – Lothar GROSS (edd.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Band I, 1648–1715, Oldenburg–Berlin 1936, s. 169. Kníže Ferdinand o něm v konceptu dopisu římskému agentovi z 30. 9. 1678 navíc hovoří jako o říšském dvorním radovi, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 466–467; také srov. Wangenovo psaní z 19. 9. 1678, TAMTÉŽ, fol. 478–479.

⁶⁹ František Michael Neveu z Windschlägu byl v letech 1668–1693 císařským vyslancem i právníkem činným v diplomatických službách. Zároveň ve Štrasburku, kde zřejmě pobýval od září 1679 do května 1680, fungoval jako „agent-prokurátor“ Ferdinanda z Ditrichštejna. L. BITTNER – L. GROSS (edd.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, s. 169 a také: <https://thesaurus.cerl.org/record/cnp00871990> [15. 4. 2018].

⁷⁰ To dokládají například koncepty tamní kapitule z 18. 5. 1678, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 357, fol. 522 a 523, Poppenovy listy z 25. 7. 1678, TAMTÉŽ, fol. 558–561 nebo koncepty určené baronu Wangenovi a hraběti Herbersteinovi, TAMTÉŽ, fol. 476–477 a 115.

⁷¹ Srov. koncepty agentu Emmanuelliho z 30. 9. 1678, baronu Wangenovi z 2. 10. 1678 a rezidentovi de Neveu z 9. 10. 1678, TAMTÉŽ, fol. 466–467, 476–477 a 468.

⁷² Listy od císařského rezidenta z 26. 9. a 20. 11. 1678 a koncepty pro něj z 10. 11. a 18. 12. 1678, TAMTÉŽ, fol. 470, 446, 445, 444 nebo koncept pro římského agenta z 18. 12. 1678, TAMTÉŽ, kart. 356, fol. 434–437.

⁷³ O Salcburku podrobněji Franz ORTNER, *Das Salzburger Erzbistum in seiner Geschichte I–V*, Strassburg 1994–1998; TÝŽ, *Salzburger Kirchengeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Salzburg 1988; Dieter ALBRECHT, *Die Hochstifte*, in: Andreas Kraus (ed.), *Handbuch der bayerischen Geschichte III/3, Geschichte der Oberpfalz und des bayerischen Reichskreises bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, München 1995, zde s. 261–270. Z novějších publikací uvedme práci Manfred Josefa THALER, *Das*

vlivných spojenců, dokonalá informovanost i uvážlivě rozdělované odměny. Styky s Římem, nyní zejména s kardinály Cibem a Piem, obstaral agent Giovanni Emmauelli, role prokurátora se od roku 1678 ujal hrabě Ernest Trautson, jenž kromě svých dalších povinností pozorně sledoval zdraví salcburských kapitulářů, zpravoval knížete o možném uvolnění jejich úřadů a pro jistotu monitoroval i situaci v jiných kapitulách.⁷⁴ Stejně jako dříve obeslal kníže i nyní všechny, o jejichž podporu stál, představil jim svého syna, rodové zásluhy i výjimečnost kardinála Františka – muže, v jehož stopách měl Walter Xaver kráčet.⁷⁵ Zásadní byla jak přízeň salcburského arcibiskupa a pozdějšího kardinála, Maxmiliána Gandolfa z Khuenburgu, tak

i kapituly. Arcibiskup se v tomto případě zdál být více než nakloněný zájmům Ditrichštejnů, avšak upozorňoval na nutnost ctít zásady Tridentina a nepodporovat mnohoobročnictví. Ani ze strany kanovníků se nyní nedočkali výraznějšího odporu, třebaže i oni poukazovali na problém držby více obrocí jediným člověkem. Jejich zájem udržoval kníže četnými dopisy a s pomocí svých příznivců postupně obracel některé z pochybovačů na svou stranu.⁷⁶

Jednání mělo urychlit císařské doporučení adresované Carlu Piovi, který se poté měl obrátit na papeže, Svatý otec ale váhal.⁷⁷ Naděje svítla Ditrichštejnům s úmrtím hned dvou kanovníků. Roku 1677 zemřel Jan Ditrich z Muggenthalu⁷⁸ a o rok později ho následoval Jan Jakub

.....
Salzburger Domkapitel in der Frühen Neuzeit (1514 bis 1806). Verfassung und Zusammensetzung, Frankfurt am Main 2011.

- ⁷⁴ Ernest Trautson, říšský hrabě z Falkensteinu (1633–1702), od roku 1661 kanovník ve Štrasburku a Salcburku a od roku 1685 dokonce vídeňský biskup. Franz HADRIGA, *Die Trautson. Paladine Habsburgs*, Graz u. a. 1996, s. 96–108. Dále srov. koncept pro hraběte Trautsona z 8. 9. 1678 či blíže neurčený extrakt z listu (zřejmě od hraběte Trautsona) z 29. 8. 1677, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 360 a TAMTĚŽ, fol. 339.
- ⁷⁵ Tento postup dodržoval kníže z Ditrichštejna s železnou pravidelností. Srov. například koncept dopisu kardinálu Cibovi z 27. 1. 1677, TAMTĚŽ, fol. 288 nebo obsáhlý nedatovaný koncept listu, jímž měli být obesláni kardinálové Altrici, Caraffa, Cibo, Nini, Pignatelli, Pio, Raspigliosi, monsignor Emerix, pan Nigrelli, *senatore di Roma*, otec Slavata a agent Emmauelli, TAMTĚŽ, fol. 292–293.
- ⁷⁶ Kníže si vedl podrobnou evidenci těch, kdo byli či naopak nebyli ochotní ke spolupráci. K tomu srov. například seznam kanovníků, kteří se do data 27. 11. 1678 vyjádřili k podpoře Waltera Xavera, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 371 či další seznamy na fol. 5 a 372–373.
- ⁷⁷ Srov. kopie dvou císařských doporučení z 23. 12. 1677, TAMTĚŽ, fol. 341 a 342; dále srov. koncept určený agentu Emmanuellimu z 9. 1. 1678, TAMTĚŽ, fol. 281.
- ⁷⁸ Hrabě Jan Ditrich z Muggenthalu byl spolu se svým bratrem, kanovníkem Karlem Ferdinandem, přesvědčeným podporovatelem Ditrichštejnů. Johann RIEDL, *Salzburg's Domherren. Von 1514–1806*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde (MGSLK) 7, 1867, s. 122–278 (dostupné on-line na: http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Salzburger_Domherren [15. 4. 2018], k bratrům-kanovníkům srov. body 177 a 178).

Khuen-Belasy, hrabě Lichtenberk.⁷⁹ Navíc zasáhla sama císařovna a arcibiskupovi i kapitule napsala doporučující dopisy, v nichž syna svého chráněnce patřičně vychválila.⁸⁰ Salcburští však stále nebyli stoprocentně přesvědčení – zemřelý hrabě Khuen-Belasy totiž údajně před smrtí určil svého nástupce a oni si nedovolili jeho poslední přání obcházet. Při volbě na podzim roku 1678 tak Ditrichštejn nakonec zvolen nebyl.⁸¹ Poslední šance na získání Salcburku se vyskytla s nemocí a poté s úmrtím již zmíněného Václava Viléma z Hofkirchenu, jenž kromě jiných úřadů zastával i funkci salcburského kanovníka. Kníže Ferdinand se z několika zdrojů nechával informovat o Hofkirchenově zdraví, zintenzívnil svůj nátlak na kapitolu i na papeže, a navíc vyhledal pomoc dalšího z tamních kanovníků, hraběte Františka Kašpara Stadiona,⁸² který zde měl podobně jako prokurátor hrabě

Ernest Trautson Ditrichštejny zastupovat a působit v jejich prospěch.

Ani toto všechno jim nakonec nebylo nic platné – arcibiskup podpořil jiného uchazeče.⁸³ V následujících letech se kníže ještě několikrát pokusil Salcburk vybojovat. Dokonce měl již v předstihu připravené nutné dokumenty, které mohl rovnou odeslat v případě, že by se uvolnilo další místo.⁸⁴ Definitivní tečku ve snahách o získání prestižní salcburské prebendy však nakonec nezpůsobila nevole tamní kapituly a arcibiskupa – ti se během osmdesátých let 17. století konečně začali stavět vstřícně k myšlence, že by Ditrichštejna přece jen přijali do svých řad. Důvodem neúspěchu se tak stal odpor Waltera Xavera k duchovnímu stavu, který mladík během své kavalírské cesty již nedokázal a nechtěl potlačovat a který nakonec vyvrcholil rezignací na duchovní stav, a tedy i na těžce vybojované úřady.⁸⁵

⁷⁹ Jan Jakub Khuen-Belasy Lichtenberk působil na postu salcburského kanovníka od roku 1660 až do své smrti v roce 1678, TAMTÉŽ, bod 98.

⁸⁰ Zachovaly se kopie těchto doporučení (obě z 6. 9. 1678), MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 348 a 355–357.

⁸¹ Srov. arcibiskupův omluvný list císařovně z 15. 9. 1678, TAMTÉŽ, fol. 346 nebo dopis od hraběte Trautsona z téhož data, TAMTÉŽ, fol. 358.

⁸² Hrabě František Kašpar Stadion (1664–1704) byl mezi lety 1674–1704 biskupem v Lavantu a od roku 1669 až do své smrti také salcburským generálním vikářem pro oblast Horních a Dolních Korutan. E. GATZ – S. M. JANKER (edd.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*, s. 480–481 a MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 348–349, koncept římskému agentovi z 11. 12. neurčeného roku (nejspíše 1678).

⁸³ Srov. dopis od salcburské kapituly z 19. 12. 1678, TAMTÉŽ, fol. 410.

⁸⁴ To dokládá psaní od prokurátora Trautsona z 13. 8. 1683 nebo koncept pro salcburské kanovníky, TAMTÉŽ, fol. 4 a 6.

⁸⁵ Svou nechuť k duchovnímu stavu dával mladý hrabě najevo již od počátku své *grand tour* a jeho spory s otcem byly proto jedním z hlavních témat celé cesty. K tomu více L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina na kavalírské cestě a tAŽ, Walter Xaver z Dietrichsteina, zde kapitola IV. Kavalírská cesta Waltera Xavera v letech 1683–1688 – formování barokního kavalíra*, s. 122–215.

Protože se kníže Ferdinand odmítal do poslední chvíle vzdát naděje, že se jeho syn umoudří a stane se nástupcem kardinála Františka, jak mu bylo předurčeno, probíhaly ještě na počátku ledna 1689 přípravy na převzetí úřadu v Olomouci, s nimiž opět vypomáhal mladíkům prokurátor baron Poppen.⁸⁶ O vystoupení Waltera Xavera z řad duchovních se nicméně jednalo již během jeho kavalířské cesty. Hlavního přímluvce před papežem našel opět v kardinálu Piovi. Mladý hrabě pod nátlakem nejdříve otci slíbil, že se svých kanonikátů nevzdá dříve, než je budou moci převzít jeho potenciální nástupci. Kníže z Ditrichštejna totiž hodlal nepříjemnou situaci vyřešit tím, že by syn prebendy přenechal svým příbuzným, kteří byli stejně jako on určeni k duchovní dráze, tedy buď svým sourozencům, nebo bratrancům. Podmínkou však bylo, že jeho „dědici“ museli dosáhnout minimálního věku 14 let, aby se mohli úřadu ujmout. Walter Xaver proto měl původně duchovní stav snášet ještě několik let, což ovšem odmítl přijmout.⁸⁷

Do úřadů, jež mu otec s velkým vypětím zajistil (Olomouc, Pasov, později se vážně schylovalo i k získání Salcburku), Walter Xaver zřejmě už nestačil oficiálně nastoupit a vykonávat je. Kromě toho, že se již nemohl dočkat, až bude moci duchovenstvo opustit, byla dalším důvodem jeho spěchu chystaná svatba s bohatou vdovou Zuzanou Kateřinou Liboríí Morkovskou, rozenou Prackšickou ze Zástřizl, která svého budoucího manžela, jenž se nyní ocitl bez prostředků, mohla finančně zajistit.⁸⁸

Třebaže kníže reptal, nemohl připustit skandál, který by jistě vypukl v momentě, kdy by se pokusil přinutit syna k poslušnosti násilím. Jako již mnohokrát předtím mu proto i nyní neodepřel pomocnou ruku. Na konci června či na počátku července 1689 konečně vyslovil souhlas s jeho rezignací a zprostředkoval mu služby spolehlivého advokáta, doktora Sabatina, jenž ve spolupráci s advokátem mladíkovy nastávající, doktorem Maierem, i s jeho prokurátory řešil kromě jednání o brzkém sňatku také formalitu rezignace na jeho duchovní úřady.⁸⁹ Rezignace Waltera

⁸⁶ Dopis od prokurátora Poppena z 6. 1. 1689 obsahuje kromě jiného – Poppen se například domáhal doplacení slíbené odměny za své služby – šest bodů, jež je nutno dořešit ještě před mladíkovým nástupem do funkce olomouckého kanovníka, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 16–17.

⁸⁷ Nejnižší přípustný věk uchazečů o duchovní úřady se ovšem mohl lišit v závislosti na kapitule a například v Basileji bylo (pro některé funkce) požadováno dosažení 24 let. C. BOSSHART-PFLUGER, *Das Basler Domkapitel*, s. 29. Jako nástupci Waltera Xavera byli zvažováni především synové bratra knížete Ferdinanda, hraběte Maxmiliána: Julián Vilém (1680–1713), Ambrož Ferdinand František Xaver (1682–1734), pozdější kanovník olomoucký, a Inocenc Simbertus (1684–1707). K nástupcům více L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Ditrichštejna*, zde s. 117–119, 155–159.

⁸⁸ Ke svatbě a manželství Waltera Xavera z Ditrichštejna ТАМТĚЖ, s. 242–248.

⁸⁹ Prameny k formální stránce rezignace se bohužel dochovaly pouze v minimálním množství, a to až na pár drobných poznámek pouze pro kanonikát v Olomouci; lze ale předpokládat, že u odstoupení od kanonikátu v Pasově byl postup obdobný. MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 8, 11–23. Poslední snahu knížete Ferdinanda o záchranu kanonikátů lze

Xavera z Ditrichštejna byla završena vyplněním dvou rezignačních formulářů pro každou z prebend. Jeden dokument byl odeslán do Říma – jistě opět za pomoci prokurátora, druhý byl předán kapitule. Shromáždění kanovníků odstoupení přijalo a ihned začalo rokovat o Ditrichštejnově nástupci.⁹⁰

Nakolik předcházející řádky vypovídají o strategiích a komunikačních sítích knížete Ferdinanda z Ditrichštejna a také o možnostech, jež se nabízely urozeným rodičům, kteří hodlali své mladší potomky stejně jako Ditrichštejn zabezpečit duchovními úřady? Při odpovědích na tyto otázky se na první pohled jeví jako zásadní výjimečné postavení knížete Ferdinanda, oblíbence císařské rodiny, přítele celé řady vlivných osob a snad nejlépe informovaného dvořana své doby. Zdá se tak, že jeho metody a strategie nebude možné vztáhnout na jiné případy.

Při přehlédnutí jeho bojů o kanonikáty pro syna Waltera Xavera, jež se mohly sméle rovnat bojům o významné světské úřady, je ovšem jasné, že dokonce ani

kníže, muž neobyčejně schopný, prozíravý a houževnatý, který se pyšnil skvělým původem a mnoha užitečnými známostmi, se leckdy nevyhnul neúspěchu. Do hry totiž vstupovala celá řada proměnných – podpora či naopak nepřítel těch, kteří mohli volbu kanovníků ovlivnit, tedy především samotných členů kapitul a jejich představených, papeže i císaře s císařovnou, dále schopnosti zvoleného prokurátora, zdravotní stav či následné úmrtí dosavadních držitelů obročí i jejich poslední přání týkající se jejich nástupců, ale také správné načasování a přízeň Štěstěny. Šanci tak mohli dostat kandidáti, kteří se Ditrichštejnům nemohli rovnat urozeností, majetkem ani známostmi. Je jisté, že i oni, pokud chtěli uspět, museli používat obdobné taktiky. Bylo třeba, aby byli dokonale informovaní, aby se jim podařilo shromáždit dostatek vlivných příznivců, kteří by jejich zvolení podpořili. Těto přízně mohli dosáhnout jak pravidelným kontaktem s dotyčnými, tak i nabízením různých protislužeb či darů, v neposlední řadě nemohli obcházet podmínky kladené kapitulou a museli jí dodávat veškeré dokumenty, které žádala.

.....

datovat ještě do léta roku 1689. Podařilo se mu nalézt dva uchazeče, na něž se mohl spolehnout (příbuzného pasovského biskupa Jana Filipa z Lamberku, hraběte Maxmiliána, a syna jednoho z členů České dvorské kanceláře, blíže neurčeného pana Baschinského), kteří by úřady převzali po Walteru Xaverovi a poté, co dorostou jeho vlastní sourozenci či bratrance, měli rezignovat a kanonikáty zmíněným nástupcům přenechat. MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 12–13, list od Jana Filipa Lamberku ze 4. 7. 1689 či nedatovaný koncept odpovědi knížete synovi (zřejmě z června roku 1689), MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1261, sign. 466, kart. 324, fol. 18–20. K rezignaci více L. MARŠÁLKOVÁ, *Walter Xaver z Dietrichsteina*, s. 115–119.

⁹⁰ Kupříkladu v Pasově se toto shromáždění, na němž byl za přítomnosti všech kapitulářů zveřejněn rezignační formulář, zřejmě konalo první polovině července roku 1689. Hovoří o tom již zmíněný dopis od Jana Filipa z Lamberku ze 4. 7. 1689, také srov. jeho další psaní z 18. 7. toho roku, MZA Brno, G 140 – RA Ditrichštejnů, inv. č. 1537, sign. 717, kart. 356, fol. 12–13, 15.

Přesto je nesporné, že Ferdinand z Ditrichštejna držel v rukou mnohé trumfy. Kromě výše zmíněných výhod mohl navázat na své četné předchozí zkušenosti. Už v šedesátých letech 17. století totiž pro svého nevlastního bratra Františka Antonína vymohl prebendy v Pasově, Řezně a Olomouci a znalosti i kontakty, které tehdy získal, mu znamenitě posloužily i o desetiletí později. Vzhledem k jeho ostatním povinnostem a aktivitám bylo pro knížete nemyslitelné, aby vyřizoval všechny náležitosti ohledně synových kanonikátů osobně.

Důležitým rozhodnutím tak bylo pověřit plnění některých úkolů, které s sebou boj o prebendy nutně nesl, prokurátora – člověka ideálně z řad místních kanovníků, který jeho syna v kapitule oficiálně zastupoval, jednal jeho jménem a v jeho prospěch, předával knížeti informace, poskytoval mu rady nejen v právních otázkách, a navíc byl schopen obstat a vyřídit všechny důležité doklady. I díky znalosti církevního prostředí a letitým známostem volil kníže velmi moudře. Především prokurátor Jan František Poppen, který sám držel prebendu v Olomouci a Vratislavi a do jednání o tyto úřady tak vnášel osobní zkušenost, byl knížeti neocenitelnou podporou – nejen že skvěle zastával funkci prokurátora se vším, co k ní náleželo, ale navíc s knížetem dlouze diskutoval otázku dalších studií Waltera Xavera a později vypomáhal i s vyřízením rezignace. I další duchovní v prostředí olomoucké kapituly, baron Huffnagel, a také prokurátoři v Pasově a Salcburku, hrabata Jan František z Herbersteinu a Ernest Trautson,

poskytovali Ditrichštejnům cenné služby a ze všech sil se snažili dosáhnout cíle, to jest zisku příslušné prebendy. Ve Štrasburku byla situace komplikovanější, a tak byl kníže nucen hledat prokurátora mimo kapitolu. Tuto úlohu si nakonec rozdělili dva diplomaté v císařských službách, baroni František Kryštof Wangen a František Michael Neveu. V průběhu let se tak knížeti podařilo vytvořit si rozsáhlou síť informátorů a příznivců a ve sledovaných kapitulách se vždy snažil naklonit si nejen jejich představené, tedy příslušné biskupy a arcibiskupa, ale také řadové kanovníky.

Neméně významná byla podpora papeže a římských vysokých duchovních hodnostářů – kardinálů, členů papežského dvora či kanceláře nebo představených různých řádů, neboť i oni mohli Svatého otce ovlivnit ve prospěch Ditrichštejnů. Kníže je někdy oslovoval přímo – vlastnoručními dopisy, také se k nim ale přibližoval zprostředkovaně. Tento důležitý spojovací článek představoval římský agent Giovanni Emmanuelli, někdejší mikulovský kanovník, jenž se pohyboval v těch nejvyšších kruzích a ve svých listech knížeti pravidelně dodával čerstvé zprávy. Tím ale jeho přínos nekončil, neboť se zdá, že se jeho služby blížily službám prokurátora. Stejně jako tito zástupci kandidátů na prebendy řešil i on finanční záležitosti (poplatky za kancelářské práce či rozdělování odměn a darů, které významně přispívaly k dosažení cíle). Navíc se na něj mohl kníže spolehnout při vyřizování všemožných dokladů a potvrzení.

Poslední skupinu kontaktů tvořili držitelé vysokých světských hodností. Třebaže

ze studovaných pramenů, které mají přímou souvislost s bojem o kanonikáty pro Waltera Xavera, nevystupují tak často jako duchovní, jejich význam rozhodně nelze bagatelizovat a je nade vší pochybnost, že i jejich pomoci využíval kníže v hojné míře. Za zmínku stojí především jeho přítel, hrabě Ferdinand Bonaventura z Harrachu, který se v boji o prebendy angažoval zejména v první polovině sedmdesátých let. Ve prospěch Ditrichštejnova třetího syna také několikrát zasáhly císařovny Klaudie Felicitas Tyrolská a Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská, které ve svých vlastnoručních listech mladého hraběte vychválily a doporučily zájmu příslušných osob. Navíc mohly účinně působit na císaře. Je nutné brát v úvahu, že Ferdinand z Ditrichštejna byl jmenován nejvyšším hofmistrem Leopolda I. až v roce 1683.

Neprůstředným argumentem, proč by měl jeho syn uspět v boji o obročí i v budování skvělé duchovní kariéry, jež mu byla předurčena už od dětství, byl pro knížete odkaz kardinála Františka. Stejně jako jeho slavný předek byl i Walter Xaver vysvěcen duchovním již v raném věku, studoval v pražském jezuitském konviktu u svatého Bartoloměje, a především měl získat stejné kanonikáty, které by mu přinesly zajištění a tvořily by jakýsi odrazový můstek k vyšším cílům, ideálně ke kardinálskému klobouku. Jelikož František z Ditrichštejna uspěl svého času pouze v Olomouci, v Pasově a Salcburku zůstal pouhým čekatelem a ve Vratislavi byl odmítnut, není třeba o další významné motivaci knížete Ferdinanda pochybovat.

Je nanejvýš pravděpodobné, že se volbou těchto prebend, k nimž přiřadil ještě úřad ve Štrasburku, pokoušel minimálně o satisfakci, ne-li dokonce o Františkovo předstížení. Jméno slavného kardinála a jeho zásluhy, jež byly pro Ditrichštejny tou nejlepší reklamou, se proto vyjímají v mnohých dopisech, v nichž kníže svého syna – Františkova nástupce – představoval a žádal o podporu jeho zvolení.

Přestože by se mohlo zdát, že kníže z Ditrichštejna měl situaci pojištěnou takřkajíc na všech frontách, nepodařilo se mu skvělé plány uskutečnit beze zbytku. I přes nezměrné úsilí a nemalé částky, které musel vydat, uspěl v druhé polovině sedmdesátých let 17. století pouze v Olomouci a Pasově, avšak ve Vratislavi se mu stejně jako kardinálovi nezadařilo, štěstí neměl ani v Salcburku a Štrasburku. Oficiální příčinou odmítnutí bylo ve všech případech mnohoobročnictví, neboť zmíněné kanonikáty s sebou nesly rezidenční povinnost, ve Vratislavi byl navíc problémem mladíkův neslezský původ a ve Štrasburku si našli záminku v jeho nepřilíš dobrém zdraví. Důvodem, jenž se nakonec ukázal být tím nejpodstatnějším, byl pochopitelně odpor Waltera Xavera k duchovnímu stavu. Ten vyvrcholil během jeho kavalírské cesty v letech 1683–1688 a kníže musel přijmout fakt, že ze syna druhého kardinála Františka neudělá. Aby nebyly jeho snahy zcela zbytečné, hodlal pracně vydobyté prebendy převést na své další mladší syny či synovce, k tomu však nakonec nedošlo, neboť Walter Xaver nevydržel čekat, až jeho nástupci dosáhnou potřebného věku.

Lenka Maršálková

Ferdinand of Dietrichstein and the canonries for his younger son. A contribution to the communication strategies of the aristocracy of the Bohemian lands in the 17th century (Abstract)

Prince Ferdinand of Dietrichstein is considered to be one of the best-informed members of the court of Leopold I. His sophisticated communication strategies belong to favourite topics among contemporary historians. Furthermore, what draws their attention is his rich and widely branched informational network. It not only connected him with the most powerful and influential individuals of his time but also with a wide range of apparently less important people who provided him with the latest news and valuable services.

As Ferdinand of Dietrichstein strove to ensure a future for his son as a high church dignitary and successor to his famous ancestor Cardinal Francis, he was forced to gather information behind the curtains about the functioning of various church institutions. He cultivated social contacts with influential and less influential individuals in the hierarchy of the Catholic church, e.g. with the agents who worked in this environment, with the canons, archbishops and intermediary, as well as with the pope. This particular part of the communication network has not been thoroughly explored by the historians yet. The main aim of the presented study is not and cannot be its complete unveiling, however, this interesting topic will be introduced in more detail and it may inspire the ones who are interested in dealing with the topic of the striving for church offices from the perspective of the communication strategies of the particular participants.

KEYWORDS:

17th century; canons; communication practice; strategies and networks; Ferdinand of Dietrichstein; Walter Xaver of Dietrichstein; nobility

Hrabě Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat ve světle inventáře zámku Březnice z roku 1853

ANNA FIŠEROVÁ

Inventární soupisy majetku urozených jedinců, které se zpravidla pořizovaly při úmrtí nebo změně majitele šlechtického sídla, případně při konfiskacích, představují klíčový pramen k poznání vnitřního uspořádání a vybavení domácností českých a moravských zámků. Studium dochovaných inventářů šlechtických rezidencí má proto v české historiografii

dlouholetou tradici.¹ Jejich prostřednictvím lze nahlédnout do každodenního života, myšlenkového světa a hodnotového žebříčku nejurozenější vrstvy předmoderní společnosti.² Přesto však 18. a zvláště pak 19. století stojí v tomto ohledu spíše stranou pozornosti českých historiků a historiček.³ Dosavadní výzkumy z chronologického hlediska jen

¹ K této problematice výběrově František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, Český časopis historický 33, 1927, s. 21–59, 263–306; Hynek GROSS, *Inventář zámku v Českém Krumlově sepsaný roku 1600 V. Březanem*, in: Ročenka Vlastivědné společnosti jihočeské za rok 1929, České Budějovice 1930, s. 16–26; Václav BŮŽEK, *Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1992 (= Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et historica 1, Studia Historica 1), s. 42–64; Michaela NEUDERTOVÁ, „*Item ve velké fraucimře před lusthausem se nachází...*“ *Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999 (= Opera historica 7), s. 163–199; Martin PLEVA, *Hmotná kultura moravské barokní šlechty ve světle pozůstalostních inventářů*, Časopis moravského muzea – vědy společenské 85, 2000, č. 1, s. 131–155; Aleš STEJSKAL, *Inventář interiérového textilu zámku Třeboň z roku 1602 (Možnosti komparace s vybavením českokrumlovské rezidence Petra Voka z Rožmberka)*, Výběr 38, 2001, č. 2, s. 119–145; Petra MAŠITOVÁ, *Sonda do každodennosti barokního kavalíra (Pozůstalostní inventář Jiřího Štefana, hraběte z Vrtna a Bruntálu)*, Sborník Bruntálského muzea 2003, s. 56–75; Václav BŮŽEK, *Adelíge und bürgerliche Nachlassinventare des 16. und 17. Jahrhunderts in den böhmischen Ländern*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien–München 2004, s. 468–476.

² Ryze český syntetický pohled na kulturu a každodenní život všech sociálních vrstev středověké a raně novověké společnosti nabídl Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury I. Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985; II. *Kultura každodenního života od 16. do 18. století II*, Praha 1997. Pro německé prostředí Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)* I–III, Praha 1999–2006.

³ Z pohledu historika umění se problematikou šlechtických sídel v 18. století zabýval Jiří Kroupa. Srov. Jiří KROUPA, „*Lieu de plaisance*“ *und das barocke Mähren. Notizen zu einem „französischen Modus“ in der Architektur des 18. Jahrhunderts*, Umění 43, 1995, s. 317–337; TÝŽ, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006. Interiéry českých a moravských zámků pod správou Národního

výjimečně překračují polovinu 17. století. Studium leckdy několika set stránkových zámeckých inventářů z 18. a 19. věku může přitom přinést množství nových a užitečných informací o hmotné kultuře šlechtických sídel, každodennosti urozených jedinců, jejich životních postojích a reprezentačních strategiích.⁴ Zajímavé svědectví o tom podává i dochovaný inventární soupis hmotného vybavení březnické rezidence, kterou od dvacátých do sedmdesátých let 19. století vlastnil hrabě Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat (1794–1872). Podrobný popis hmotného vybavení tohoto sídla může posloužit jako zrcadlo každodenního života zmíněného šlechtice a jeho reprezentačních strategií.⁵

Rozsáhlý, německy psaný inventář zámku Březnice z roku 1853, uložený ve Státním oblastním archivu v Praze, je strukturovaný podle jednotlivých místností, přičemž inventarizační komise vybrané předměty popsala s mimořádnou pečlivostí.⁶ V některých případech autor inventárního soupisu dokonce názorně obohatil

text o nejrůznější symboly a znaky, které zdobily nádobí, textilie či mobiliář. Dochovaný inventář tak nabízí možnost vytvořit si poměrně konkrétní představu o podobě interiérů i vnitřním uspořádání sídla. Co však stálo za inventarizací zámeckého vybavení, zůstává prozatím neobjasněné, neboť březnickou rezidenci v té době již dlouho vlastnil Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat a ke změně majitele v průběhu následujících dvou desetiletí nedošlo.

K dotvoření představy o šlechtické každodennosti na Březnici v polovině 19. století lze využít nejen dochovaný inventární soupis zámeckého vybavení, nýbrž také účetní materiál a knihy vedené v kuchyni březnického zámku, jež jsou uloženy rovněž ve Státním oblastním archivu v Praze.⁷ Ty nabízejí nezaměnitelné svědectví o jídelních návycích Jana Nepomuka Karla. Kromě toho si lze vytvořit poměrně přesný obraz o jeho návštěvách sídla. Stranou pozornosti nelze nechat ani hmotné památky, které dodnes zkrášlují prostory březnické rezidence.

památkového ústavu se pokusila v dlouhém časovém úseku charakterizovat Eva LUKÁŠOVÁ, *Zámecké interiéry. Pohledy do aristokratických sídel od času renesance do doby první poloviny 19. století*, Praha 2015. Zámeckými interiéry 19. století se zabývala Marie POSPÍŠILOVÁ, *Historizující zámecký interiér 19. století v Čechách*, Umění 27, 1979, s. 296–320; TÁŽ, *Romantické zámecké interiéry*, Ústí nad Labem 1986.

⁴ K problematice šlechtických sídel v období po druhé polovině 17. století Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, České Budějovice 2005 (Disertační práce); Petra FUČILOVÁ, *Pražské šlechtické domy v druhé polovině 18. století (na základě rozboru inventářů)*, Pardubice 2010 (Diplomová práce). K nejen kolovratským inventářům druhé poloviny 17. a první půle 18. století Helena BROŽKOVÁ, *Podmalby neboli obrazy malované za sklem v interiérech barokních sídel východočeské šlechty*, Jihočeský sborník historický 84, 2015, s. 382–409.

⁵ Anna FIŠEROVÁ, *Hmotná kultura sídel Krakovských z Kolovrat v letech 1750–1850*, České Budějovice 2017 (Diplomová práce).

⁶ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 118, sign. I-137, kart. 22; TAMTÉŽ, inv. č. 313, sign. I-411, kart. 54.

Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat, svobodný pán z Újezda

Hrabě Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat, veřejností přezdívaný jako Hanuš, se narodil roku 1794 jako první syn Josefa Marii Krakovského z Kolovrat (1746–1824) a jeho druhé manželky Walburgy Morzinové (1766–1798).⁸ Studoval práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě, po jejichž dokončení roku 1816 vstoupil do státní služby a o osm let později dosáhl hodnosti guberniálního rady.⁹ Následná smrt jeho otce ho donutila vzdát se tohoto úřadu a ujmout se správy zděděných panství.¹⁰ Volný čas věnoval cestování, mecenášství a filantropii a stejně jako Josef Maria Krakovský z Kolovrat horlivě povzbuzoval obrozenecké ambice českého národa. Udržoval přátelský kontakt a aktivně podporoval největší české literáty své doby, mezi nimi i Boženu Němcovou, Františka

Ladislava Čelakovského, Karla Havlíčka Borovského a v neposlední řadě také přední osobnost českého národního obrození, Františka Palackého.¹¹ Stal se členem a později – v letech 1836–1841 – i kurátorem Matice české, osvětové organizace pro vzkříšení a povznesení v té době upadajícího českého jazyka, na jejíž činnost štedře přispíval. Mladý šlechtic rovněž podporoval činnost Vlasteneckého muzea v Čechách a v jeho působení se výrazně angažoval. Od roku 1822 byl krátce členem muzejního správního výboru, nejprve pod vedením prezidenta hraběte Kašpara Šternberka a následně Josefa Matyáše Thuna.¹² Na počátku čtyřicátých let oznámil, že kvůli své časté nepřítomnosti v Praze již nemůže členství ve výboru Muzea a kurátorství Matice znovu přijmout. Zavázal se však i nadále tyto instituce finančně podporovat, což dokládá jeho živý zájem o český

⁸ Hrabě Josef Maria se během svého života oženil celkem třikrát. Roku 1777 uzavřel sňatek s hraběnkou Marií Annou z Clamu (1751–1779), která mu porodila dceru Aloisii Walburgu; ta však zemřela již v dětském věku. Šest let po hraběncině smrti pojal za manželku hraběnkou Walburgu Morzinovou (1766–1798), s níž měl syny Jana Nepomuka Karla (1794–1872) a Františka, jenž však zemřel záhy po narození. Jeho poslední ženou byla hraběnka Arnoštka Šliková. Z tohoto manželského svazku vzešla dcera Antonie (1805–1837). Vlastimil BORŮVKA, *Rodopis pánů z Kolovrat*, Praha 2000, s. 93–96.

⁹ Prezidentem zemského gubernia Českého království (nejvyšším purkrabím) byl v té době shodou okolností příbuzný Jana Nepomuka Karla František Antonín Libštejnský z Kolovrat. O struktuře a fungování českého gubernia více Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 175–176.

¹⁰ Ludvík FÜRST, *Hanuš z Kolovrat*, Břežnice 1939, s. 13.

¹¹ Část dochované korespondence mezi hrabětem Janem Nepomukem Karlem Krakovským z Kolovrat a spisovatelkou Boženu Němcovou, básníkem Františkem Ladislavem Čelakovským a Františkem Palackým zveřejnil ve svém díle březnický rodák a autor vlastivědných spisů z jihočeského regionu Ludvík FÜRST (1911–1976). TAMTÉŽ.

¹² Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození. K stoletému jubileu založení Musea. Kniha druhá. Založení Vlasteneckého muzea v Čechách a jeho vývoj do konce doby Šternberkovy (1818–1841)*, Praha 1921, s. 116, 130.

jazyk a literaturu.¹³ Silné vlastenecké cítění hraběte Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat potvrdilo i jeho počínání během bouřlivého revolučního roku 1848.¹⁴ Spolupodílel se na organizaci Slovanského sjezdu v Praze, který probíhal ve dnech od 2. do 12. června 1848.¹⁵ Vedle toho se stal členem Národního výboru, hlavního orgánu českých revolučních sil. Na svých panstvích v Březnici a Blovicích založil a následně vyzbrojil Národní gardu, kvůli čemuž byl v následujícím období bachovského absolutismu, stejně jako mnoho dalších aktivních účastníků revoluce, dlouho pod policejním dohledem.¹⁶

Po smrti svého otce se stal hrabě Jan Nepomuk Karel pokračovatelem rodové kontinuity a správcem poměrně rozsáhlého

majetku, který v průběhu let výrazně rozmnožil. Josef Maria Krakovský z Kolovrat zanechal svému jedinému synovi Březnici se starým rodovým sídlem a Hradiště u Blovic, z matčiny strany pak zdědil panství Merklín se statky Ježovy a Ptenín.¹⁷ Mladý hrabě zpočátku obýval březnickou rezidenci, kterou si velmi oblíbil. Nicméně kvůli rozporům s tamějším farářem se v roce 1833 rozhodl, že se jeho hlavním mimopražským sídlem stane venkovský zámček Hradiště u Blovic.¹⁸ Od šedesátých let 19. století spravoval také majetek po svém příbuzném Františku Antonínu Libštejnském z Kolovrat (1778–1861), jehož osobou libštejnská větev Kolovratů vymřela.¹⁹ Na základě dědického řízení hrabě získal statky Rychnov nad Kněžnou a Černíkovice ve východních

¹³ Týž, *Národní museum a naše obrození. K stoletému jubileu založení Musea. Kniha první. Kulturní a národní obrození šlechty české v VIII. a první půli XIX. století. Jeho význam pro založení a počátky Musea*, Praha 1921, s. 282.

¹⁴ O revoluci roku 1848 výběrově Karel KAZBUNDA, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929; František ROUBÍK, *Český rok 1848*, Praha 1931; Arnošt KLÍMA, *Revoluce 1848 v českých zemích*, Praha 1974; Týž, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849*, Praha 1988; Josef POLIŠENSKÝ, *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*, Praha 1975; Jiří ŠTAIF, *Revoluční léta 1848–1849 a české země*, Praha 1990.

¹⁵ Z řad české šlechty se na přípravě sjezdu podílel také Josef Matyáš Thun, Jan Norbert z Neuberka, Vojtěch Deym, Karel Maria Villani, Bedřich Rumerskirch a Robert Hildprandt. K tomu blíže Jan M. ČERNÝ, *Slovanský sjezd v Praze roku 1848*, Praha 1888, s. 9–13.

¹⁶ Petr ROŽMBERSKÝ, *Zámek Hradiště*, Blovice 2004, s. 47.

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 43.

¹⁸ Prvotní příčinou sporu mezi hrabětem a březnickým farářem Josefem Wacovským byla výstavba farské stodoly. Ta se měla nacházet za hranici panských pozemků, úředníci velkostatku však tvrdili, že šlo o parcelu březnického panství. Pře se vyostřila v okamžik, kdy farář Wacovský údajně prohlásil „*stojí-li farská stodola na pozemku hraběcím, pak hrobka hraběcí stojí na pozemku městském*“. Uražený hrabě se proto rozhodl k razantnímu řešení a změnil místo posledního odpočinku svých rodičů. Jejich ostatky nechal v září 1833 přemístit do nově postavené hrobky v Blovicích. Březničtí měšťané, kteří k němu i jeho zesnulým rodičům chovali velkou úctu, se několikrát snažili hraběte přesvědčit, aby hrobku ponechal na místním hřbitově. Dotčený Jan Nepomuk Karel však jejich prosbám nikdy nevyhověl. L. FÜRST, *Hanuš z Kolovrat*, s. 14–15.

¹⁹ O něm více Isabella SCHÜLLER, *Franz Anton Graf von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861). Der Prager Oberstburggraf und Wiener Staats- und Konferenzminister*, München 2016.

Čechách, přičemž součástí pozůstalosti Františka Antonína Libštejnského byl také fideikomis po vymřelých Novohradských z Kolovrat.²⁰ Díky tomu se Jan Nepomuk Karel stal mimo jiné i správcem Přimdy na Tachovsku a Košátek na Mladoboleslavsku.²¹ V posledních letech svého života disponoval obrovským majetkem rozdrobeným od západních Čech až po východní hranice království. Protože se však hrabě rozhodl, že vstoupí do Suverénního řádu maltézských rytířů, zůstane svobodný, a tudíž i bez legitimních potomků, jeho smrtí v roce 1872 březnická větev Krakovských z Kolovrat zanikla a rozsáhlý majetek se rozdělil mezi několik dědiců.²²

Zámek Březnice a jeho vnitřní struktura v 19. století

Historie šlechtického sídla v Březnici sahá až do 13. století. Jeho prvopočátky jsou

spojovány se staročeským rodem Buziců, pány erbu sviní hlavy. Ve 14. a 15. věku sídlili na březnickém hradě páni z Březnice a Zmrzlíkové ze Svojšína. Na počátku 16. století se Březnice nakrátko dostala do vlastnictví Malovců z Chýnova, kterým byl však pro účast ve stavovském protihabsburském odboji majetek zkonfiskován.²³ Roku 1548 tak získal březnické panství tajemník Ferdinanda I. a pozdější říšský místokancléř Jiřík Lokšanský z Lokšan, jenž nechal středověkou březnickou tvrz přestavět na renesanční zámek. Ten měl odpovídat dobovým nárokům na pohodlí a šlechtickou reprezentaci, a proto se realizace přestavby ujali umělci a architekti z okolí severoitalského Milána.²⁴ K původnímu hradu s mohutným opevněním byl přistavěn dvoupatrový palác s okázalou hodovně síní. Zdi starých i nových budov pokryla omítka zdobená sgrafity. Iniciátor

²⁰ Kurátorem (opatrovníkem) tohoto svěřenství byl ustanoven kníže Karel III. ze Schwarzenberku. Josef HANESCH, *Rodinný archiv Schwarzenbergů (sekundogenitura) 1539–1948 (1969). Inventář II/T 51, Třeboň 1988, s. 358.*

²¹ Na základě dědictví po Novohradských z Kolovrat užíval Jan Nepomuk Karel od roku 1871 přídomek Novohradský a do svého stávajícího znaku zakomponoval také znak této vymřelé větve Kolovratů. Na samém sklonku života se hrabě honosil následujícím jménem: Jan Nepomuk Karel Krakovský a Novohradský z Kolovrat, svobodný pán z Újezda. Takto jej nazývá i Karel Novák, autor smuteční básně z roku 1872 „*U hrobu věrného syna vlasti ...*“, složené k uctění památky hraběte zesnulého 26. června toho roku. SOA Třeboň, Rodinný archiv Schwarzenberků, inv. č. 1913, sign. C-21-1, kart. 417.

²² Velkostatky Březnice, Hradiště a Merklín převzal uherský šlechtic, hrabě Eduard Pálffy, syn sestry Jana Nepomuka Karla, Marie Antonie, a Rudolfa Pálffyho z Erdödu. Eduard se rovněž zavázal používat přídomek svobodný pán z Újezda. Svěrenecká panství připadla rozvětvené rodině Kolovratů. Rychnov nad Kněžnou, původně hlavní rodové sídlo Libštejnských z Kolovrat, a panství Černíkovice zdědil Theodor Kolovrat (1806–1875). Majetek po Novohradských připadl jeho synovi, Leopoldu Filipovi Krakovskému z Kolovrat (1852–1910). Předkové obou dědiců svěreneckých panství byli příslušníky v té době již zaniklé hrobské odnože Krakovských z Kolovrat, kteří vlastnili poměrně rozsáhlé statky v jižních Čechách (Hroby, Radenin, Oblajovice). O tom blíže V. BORŮVKA, *Rodopis pánů z Kolovrat*, s. 88, 98, 106.

²³ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI*, Praha 1997, s. 221–222.

²⁴ Josef KOPČEK, *Březnice. Zámek, město a okolí*, Praha 1986, nestránkováno.

přestavby dal také na zeď nového paláce umístit, jako odkaz na jeho sňatek s Kateřinou z Adlaru a symbol příbuzenské aliance dvou šlechtických rodů, mramorovou desku s erby Lokšanů a Adlarů. Po smrti Jiříka Lokšanského z Lokšan roku 1551 převzala správu panství vdova Kateřina, neboť jejich syn Ferdinand byl v té době ještě nezletilý.²⁵ V následujících letech se zámek Březnice stal dějištěm známého milostného příběhu neteře Kateřiny z Adlaru, Filipiny Welserové, jež pocházela z velmi bohaté augšpurské kupecké rodiny, a královského místodržitele v českých zemích, Ferdinanda Tyrolského.²⁶

S ohledem na to, že se Lokšanové zúčastnili českého stavovského povstání proti Habsburkům, byla jim po porážce na Bílé hoře zabavena velká část nemovitého majetku. Zkonfiskované jmění po Lokšanech zakoupil roku 1623 královský prokurátor a horlivý katolík Přibík Jeníšek z Újezda.²⁷ Ten na březnickém zámku mezi léty 1625–1632 nechal vybudovat raně barokní kapli Neposkvrněného početí Panny Marie. Drobné úpravy interiérů provedl i poslední jeníškovský majitel rezidence, Jan Josef Jeníšek z Újezda, jehož smrtí roku 1728

tento rytířský rod vymřel a na základě povolení od císaře Karla VI. přešel veškerý majetek do rukou Krakovských z Kolovrat. Janův dědic, Albrecht Krakovský z Kolovrat, získal nejen jeníškovský majetek, ale také přijal jejich erb a přídomek svobodný pán z Újezda.²⁸ Vstupní bránu březnické rezidence, stejně jako vedlejšího venkovského sídla Hradiště u Blovic, dodnes zdobí sdružené erby tvořené kolovratskou orlicí v pravém poli a jeníškovským jednořezcem v poli levém.²⁹

Koncem 18. a počátkem 19. století sídlil na Březnici Josef Maria Krakovský Kolovrat. Hrabě zámek zveleboval a provedl řadu stavebních úprav, jež v sobě mísily hned několik soudobých uměleckých slohů. Na severní straně rezidence nechal postavit novogotický balkón, klasicistně upravit nádvorní arkády a v neposlední řadě zbudovat pod zámek empírovou jízdárnu. Jeho syn Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat již do podoby rezidence téměř nezasahoval. Pouze nechal do čtvrtého patra zámecké věže zabudovat hodiny a investoval do výmalby zámeckých interiérů. Výrazně však obohatil tamější obrazárnu a sbírku historických zbraní.³⁰ Kolovratové

²⁵ ТАМТÉЖ.

²⁶ Sigrid-Maria GRÖSSINGEROVÁ, *Kupecká dcera v domě Habsburků. Filipina Welserová a její léčitelská umění*, Praha 1993; Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahu a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006 (= Monographia historica 7).

²⁷ Josef SIBLÍK, *Blatensko a Březnicko. Obraz poměrů přírodních, historických, místopisných, školských a národopisných*, Blatná 1915, s. 274–277; Radek BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda, pobělohorský úředník*, Časopis národního muzea – řada historická 176, 2007, č. 3–4, s. 161–193.

²⁸ Radek BACÍK, *Přibík Jeníšek z Újezda. Úředník v pobělohorské době*, Praha 2007, s. 90 (Diplomová práce).

²⁹ V. BORŮVKA, *Rodopis pánů z Kolovrat*, s. 88.

³⁰ J. KOPEČEK, *Březnice*, nestránkováno.

zacházeli s březnickou rezidencí s úctou a neprováděli zde žádné velké přestavby, jež by narušily paměť na předchozí majitele starobylého sídla. Tuto skutečnost doložil ve svém monumentálním díle *Hrady, zámky a tvrze Království českého* také kulturní historik a zakladatel české kastelologie August Sedláček: „*Budíž to řečeno ke chvále rodu Kolovratského, že starožitností na hradě Březnickém svědomitě a pečlivě šetřil a světnice, v nichž něco pamětihodného bylo, v původní úpravě potomstvu zůstavil.*“³¹ Výzdoba interiérů i exteriérů sídla připomínající jeho předchozí majitele, Jenišky z Újezda, totiž posmrtně reprezentovala nejen samotné příslušníky tohoto rodu, ale také jejich dědice a nositele jeniškovského odkazu, Krakovské z Kolovrat.³²

Vnitřní uspořádání a vybavení zámku Březnice v době kolovratské odpovídalo dobovým standardům v oblasti šlechtického bydlení. Sídlo se vnitřně členilo a jednotlivé části se od sebe odlišovaly svým vybavením, účelem a také tím, jaká společnost do daných prostor mohla vstoupit.³³ Dvoupatrová budova v sobě skýtala společenskou, privátní i provozní složku. Inventarizační komise roku 1853

na zámku zaznamenala více než sto místností, včetně pavlače, skladů či konírny.³⁴

Centrem společenského dění na šlechtických sídlech obecně bývaly rozměrově veliké místnosti, většinou umístěné v prvním nebo druhém patře. Těmto prostorám dominoval velký sál situovaný zpravidla v průčelním křídle zámku, kde se konaly okázalé festivity.³⁵ Zda se na Březnici v 18. a 19. století nacházela prostora, která by svým využíváním, výzdobou i vnitřním vybavením odpovídala hlavnímu sálu, nelze na základě inventáře s přesností určit, neboť označení „*Saal*“ se v něm neobjevuje. Jako hlavní sál s největší pravděpodobností sloužila velká reprezentativní hodovní síň v přízemí rezidence, kde na konci padesátých let 16. století uzavřeli sňatek Ferdinand Tyrolský s Filipínou Welserovou. Nedílnou součástí šlechtických sídel byly také prostorné reprezentativní jídelny, ve kterých urozená společnost pravidelně zasedala k prostřeným tabulím.³⁶ Dochované stavební plány zámku Březnice od stavitele Josefa Chmelíka, nakreslené před rokem 1889, dokládají, že jídelna byla situována ve druhém poschodí zámku.³⁷

³¹ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze* XI, s. 220.

³² K problematice způsobů uchování šlechtické paměti například Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007; Václav GRUBHOFFER, *Společenský vzpomínek. Historická paměť u Schwarzenberků v 19. století*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Útváření identity ve vrstvách paměti*, České Budějovice 2011 (= Opera historica 15), s. 323–364.

³³ M. PLEVA, *Hmotná kultura moravské barokní šlechty*, s. 139.

³⁴ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

³⁵ Václav LEDVINKA, *Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století*, in: L. Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle*, s. 168.

³⁶ J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel*, s. 218.

³⁷ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

Na tyto reprezentativní prostory navazovaly již mnohem menší společenské salóny, určené k rokování a zábavám užívané společností. Soukromé obytné apartmány majitele domu tvořilo několik místností (kabinet, ložnice, šatna); nacházely se v odlehlejších prostorách sídla, stranou od společenského ruchu.³⁸ Obdobně na tom byly také pokoje pro hosty, které se vyskytovaly v prvním patře březnické rezidence, pod hodovní síní a společenskými salóny, aby urozené návštěvy nic nerušilo a měly dostatečné soukromí. Přízemí březnického zámku zůstalo vyhrazeno provozním prostorům, jmenovitě kuchyni se spížirnou a kancelářím. Byty služebného personálu a zámeckého kaplana se naopak ve druhé polovině 19. století rozprostíraly v prvním poschodí zámku, poblíž hostinských pokojů.³⁹

Společenské prostory březnické rezidence

Ústředním místem reprezentačních snah a společenského života na březnickém zámku byly takzvané „*Taffelzimmers*“. Inventarizační komise zachytila roku 1853 hned dvě místnosti tohoto označení. Jedna z nich zřejmě sloužila jako velký sál, kde Jan Nepomuk Karel pořádal okázalé

.....

³⁸ Jiří KUBEŠ, *Vývoj obytné jednotky v sídlech vyšší šlechty z českých zemí (1550–1750)*, Svorník 6, 2008, s. 79–90.

³⁹ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁴⁰ ТАМТÉЖ.

⁴¹ J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel*, s. 218; J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury* II/1, s. 231–232.

⁴² E. LUKÁŠOVÁ, *Zámecké interiéry*, s. 170, 242–243.

⁴³ Kolovrat cestoval také do Itálie, Španělska a Palestiny. Patrně při návštěvě Itálie roku 1837 přišel hrabě Jan Nepomuk Karel o své pravé oko, když mu do něj na Vesuvu vlétl kousek sopečného materiálu. Od té doby byl na portrétech vyobrazován s černou páskou přes obličej. P. ROŽMBERSKÝ,

festivity a přijímal významné návštěvy. Interiéru dominoval žlutě lakovaný příborník z jasanového dřeva, zdobený jednoduchou technikou dýhování. Hosté se mohli usadit na křesla s bílými a zelenými pruhy, vyrobená ze stejného – jasanového – dřeva. Sedací nábytek byl rozmístěn podél stěn, neboť stoly, ke kterým by panstvo mohlo usednout, se v místnosti nenacházely.⁴⁰ Zmiňovaný mobiliář nasvědčuje tomu, že zřejmě skutečně šlo o velký sál, jenž sloužil výhradně ke slavnostním a nekaždodenním událostem, zejména pak svatbám, křtinám, pohřebním slavnostem či oslavám masopustu, při nichž se často také tančilo.⁴¹ V takových typech prostor bylo zvykem uspořádat a vybavit interiér potřebným mobiliářem s odpovídajícími doplňky až podle charakteru blížící se události.⁴² Zdi sálu zkrášlovala olejomalba krajiny a veduty tří evropských metropolí – Paříže, Londýna a Drážďan. Protože Jan Nepomuk Karel patřil mezi vášnivé cestovatele, vyobrazení těchto měst pro něj mohla představovat osobní vzpomínku na jejich návštěvu, neboť ve třicátých letech 19. století podnikl, mimo jiné, několik výprav na území tehdejšího Německa, Francie a Anglie.⁴³ Obrazy měly černé orámování, jelikož visely na šňůrkách, lze

předpokládat, že na stěnách místnosti byly napnuté špalíry. O nich se však autor inventárního soupisu výslovně nezmiňuje.

Druhá březnická „*Tafelzimmer*“, jež se podle dochovaných plánů nacházela ve druhém patře zámku, sloužila jako jídelna. V ní se hrabě u prostřených tabule pravidelně scházel s vybranými hosty a členy své domácnosti. Bylo zde umístěno několik stolů, které pokrývaly vlněné koberce a ubrusy, nechyběla ani čalouněná křesla se žlutozelenými pruhy. Talíře, příbory a poháry služebnictvo ukládalo do kredence vyrobeného z bukového dřeva. Jan Nepomuk Karel v těchto prostorách nezapomínal na náležitou sebezprezentaci sebe i svého rodu. Proto si nechal mezi léty 1853–1872 od březenské porcelánky, kterou vlastnila firma Fischer & Mieg, vyrobit jednoduchý bílý jídelní servis, decentně dekorovaný zlatým monogramem JK.⁴⁴ Předmětem reprezentativní výzdoby však nebyly jen talíře, mísy a omáčníky. Podobný monogram zdobil také stříbrné

stojánky na vajíčka či lžičky na hořčici.⁴⁵ Roku 1838 si hrabě dal na zakázku vyrobit pro změnu stříbrný jídelní servis od proslulého vídeňského výrobce stříbrného zboží, firmy Mayerhofer & Klinkosch.⁴⁶ Tuto kolekci, jež čítala devět mís, tři teriny, čtyři omáčníky a téměř pět desítek talířů, měl, na rozdíl od zbylého nádobí, uloženu zvlášť v bílé truhlici.⁴⁷ Zřejmě šlo o slavnostní servis, který se využíval pouze při zvláštních příležitostech.

Interiéry březnické jídelny dále zkrášlovala poměrně bohatá kolekce stolního skla. Víno z vyhlášené francouzské oblasti Bordeaux Jan Nepomuk Karel popíjel z pohárů s pokličkami. Dále vlastnil nádoby na tokajská, rýnská, speciální dezertní vína či šampaňské, soubor doplňovaly likérové skleničky. Neodmyslitelnou součástí stolování a šlechtických zábav bylo také popíjení horkých nápojů, především kávy, čaje a kakaa.⁴⁸ V březnické jídelně proto nechyběl reprezentativní stříbrný čajový servis, který se skládal z konvice, konvičky

.....
Zámek Hradiště, s. 43. Ve Státním oblastním archivu v Praze jsou také uloženy účty z jeho cesty do Drážďan a Perny. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 224, sign. I-252, kart. 36. Velmi cenný pramen představují jeho památníky z absolvovaných cest s poznámkami, které si vedl ve dvacátých a třicátých letech 19. století. TAMTÉŽ, inv. č. 226, sign. I-260, 261, 262, 263, 265, 268, kart. 37.

⁴⁴ Státní zámek Březnice, ev. č. BN 2688; Pavla KALOUSOVÁ, *Kuchyně a stolničení na šlechtických sídlech*, Plzeň 2015, s. 43.

⁴⁵ Inventář se rovněž zmiňuje o několika desítkách ubrusů a ubrousků s vyšitými písmeny, například J. H. z K. Také v tomto případě mohlo jít o další možnou verzi monogramu majitele sídla. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁴⁶ TAMTÉŽ.

⁴⁷ TAMTÉŽ.

⁴⁸ O tom více Benita Maria Ines WISTER, *Kakao. Vom habsburgischen Hofgetränk zur niederländischen Kolonialware. Der Diffusionsprozess der Schokolade in Mitteleuropa vom 17. bis 19. Jahrhundert vor dem Hintergrund eines konsumspezifischen Kulturtransfers am Beispiel der Steiermark und Westfalens*, Graz 2012 (Disertační práce); Dana MAREŠOVÁ, *Káva, čaj a čokoláda v každodenní kultuře raně novověkých šlechtických sídel v českých zemích*, České Budějovice 2015 (Diplomová práce).

na vodu, tácku, cukřenky, lžičky, dvou skleněných lahví se stříbrnými šroubovacími uzávěry a porcelánového šálku. Kromě tohoto servisu autor inventáře v jídelně zaznamenal několik desítek šálků na kávu a čaj, většinou vyrobených z porcelánu.⁴⁹ Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat svým hostům po celou dobu stolování dopřával pohled na luxusní, často zakázkově vyrobené kolekce nádob, z nichž mnohé zdobily symboly prezentující jeho osobu i celý kolovratský rod. Hrabě touto cestou upozorňoval na svůj vysoký sociální status a demonstroval hloubku vlastní urozenosti.⁵⁰

Jan Nepomuk Karel však nevyužíval hodovní síň pouze ke stolování urozených jedinců, nýbrž i ke společenským hrám. Dominantou interiéru byla totiž v té době mezi šlechtou velmi populární hra – kulečník.⁵¹ Ten se nacházel i v hodovní síni menšího kolovratského záměčku Hradiště u Blovic, kde jej inventarizační komise zaznamenala v roce 1774 a následně ještě

o více než dvacet let později.⁵² Kolovratové si očividně tuto hru velmi oblíbili. Vzhledem k tomu, že jídelny patřily mezi hlavní reprezentační prostory, šlechtici do jejich interiéru zpravidla umísťovali na obdiv své nejcennější mobiliární kusy a dekorace, kterým se tak ze strany urozených hostů mohlo dostat náležitých obdivů. Kulečník Jana Nepomuka Karla v březnické hodovní síni, vyrobený ze vzácného mahagonového dřeva, zdobený zlatými rosetami a doplněný několika tágy a koulemi, měl proto zřejmě za úkol mimo jiné také demonstrovat vysoké společenské postavení a bohatství svého majitele.

Na hodovní síně navazovaly menší pokoje, kam se šlechtici odebírali po skončení hostiny.⁵³ Šlo o salóny, v nichž se hrabě scházel s vybranou urozenou společností ke vzájemným rozpravám a zábavám. Interiéry těchto prostor proto musely odpovídat dobovým nárokům nobility na pohodlí a luxus. Panstvo zde mělo k dispozici komfortní čalouněný sedací

⁴⁹ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140. Někteří šlechtici si dokonce ve svých zahradách pěstovali kávovníky a kávová zrna si následně sami, respektive jejich služebnictvo, pražili. Již roku 1769 zaznamenala inventarizační komise v pražském paláci Krakovských z Kolovrat vedle mnoha nádob využívaných k popíjení kávy také plechové pánve určené k pražení kávových zrn. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 83, sign. I-101, kart. 19. Tyto pánve se nacházely rovněž v kuchyňských prostorách na Březnici. Služebný personál zde měl k dispozici také kafemlýnky, k rozemletí kávových zrn. TAMTÉŽ, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁵⁰ O tom více Václav BŮŽEK, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Paměť urozenosti*, s. 37–57.

⁵¹ Hazardní hry, mezi něž patřil také biliár, však někteří urození jedinci, obzvláště ženského pohlaví, odsuzovali a odmítali je hrát. Mezi takové patřila například Pavlína ze Schwarzenberku (1774–1810), která opovrhovala mužskou i ženskou společností vídeňských salónů, kde kulečník nebo šachy byly na počátku 19. století velice oblíbenou zábavou. Milena LENDEROVÁ, *Tragický bál. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu*, Praha 2004, s. 204–205.

⁵² SOA v Plzni, Pracoviště Klášter u Nepomuka, Velkostatek Hradiště u Blovic, sign. IX 12, nezpracovaný fond.

⁵³ J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 232.

mobiiliář. Většinou šlo o soustavu stejno-
barevných křesel, kanape a divanu. Barva
a vzor čalounění obvykle korespondovaly
se závěsy, případně špalíry, aby vše půso-
bilo harmonickým dojmem. Díky tomu
jednotlivé salóny často nesly pojmenování
podle převládající barvy interiéru, na-
příklad „*Blauez Zimmer, Gelbez Zimmer,
grün spallierte Kafé Zimmer*“.⁵⁴ Sedací
nábytek doplňovaly malé stolky pokryté
vzorovanými vlněnými koberečky a ubrusy,
u nichž si Jan Nepomuk Karel mohl se
svými hosty vychutnat šálek oblíbeného
nápoje a cukrovinky.⁵⁵

Interiéry společenských salónů dále
vyplňovaly nejrůznější prosklené vitríny
a skříňky, do kterých šlechtici nechávali
umístit vzácné nádoby a jiné dekorativní
předměty. Prostory salónků březnického
zámku zkrášlovaly četné mramorové číše
a porcelánové mísy. Nechyběla zde ani
zrcadla v pozlacených nebo mahagonových
rámech. Příjemnější a útulnější atmosféru

navozovaly voskové svíce, jež rovněž
mohly tvořit velice reprezentativní složku
v interiéru, zvláště pokud stály v technic-
ky propracovaných a luxusně zdobených
svícnech nebo se nacházely v zavěšených
pozlacených lustrech.⁵⁶ Služebnictvo
přivolával hrabě za pomoci zvonků, které
rovněž bývaly předmětem okázalé výz-
doby. Například ve velkém společenském
salónku se nacházel porcelánový zvoněk
s vyobrazenou postavou Čiňana. Právě
motivy postav z orientálních zemí byly
v té době v evropském prostředí velice
oblíbené a žádané.⁵⁷ Podobné orientální
motivy a východoasijské výrobky, zvláště
pak porcelán, postupně pronikaly do šlech-
tických interiérů již od 17. století a jejich
obliba vzrostla natolik, že v 18. věku
začali evropští výrobci napodobovat umění
asijských řemeslníků. Výrobky s orientální
výzdobou se tak staly nejen pro šlechtice
mnohem dostupnější.⁵⁸ Čínské motivy
se rovněž hojně využívaly také v oblasti

⁵⁴ O tom více ANNA FIŠEROVÁ, *Rezidence Leopolda Viléma Kolovrat-Krakovského v Hrobech na přelomu 18. a 19. století ve světle dochovaných inventárů*, České Budějovice 2015, s. 31 (Bakalářská práce).

⁵⁵ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140. V období empiru a biedermeieru se preferovaly lakované kulaté stolky zdobené technikou dýchování, které stály na jedné noze; v dolní části se rozšiřovaly v trojúhelníkový podstavec (*Kanapeetisch mit Lerchenbaum furniert, blaue politirt, mit runder Blatt, 3 Füssen auf 1 Fußtritt*). Petr BRUNEČKÝ, *Historický vývoj nábytku*, Brno 2000, s. 109–119.

⁵⁶ Například hrabě Josef Maria Krakovský z Kolovrat, otec Jana Nepomuka Karla, si roku 1794 nechal v Praze zhotovit stříbrný svícen (*Schirmleuchter*), za který zaplatil 56 zlatých a 13 $\frac{1}{8}$ krejcarů, o čemž svědčí dochovaná kvitance. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 96, sign. I-115, kart. 21.

⁵⁷ Například v Jaroměřích nad Rokytou lze spatřit několik flakónů na parfémy ve tvaru sedících Turků nebo Čiňanů z první poloviny 19. století. Ludmila DUŠKOVÁ, *Osobní hygiena na šlechtických sídlech*, Brno 2003, s. 30–31.

⁵⁸ Někteří šlechtici tyto exotické předměty umísťovali do zvláštních místností, indiánských kabinetů. Tyto prostory nesloužily ke studiu, jako tomu bylo v raném novověku u kunstkomor, ale spíše jako reprezentativní části sídla, v nichž se konaly sešlosti urozené společnosti. Rostislav SMÍŠEK, *Rezidence a dvůr Jana Adama Qwestenberka v Jaroměřích nad Rokytou v první polovině 18. století*, České Budějovice 2001, s. 50–51 (Diplomová práce).

nábytkářství. Salónu březnického zámku, jenž je v současné době zařízen výhradně empírovým mobiliářem a doplňky, vévodí švédské stojací skříňové hodiny z počátku 19. století s asijskou výzdobou, takzvanou chinoiserií.⁵⁹

Neomyslitelnou součástí březnických společenských salónek tvořily nejrůznější kuřácké potřeby a jiné příslušenství, především porcelánové popelníky či nepostradatelná plivátka, nasvědčující tomu, že Jan Nepomuk Karel patřil mezi vášnivé milovníky tabáku. Jeho kouření se v Evropě rozšířilo na přelomu 16. a 17. století.⁶⁰ V šlechtických interiérech se hojně vykytovaly honosně zdobené fajfky vyrobené z nákladných materiálů, zejména stříbra, porcelánu, fajánsu a vzácných nerostů. Šlechtici je ukládali se do speciálních stolků, nebo je stavěli na obdiv za pomoci zvláštních stojanů. V 19. věku však urozená společnost začala upřednostňovat doutníky a především cigarety, kterým holdoval i Jan Nepomuk Karel. Na jejich přední stranu si nasazoval porcelánové špičky tak, aby se ústy nedotýkal samotné cigarety. Již

ubalené cigarety si ukládal do zvláštních krabiček nebo je pokládal na zvláštní bílé mramorové tácky. Naopak tabák nosil v kožených pouzdrech.⁶¹

Přestože inventář dokládá, že hrabě preferoval cigarety, které inventarizační komise zaznamenala ve většině společenských i soukromých pokojů, ve vybraných společenských salónech se objevovaly také kolekce dýmek. Ty byly díky svému nákladnému zpracování rovněž reprezentativní záležitostí a přinejmenším sloužily jako okázalá dekorace. Jan Nepomuk Karel vlastnil například deset dýmek vyrobených z takzvané mořské pěny (hořečnatého minerálu), zdobené stříbrným lemováním. Autor inventárního soupisu také zaznamenal dvě „türkische Pfeifeköpfe“. Zda tyto dýmky pocházely přímo z oblasti Malé Asie, nebo na sobě měly pouze turecký motiv, nelze na základě stručného zápisu určit. Nicméně na březnickém zámku se nacházelo několik dalších předmětů označených jako turecké.⁶² Dokládají tak, že pohled na tureckou kulturu, která v 16. a 17. století budila u evropské společnosti spíše hrůzu a opovržení, se již

⁵⁹ Státní zámek Březnice, ev. č. BN 2801 (skříňové stojací hodiny – chinoiserie, Švédsko 1805). K této problematice více Martin WOESLER, *Zwischen Exotismus, Sinozentrismus und Chinoiserie, Europäerie*, Bochum 2006³.

⁶⁰ Alena KRÍŽOVÁ, *Pánský salon na šlechtickém sídle. Ušlechtilé záliby a neřestné zábavy aristokratů*, Brno 2010, s. 39.

⁶¹ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140. Zajímavé postřehy o kuřáckých zvyklostech a potřebách nobility v polovině 19. století představil ve svých esejích Bedřich ze Schwarzenberku. Srov. Friedrich SCHWARZENBERG, *Ante-diluvianische Fidibus-Schnitzel von 1842 bis 1847. Erstes Fascikel*, Wien, s. d., s. 9–17.

⁶² Šlo například o předmět popsany jako „türkische Musik (Sikorisch) mit 24 bleiernen Rfeizen, im weichen Kasten“, zřejmě nějaký hudební nástroj. Mezi divadelními kostýmy byly uloženy také turecké turbany, které dokládají, že divadelní představení konaná na březnickém zámku se zřejmě tematicky dotýkala také blízkého Orientu. TAMŽÉŽ.

dávno změnil.⁶³ Maloasijské výrobky a turecké motivy se v průběhu 18. století začaly stávat zajímavostí, zdrojem inspirace a běžnou součástí šlechtických příbytků.⁶⁴ Ani březnické sídlo Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat nebylo v tomto ohledu výjimkou.

Ve vybavení a výzdobě společenských salónů březnické rezidence se zrcadlilo nejen sociální postavení hraběte, nýbrž i jeho zájmy a kulturní rozhled. Například v salóňku, jemuž dominoval krb (*Kamiin Zimmer*), viselo schéma označené jako „*Tableau comparatif de la superficie population totale et pop. par m.*“ z roku 1833, jehož autorem byl francouzský kartograf Constant Desjardins (1787–1876).⁶⁵ Šlo o srovnávací tabulku všech tehdejších států, která znázorňovala rozlohu, celkový počet obyvatel a zalidněnost na kilometr čtvereční každé země.⁶⁶ Protože autor schéma vytvořil až ve třicátých letech 19. století, je zřejmé, že si ho pořídil buď

sám Jan Nepomuk Karel, nebo jej získal darem. Dokládá však jeho skutečný zájem o poznávání cizích zemí. O tom svědčí také cestovatelské výpravy, které hrabě ve dvacátých a třicátých letech pravidelně podnikal. Snad právě z nich si přivezl drobné dekorace, které zkrášlovaly prostor březnických salónů. Šlo například o mramorové pyramidy, nebo pískovcovou repliku náhrobního kamene člena slavného římského patricijského rodu Corneliů, umístěnou na černé mramorové desce.⁶⁷ Podobné artefakty a jiné suvenýry, jež si Jan Nepomuk Karel ze svých putování přivážel, vypovídají o jeho úrovni vzdělání a získaných znalostech v oblasti dějin a cizích kultur.

V prostorách společenských salónů březnické rezidence visely také portréty příbuzných Jana Nepomuka Karla. Inventarizační komise však v roce 1853 obrazy tematicky nepopisovala a jednotlivé náměty uvedla jen v několika případech.

⁶³ O vnímání Turka v českém prostředí v období raného novověku například Tomáš RATAJ, *České země ve stínu púlměsíce. Obraz Turka v rané novověké literatuře českých zemí*, Praha 2002.

⁶⁴ Za změnou vnímání všeho tureckého stála porážka Turků u Vídně v roce 1683. V následujících desetiletích, kdy již nehrozilo nebezpečí ze strany tohoto odvěkého nepřítele křesťanů, postupně sílila poptávka středoevropské společnosti nejen po tureckých předmětech. Žádané se staly nejružnější exotické kuriozity, často také indiánské či japonské provenience. O tom Vítězslav PRCHAL, *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123–136. O pronikání americké kultury do středoevropského prostředí v 17. a 18. století blíže Friedrich POLLEROS – Andrea SOMMER-MATHIS, *Federschmuck und Kaiserkrone. Das barocke Amerikabild in den habsburgischen Ländern*, Wien 1992.

⁶⁵ Constant Desjardins byl uznávaný francouzský kartograf 19. století, který během svého působení sestavil celou řadu vícejazyčných a monolingvistických map. Působil ve Francii, Bavorsku, Uhersku i Srbsku. O něm více James KROKAR, *Constant Desjardins. Peripatetic Cartographer*, *Imago Mundi. The international Journal for the History of Cartography* 67, 2015, č. 1, s. 33–57.

⁶⁶ [Http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53093616d.item](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53093616d.item); odkaz funkční k 06. 04. 2018.

⁶⁷ Pravděpodobně šlo o náhrobní kámen římského státníka, který se celým jménem nazýval Publius Cornelius Scipio Nasica Corculum. V inventáři je jeho jméno uvedeno pouze pod zkratkou „*Cornel. CN. F. Scip*“. SOA v Praze, Velkostatek Břežnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

Zmínila se pouze o podobiznách šlechtičen, které byly srdci Jana Nepomuka Karla nejbližší. Hrabě v interiérech vidal portrét své sestry Antonie, matky Walburgy Morzinové i nevlastní matky Arnoštky Šlikové. Nicméně většina portrétů příslušníků rodu Kolovratů byla soustředěna v jiné reprezentativní prostře březnického zámku. Inventář z roku 1853 uvádí v místnosti označené jako „*Ahnensaal*“ osmdesát osm portrétů různých osob. Olejomalby ohraničovaly kulaté pozlacené, černě lakované nebo hnědē dřevēné rámy.⁶⁸ Je známo, že jejich majitel se velice zajímal o historii svého rodu a snažil se o povznesení a důstojnou reprezentaci sídel, která po předcích zdědil. Proto nechal pro březnický zámek vyhotovit mnoho kopií obrazů, jež připomínaly přední osobnosti kolovratského rodu.⁶⁹ Hrabě rovněž ve čtyřicátých letech 19. století objednal vymalování kopie obrazu Založení kláštera v Ročově, která odkazovala na prvopočátky Kolovratů sahající až do poloviny 14. století.⁷⁰ Zachování rodové prestiže, která

se úzce pojila s imperativem starobylosti, bylo prioritou pro nobilitu nejen v období raného novověku, nýbrž také v 19. a 20. století.⁷¹

Inventarizační komise v březnické portrétní galerii dále zaznamenala vyobrazení rodiny Františka Jeniška z Újezda v černém lesklém rámu.⁷² Mohlo jít o velký skupinový rodinný portrét Jenišků, který se na zdejším zámku nachází dodnes. Ve středu vyobrazení stojí poslední příslušník rodu Jan Josef Jenišek z Újezda se svou třetí manželkou Kateřinou Rosou Bratislavovou z Mitrovic a osmi dětmi. František Jenišek z Újezda je zde vymalován jako dospívající chlapec v objetí svého otce Jana Josefa. Krakovští z Kolovrat obrazy Jenišků na zámku zřejmě ponechávali z úcty jako připomínku na předchozí majitele březnického sídla a jako oslavu tohoto již vymřelého šlechtického rodu. Navíc heraldická výzdoba, stejně jako předměty a obrazy připomínající příslušníky rodu Jenišků, svým způsobem reprezentovaly i kolovratské pány, neboť v 18. století došlo ke spojení erbů těchto

.....
⁶⁸ TAMTĚŽ.

⁶⁹ Naděžda KUBĚ, *Zámek a město Březnice*, Historický obzor 4, 1993, s. 179–180.

⁷⁰ V popředí výjevu se nachází zakladatel kláštera Albrecht z Kolovrat (1347–1391) s manželkou Annou ze Seebergu a čtyřmi syny. Vyobrazení doprovází nápis: „AN: MCCC – KOLOWRATIANA CONVENTUS ROTSCHHOVIENSIS AUGUSTINI FUNDATIO – LXXII“. V. BORŮVKA, *Rodopis pánů z Kolovrat*, s. 4–5.

⁷¹ O tom více Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007; Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005 (= *Monographia historica* 5). Úctu k rodové tradici a určité závazky vůči činům slavných předků dokonale vystihuje věta, kterou roku 1874 napsal svému otci patnáctiletý Karel IV. ze Schwarzenberku: „*Předek náš, jehož jménem též já se honosím, oslovil mi vzor života šlechtického, dle kterého se po celý život svůj řídití bci.*“ TAMTĚŽ, s. 41.

⁷² SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

rodů a Kolovratové přijali jeniškovský přídomek z Újezda, jak již bylo uvedeno výše.

Další soubory blíže nepopsaných portrétů zdobily také stěny arkádové pavlače a vybraných chodeb březnického zámku. Kromě nich však mohli urození jedinci v těchto prostorách obdivovat rozsáhlé kolekce loveckých trofejí. Autor inventárního soupisu zde zaznamenal několik desítek dřevěných hlav s jeleními parohy.⁷³ Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat jejich prostřednictvím poukazoval na své mimořádné střelecké dovednosti, jimiž disponoval, a vybraným hostům je také předváděl při nejrůznějších střeleckých kláních a honech, které v okolí březnického zámku pravidelně pořádal.⁷⁴ Naneštěstí o tom, kdy a kým byla zvěř skolena, dochovaný inventář mlčí. Trofeje však jasně dokazují, že březnická rezidence byla skutečně úzce spjata s konáním festivit tohoto typu.

O tom, že hrabě miloval lov a především střelné zbraně, svědčí také další reprezentativní místnost jeho sídla,

takzvaná „*Rüstkammer*“.⁷⁵ V jejím vybavení se zrcadlí sběratelská vášeň Jana Nepomuka Karla, který se pyšnil poměrně rozsáhlou sbírkou nejrůznějších zbraní. Tě dominovala kolekce téměř šesti desítek různých typů pušek, přičemž jedna z nich měla bajonet. K dispozici měl také přes třicet kožených brašen na patrony. Sbírku dále obohacovaly sečné a bodné zbraně, jako například jatagany s rukověťmi z jeleního paroží, pozlacené partyzány a kopí. Nacházely se zde i starší rekvizity, mezi něž patřila plechová zbroj a brnění.⁷⁶ Autor inventáře zaznamenal také dva prapory s vyobrazenými císařskými orlicemi, jež dokonale demonstrovaly rodové heslo Kolovratů *Věrně a stále – Pro fidelitate*.⁷⁷ Zřejmě nejvýraznějším prvkem březnické zbrojnice byl soubor několika kanonů, děl a mozdířů.⁷⁸ Některé z nich hraběti připomínaly osobnost jeho strýce Jana Karla Krakovského z Kolovrat (1748–1816), jenž byl císařským polním maršálem, dvorským válečným radou a velícím generálem v Čechách. Rovněž se účastnil koaličních válek proti

.....
⁷³ TAMTĚŽ.

⁷⁴ Jednou z nejvýznamnějších událostí byly pro šlechtice podzimní hony. Ty mohly sloužit pouze jako prostá zábava, ale také jako místo k politickým a hospodářským jednáním. Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 120.

⁷⁵ K problematice zbrojnic na šlechtickém sídle více Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

⁷⁶ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁷⁷ První prapor měl na sobě navíc vyobrazenou podobiznu Matky Boží a druhý zdobila iniciála C. VI. Patrně šlo o monogram císaře Karla VI., s jehož souhlasem získal Vilém Albrecht Krakovský z Kolovrat (1678–1738) rozsáhlý majetek a erb po Jenišcích z Újezda. N. KUBŮ, *Zámek a město Březnice*, s. 179.

⁷⁸ Dva kanony ve zbrojnici měly na sobě vyobrazený blíže nepopsaný erb a každý z nich doplňovaly letopočty – 1566 a 1567. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

revoluční Francii a stal se vlastníkem dělostřeleckého pluku.⁷⁹

Jan Nepomuk Karel svůj život nezasvětil vojenské kariéře, bývá vnímán spíše jako šlechtic intelektuál. Nicméně rozsáhlá sbírka zbraní demonstrovala nejen jeho vysoký sociální status, ale i skutečnost, že pocházel z rodu, jehož příslušníci prolévají vlastní krev na evropských bojištích, stejně jako spříznění Jeniškové z Újezda.⁸⁰ Hrabě skrze svou zbrojnici uchovával paměť na vojenské zásluhy svých předků a předchozích majitelů březnické rezidence. Sám se mohl stylizovat do role dobrodince, ochránce chudých a utlačovaných, jak se to od členů Suverénního řádu maltézských rytířů očekávalo.⁸¹ V první řadě však

bojoval za prosazení českých obrozenec-
kých myšlenek a vlasteneckých snah, což dokládá i role, kterou sehrál během bouřlivého revolučního roku 1848.⁸² V tomto ohledu se lišil od svého současníka, knížete Bedřicha ze Schwarzenbergu, jenž se nazýval „posledním lancknechtem“, a revoluci, jakožto zapřísažený legitimista a konzervativce, posuzoval velmi přísně a nazval ji potopou.⁸³ Na druhou stranu oba šlechtice spojoval jejich romantický pohled na svět a životní styl ovlivněný historismem.⁸⁴ Zachování paměti na vojenské zásluhy slavných předků bylo pro konzervativní i liberálnější smýšlející urozené jedince důležitým prostředkem reprezentace jejich rodu. Březnická zbrojnice, stejně jako

⁷⁹ O něm Ignaz CORNOVA, *Johann Karls Grafen Krakowsky von Kolowrat*, Prag 1818; Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Kaiserliche und k.k. Generale*, München 2006, s. 51.

⁸⁰ Například František Jenišek z Újezda, syn posledního žijícího člena tohoto rodu – Jana Josefa Jeniška z Újezda, v dospělém věku sloužil u císařského vojska. Při obléhání Karlovy Vary padl do tureckého zajetí, ze kterého však byl po zaplacení výkupného propuštěn. Své opovržení Turky a všim tureckým vtělil do podoby plivátek ve tvaru tureckých turbanů, jež si nechal na objednávku zhotovit a která se na zámku Březnice zachovala dodnes. N. KUBŮ, *Zámek a město Březnice*, s. 180.

⁸¹ Hlavním účelem Suverénního řádu maltézských rytířů bylo původně ošetřování nemocných, podpora chudých a především hájení křesťanských zásad. Augustin Česlav LUDIKAR, *O řádu Maltánském, se zvláštním zřetelem na Čechy*, Klatovy 1878, s. 288.

⁸² Jana Nepomuka Karla lze označit za šlechtice, jenž skutečně bojoval za národnostní práva; byl věrným stoupencem národního programu. 30. dubna 1848 se na Březnici shromáždilo 44 jezdců a přes 190 pěších z okolních obcí, aby hraběti zdůraznili svou oddanost. Jan Nepomuk Karel při této příležitosti pronesl: „*Všemožně se vynasnažím, aby českoslovanská naše národnost, tak dlouho utlačovaná, zase vzkvétala a vyrostla v kmen mocný. Neboť, věřte mi, toliko když svorně se sjednotíme v stínu jména naší národnosti, smíme si dělati naději, že se dočkáme pravého blaha*“. SOA v Třeboni, Zemědělsko-lesnický archiv Třeboň. Sbírká novinových a časopiseckých výstřížků, kart. 1. O roli liberální i konzervativní šlechty během revoluce 1848 v Čechách více Ralph MELVILLE, *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Mainz 1998.

⁸³ O něm více Zdeněk BEZECNÝ, *Die Welt in den Augen des letzten Landsknechts Friedrich zu Schwarzenberg (1799–1870) und seine geistigen Nachfabrer*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malý (edd.), *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914. Akteure, Ideen, Realität*, München 2009, s. 53–64.

⁸⁴ O tom více Jindřich VYBÍRAL, *Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech období historismu*, Praha 1999.

zámecká obrazárna, představovaly jakýsi muzeální prostor, jenž poukazoval na tradiční hodnoty a životní styl nobility. Janu Nepomuku Karlovi napomáhal vytvářet obraz starobylosti a urozenosti kolovratského rodu v době, kdy šlechta ztrácela ve společnosti své privilegované postavení.

Privátní prostory Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat

Nedílnou součástí březnického sídla tvořily soukromé pokoje šlechtičce, které představovaly prostředek ryze osobní reprezentace majitele rezidence, neboť přístup do nich měl jen početně omezený okruh osob. Jan Nepomuk Karel si tyto prostory vybavil podle vlastních představ a potřeb. Proto se v nich ještě mnohem více odrážel jeho osobní vkus, záliby i každodenní návyky. Přesto však muselo přítomné vybavení odpovídat dobovým nárokům nobility na pohodlí a luxus.

Nepostradatelným privátním prostorem v rámci šlechtického sídla byla pracovna, do níž si hrabě bez jakýchkoliv oficiálních zval vybrané hosty k soukromým rozhovorům i pracovním jednáním. Při vyřizování úřední i soukromé korespondence usedal k lakovanému psacímu stolu vyrobeného z modřínového dřeva. Pracovní plochu zkrášlovala porcelánová,

zlatem zdobená pera, pravítka ze slovnoviny a mramorová těžítka. Nechyběly zde ani běžné kancelářské potřeby, jako například nůžky na papír nebo dopisní nůž.⁸⁵ Pracovna však šlechtici nesloužila pouze k vyřizování pracovních záležitostí, byla také místem relaxace a rozjímání. Hrabě si mohl odpočinout v podélném křesle s dlouhou lehací plochou a válcovitým polštářem (*Ruhebett*).⁸⁶ Volné chvíle zřejmě rád trávil četbou, a proto zde měl k dispozici čtecí stůl a pult. Nicméně jaký literární žánr Jan Nepomuk Karel preferoval, nelze na základě zápisů v inventáři zjistit. Komise totiž inventarizaci knižních titulů zcela vynechala, a to i v prostorách bibliotéky.⁸⁷ Jiné doplňky v pracovně, jako například globus, opět upozorňují na cestovatelského ducha Jana Nepomuka Karla. Hrabě si zde také vystavil zdobené nádoby na čaj. Šlo o mahagonovou dózu s měděnými sponami a dvě broušené skleněné láhve. Jelikož žádné jiné nádoby určené k servírování jakéhokoliv horkého nápoje se v pokoji nevyskytovaly, pravděpodobně šlo o další suvenýry z nějaké jeho zahraniční cesty.⁸⁸

Ve svém soukromém apartmánu, daleko od společenských salónů a rušných zábav, mohl hrabě odložit strojené pózy urozence včetně reprezentativního šatstva a chovat

⁸⁵ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁸⁶ Radim VONDRÁČEK (ed.), *Bidermeier. Umění a kultura v českých zemích 1814–1848*, Praha 2010, s. 85.

⁸⁷ Pořádit seznam knižních titulů na Březnici však neopomenuli při inventarizaci zámku v roce 1774, po smrti tehdejšího majitele hraběte Jana Nepomuka Josefa Krakovského z Kolovrat. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 851, sign. IX-34, kart. 139.

⁸⁸ Tuto skutečnost dokládají i jeho cestovní účty, v nichž se položky o zakoupeném čaji objevovaly. Ve státním oblastním archivu v Praze jsou uloženy účty z jeho cesty do Drážďan a Perny, včetně celního poplatku za dovezený čaj. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 224, sign. I-252, kart. 36.

se přirozeně. Byty majitelů zámeckých sídel byly intimním místem, kde šlechtici v okruhu své rodiny a nejbližších přátel plně projevovali své city a utužovali vzájemné vztahy. Tento životní styl a zároveň také umělecký směr lze označit jako sentimentalismus.⁸⁹ Apartmán Jana Nepomuka Karla tvořilo několik pokojů, které nebyly určeny k reprezentaci navenek. Jejich vybavení mělo spíše praktický ráz. Největší z nich vnitřním zařízením připomínal společenský salón a plnil funkci soukromé přijímací prostory, kde se šlechtici obvykle obklopovali předměty ze svých osobních sbírek a vzácnými rodinnými klenoty.⁹⁰ Hrabě měl v této místnosti umístěnou knihovni skříň, almaru, stoly na odkládání věcí a pohodlný čalouněný sedací mobiliář. Součástí interiéru byly jeho vycházkové hole, cestovní taška a čtورا, které zřejmě využíval při svých cestách do zahraničí nebo pěších výletech po okolí. Při vycházkách se svým psem či psy používal zvláštní bičíky; pokud se však rozhodl pro vyjížďku

na koni, sáhl po bičíku jezdeckém (*Reitgerete*). V místnosti se nacházel také oštěp se železným hrotem a rukojetí, zřejmě vzácný kus sloužící jako dekorace.⁹¹

Na stěnách pokoje visel kalendář a mědirytina Mistra Jana Husa. Ta s největší pravděpodobností symbolizovala vlastenecké cítění Jana Nepomuka Karla. Hrabě se totiž řadil mezi aktivní podporovatele národního obrození, které na tuto klíčovou osobnost české reformace nahlíželo jako na liberálního bojovníka za náboženskou svobodu a národnostní práva. Ostatně oslava husitského hnutí byla v jeho době obecně přijímanou součástí zemsky pojímaného vlastenectví.⁹² Zájem o tuto dějinnou epochu byl dán atmosférou romantického historismu, který obracel svou pozornost do středověku a nechal se inspirovat dramatickými událostmi a pozoruhodnými osudy, jichž husitství nabízelo celou plejádu.⁹³ Jan Nepomuk Karel se řadil nejen k zemským patriotům, měl však blízko také k jazykově vymezenému

⁸⁹ Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011, s. 219–220. Sentimentální člověk projevovat své city také v soukromé korespondenci. Týž, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adeligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 283–301.

⁹⁰ J. KUBEŠ, *Vývoj obytné jednotky*, s. 84–85.

⁹¹ SOA v Praze, Vělkostatek Břežnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

⁹² Řada českých šlechticů byla nespokojena s vídeňským absolutismem a centralismem, proto sympatizovala s husitským hnutím, jež se postavilo proti stávajícímu řádu ve snaze o nápravu skutečné nebo domnělé křivdy. Mezi takové patřil i konzervativní kníže Bedřich ze Schwarzenberku (1799–1870), který s velkou oblibou nosil při svých procházkách po Praze policejné zakázanou hůl s vyřezávanou hlavou Jana Žižky z Trocnova. Karel SCHWARZENBERG (ed.), *Bedřich Schwarzenberg, Lancknechta Bedřicha Schwarzenberga Fragmenty vybrané z jeho Předpotopních ústřížků fadibusů, Ustřížků fadibusů po potopě, Cestovní knihy, Papírů vysloužilého Lancknechta, Vzpomínky na Alžír, Cesty na východ, Loveckých výletů a rukopisných poznámek*, Praha 1934, s. 8.

⁹³ Petr ČORNEJ, *Jan Hus v proměnách šesti století*, Studia theologica 17, 2015, č. 4, s. 19–35, zde s. 25.

nacionalismu.⁹⁴ Nebránil se užívání českého jazyka, naopak. Patřil k jeho milovníkům, obhájčům a propagátorům, což se zrcadlí i v dochované korespondenci hraběte s klíčovými osobnostmi národního obrození.⁹⁵

Další důležitou část obytného apartmánu urozeného jedince představovala ložnice, zcela privátní prostor nepřístupný návštěvníkům, a to i v případě příbuzných.⁹⁶ Místnosti dominovala postel, jejíž vybavenost a estetická úroveň zpracování byla výrazem majetnosti, kulturní vyspělosti a sociálního postavení.⁹⁷ Lůžko Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat bylo moderní a minimalistické, bez baldachýnu, vyrobené z javorového dřeva a zdobené technikou dýhování. S postelí ladil noční stolek s dvířky a šuplíkem k ukládání intimních věcí. Prostor dále vyplňoval obyčejný i psací stůl, polstrovaná

křesla, skříň a uzamykatelné mahagonové skříňky na cennosti. Na podlaze ležely koberce, stěny zkrášlovaly obrazy.

Hrabě v prostorách své ložnice nejen spával, ale také uskutečňoval základní hygienické návyky a potřeby. Vnější vizáž totiž tvořila nedílnou součást jeho sebe-prezentace. Upravené vlasy, čistý chrup, svěží dech a příjemná vůně představovaly pro Jana Nepomuka Karla samozřejmost. V jeho ložnici se proto nacházela celá řada hygienických a kosmetických potřeb, které při péči o svůj zevnějšek pravidelně využíval. Přítomné předměty byly vyrobené ze vzácných materiálů a patřičně zdobené.⁹⁸ Jeho toaletní stolek, doplněný zrcadlem, zkrášlovala lesklá stříbrná nádoba s jakousi, zřejmě bylinnou tekutinou, využívanou k vyplachování ústní dutiny. Na stolku stávaly skleněné dózy se stříbrným orámováním, do nichž šlechtic

⁹⁴ O tom více Jiří KOŘALKA, *Co je národ?*, Praha 1969.

⁹⁵ Například Františku Ladislavu Čelakovskému 6. února 1836 hrabě napsal: „*Wždy zagisté bráwám ten neyupřjmnějšj podjl na wšem, což se koli týká našj milé a drabé wlasti a matersko gazyka našeho, gemuž bych přál starau geho wážnost a sláwu, gesto býwal pokladem a chlaubau předků našjch, a nynj gest to gediné, což nám z našj národnosti zůstalo, a což nás geště – díky Bohu! – Čechy činj...*“ L. FÜRST, *Hanuš z Kolovrat*, s. 98–99. Jan Nepomuk Karel patřil k menšině české šlechty, která se hlásila k český mluvícímu národu. Nicméně pro většinu urozených jedinců byla představa, že by užívali stejného jazyka jako prostý lid, zcela nepřijatelná, o čemž svědčí jejich naprostá prezíravost k Matici české. Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 254–255. Cíle feudálního zemského patriotismu sledoval také již výše zmíněný kníže Bedřich I. ze Schwarzenberku, nicméně v jeho pozůstatosti bychom hledali češtinu marně. Minimálně v psaném projevu používal výhradně němčinu, případně francouzštinu. K tomu viz J. HANESCH, *Rodinný archiv Schwarzenbergů*, s. 214–279.

⁹⁶ Do ložnice mělo přístup pouze panstvem přivolané služebnictvo, případně lékař. J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 324.

⁹⁷ Lydia SOUKUPOVÁ, *Lůžko a postel. Pokus o sémioticko-funkční analýzu*, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (ed.), *Pocta Josefu Petráňovi*. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 113–136.

⁹⁸ K osobní hygieně urozených jedinců L. DUFKOVÁ, *Osobní hygiena*.

vkládá mýdlo a zubní kartáčky.⁹⁹ Nádoby zdobila iniciála K s korunkou, kterou autor při vyhotovování inventárního soupisu dokonce názorně zakreslil.¹⁰⁰ Písmeno s korunkou ve zkrácené formě očividně odkazovalo na rod, z něhož pocházel stávající majitel sídla, Krakovské z Kolovrat. Toaletní stolky v ložnicích zámeckých sídel vedle toho zkrášlovaly broušené skleněné nádoby na parfémy, které používaly nejen dámy, nýbrž i pánové. Vůně se v průběhu 18. století staly běžnou součástí rituálu tělesné hygieny urozených vrstev.¹⁰¹ Víko jednoho z flakónu, jenž se nacházel v ložnici Jana Nepomuka Karla, opět zdobilo písmeno K. Zřejmě šlo o celou kolekci toaletních potřeb, kterou si hrabě nechal vyrobit a vyzdobit na zakázku. Vyobrazená iniciála svědčí o tom, že i v intimních prostorech měli šlechtici potřebu si neustále připomínat hloubku vlastní urozenosti a prostředkem jejich sebe prezentace se stávaly běžně používané předměty.

Hrabě, stejně jako většina urozených pánů 19. století, věnoval náležitou

pozornost péči o svou tvář a údržbě vousů.¹⁰² Po většinu svého života nosil v té době velmi módní knír a hladce oholené tváře. V jeho ložnici proto nechyběly různé břitvy a další potřeby používané při holení. K úpravě vlasů mu sloužily husté kartáče a užší hřebeny. Nehty si zastříhával malými nůžkami, které si ukládal do koženého pouzdra. K čištění uší využíval zvláštní ocelovou lžičku (*Ohrschnalzlöffel*). Autor inventárního soupisu v této prostora zaznamenal i další specifické předměty, například jakousi ostrou pomůcku určenou k odstraňování kuřích ok (*Hühneraugeschnidmesser mit 4 Klängen*).¹⁰³ Také zde nechyběl bílý porcelánový nočník zdobený modrými kvítky. Nádoba se vkládala do dřevěné židle, jež měla místo sedáku otvor vyhrazený pro toaletní mísu. Okraje bývaly polstrované a potažené kůží, což zajišťovalo maximální pohodlí. K mytí rukou sloužila plechová mísa spolu s plátěnými ručníky.¹⁰⁴ Toalety se však nenacházely pouze v privátních prostorech. Panstvo je využívalo také ve společenských salónech

⁹⁹ Zubní kartáček údajně vynalezli Číňané na počátku 16. století. Do Evropy se dostal až o 200 let později, ovšem širokou společnost příliš neoslovil. Pravidelné čištění chrupu se začalo stávat každodenní rituální záležitostí až ve 20. století. Zubní pasta, jak ji známe dnes, se v polovině 19. věku ještě nevyráběla. Urozcenci dbající o hygienu ústní dutiny využívali prášek z páleného lipového nebo jiného měkkého dřeva, z plavené křídly a benzoe. Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Hana DOUŠOVÁ, *Dějiny každodennosti „dloubého“ 19. století I. Dějiny hmotné kultury*, Pardubice 2001, s. 92.

¹⁰⁰ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

¹⁰¹ V 18. století se začalo upouštět od parfémů živočišného původu a preferovaly se rostlinné vůně. Nejoblíbenější se stala růžová voda, k níž se posléze přidala fialková, levandulová, rozmarýnová vůně a vůně tymiánu. V druhé polovině 18. věku se do módy dostaly ostrovní voňavky rostlinného původu, které do škály rostlinných esencí přinesly nové exotické prvky. Alain CORBIN, *Narcis a miazma. Pach a společenské představy 18. a 19. století*, Praha 2004, s. 77–78.

¹⁰² Ludmila KYBALOVÁ, *Od empíru k druhému rokoku*, Praha 2004, s. 153.

¹⁰³ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ.

a v těsném sousedství hodovní síně březnického zámku. Přítomnost a především četnost toaletních předmětů a diferenciacie hygienických potřeb svědčí o vzrůstající úrovni základních hygienických návyků na šlechtických sídlech v první půli 19. století.¹⁰⁵

Poslední část soukromého obytného apartmánu tvořila šatna. Hlavní a zároveň nejdominantnější složkou této místnosti byly velké šatní skříně se zabudovanými tyčemi a háky, na něž se věšely oděvy. K jejich ukládání sloužila také dřevěná truhla, uvnitř potažená červeným květovaným kartonem. Protože šlo v případě truhel v polovině 19. století o již nemoderní mobiliární kus, a jejich původní funkci plně nahradily mnohem praktičtější skříně, hrabě je využíval jako místo k uložení cestovního vybavení.¹⁰⁶ Soupis jeho garderoby však bohužel v inventáři z roku 1853 chybí. Jediným kusem oblečení, který inventarizační komise zaznamenala, byl černý uherský svrchník. Důvodem absence oděvů mohla být skutečnost, že hrabě na Březnici nepobýval celoročně. Šaty si pravděpodobně při každé návštěvě

¹⁰⁵ O tom více L. DUFOVÁ, *Osobní hygiena*.

¹⁰⁶ František CIMBUREK – Jan HALÁK – Karel HERAIN – Zdeněk WIRTH, *Dějiny nábytkového umění II*, Brno 1950, s. 505–508.

¹⁰⁷ Na ochranu šatstva proti molům se již v období raného novověku využívala především šalvěj a mateřídouška. Milena HAJNÁ, *Móda ve službách moci. Španělská móda a urozená společnost v českých zemích raného novověku*, Olomouc 2015, s. 179 (Disertační práce).

¹⁰⁸ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

¹⁰⁹ O struktuře, fungování a povinnostech vrchnostenského úřednictva v 19. století například Marie MACKOVÁ, *Soukromé úřednictvo velkostatku Králíky po roce 1850*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities 6, 2000, s. 171–184; Alena HRNČÍŘOVÁ, *Orlíčtí Schwarzenberkové a jejich úřednictvo mezi léty 1848 a 1948*, České Budějovice 2013 (Diplomová práce).

¹¹⁰ O tom více Martina BUREŠOVÁ, *Prostory komunikace v sídlech posledních Rožmberků a jejich hmotná kultura*, České Budějovice 1997 (Diplomová práce).

zdejší rezidence přivázel s sebou. V šatně se kromě skříní nacházela také krabička na koření (*Gewürz Kasten*). Sušené bylinky se v těchto prostorách vyžívaly k provonění šatstva nebo jako odpuzovač šatních molů.¹⁰⁷ Interiér dále vyplňoval běžný mobiliář – lůžko, stoly, křesla a polstrované toaletní křeslo s nočníkem, tentokrát však kameninovým. V okenních otvorech byly napnuté sítě, jež chránily místnost před nežádoucím hmyzem. V této prostoroře se navíc nacházela také záclona zavěšená na dřevěné garnýži, která hraběti při převlékání zajišťovala dostatek soukromí. Zřejmě jen jako dekorace zde sloužila kůže z jezevce.¹⁰⁸

Provozní prostory březnického zámku

Nedílnou součást šlechtické rezidence tvořily místnosti vrchnostenské správy panství. Chod březnického zámku a přilehlých hospodářských budov, statků a pozemků by se neobešel bez vrchnostenských úředníků.¹⁰⁹ Mezi povinnosti kanceláře velkostatku patřila finanční agenda, koncipování, pečetění a vypravování listin, jakož i uchovávání těch došlých.¹¹⁰ Prostory,

ve kterých se úřední záležitosti vyřizovaly, byly zařízeny účelně a prostě. Interiér vyplňovaly psací stoly, židle, dřevěné almary a knihovny, do nichž se ukládala písemná agenda. Úředníkům pochopitelně nesměly chybět ani psací a jiné kancelářské potřeby, bez kterých si lze chod vrchnostenských kanceláří jen velmi těžko představit. Březnický kancelista využíval modře květovanou porcelánovou sadu tvořenou táckem s kalamárem a nádobkou na písek, jimž se vysušoval přebytečný inkoust; tím se zabráňovalo vzniku kaněk. V kancelářských prostorách se nacházela také dřevěná pokladna se železným kováním a plochým zámekem. Důležité písemnosti a finanční hotovost se ukládaly do dřevěných uzamykatelných kazet. Úřední platnost listin se stvrzovala pomocí kovových pečetidel se znakem šlechtického rodu Kolovratů.¹¹¹ Inventarizační komise také zaregistrovala pečetidla s monogramem JK, jenž logicky patřil stávajícímu majiteli sídla, Janu Nepomuku Karlovi Krakovskému z Kolovrat.

S kanceláři susedily pokoje plnící funkci soukromých úřednických bytů. Jejich prostor vyplňovala lůžka, různé druhy stolů, almary, křesla, pohovky, toalety a plivátka. Součástí interiérů rovněž tvořil poměrně rozsáhlý soubor nádobí,

což svědčí o tom, že úřednictvo v těchto pokojích stolovalo.¹¹² Na stěnách pokojů visely rozličné obrazy různého uměleckého obsahu. Autor inventárního soupisu zaznamenal například malý zasklený obrázek skalního útvaru v Adršpašských skalách, nazývaný jako Homole cukru (*Zuckerhut in Adersbach*). Vzhledem k tomu, že v 19. století bylo cestování již poměrně všední záležitostí, která se netýkala pouze nejmajetnějších vrstev společnosti, mohlo jít o osobní upomínku jednoho z březnických úředníků na jeho cestu do severovýchodních Čech.¹¹³ Inventarizační komise podchytila také obrázek Panny Marie, Královny nebes (*Marie Reine*), což dokládá úctu mariánskému kultu v okruhu březnického úřednictva.

Zcela nezbytnou prostorou rezidence byla kuchyně. Právě zde kuchař se svými pomocníky připravoval pokrmy, jež se následně servírovaly hraběti, členům jeho domácnosti a urozeným hostům. Z výzkumů kuchyňského personálu na raně novověkých šlechtických sídlech vyplývá, že příprava chodů na prostřeně tabule hodovních síní byla převážně mužskou záležitostí.¹¹⁴ V období 19. století však došlo v souvislosti se sociálními změnami k feminizaci společnosti a prostor kuchyně

.....
¹¹¹ Neodmyslitelnou součástí kanceláří byly vosky, většinou červené, bílé, černé nebo zelené barvy. Při používání těchto barevných vosků platila určitá hierarchie. Červená barva se považovala za tu nejpřednější. TAMTĚŽ, s. 43.

¹¹² Inventarizační komise zaznamenala servírovací ták, patnáct porcelánových květovaných talířů s květovaným vzorem, omáčníky, hrnec na polévku a několik druhů mís. SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

¹¹³ O tom více Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996.

¹¹⁴ Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000 (= Monographia historica 1), s. 105.

se začal chápat spíše jako ženská svatyně.¹¹⁵ Není proto překvapující, že v polovině 19. věku fungovala kuchyně březnického zámku pod vedením ženy, a to blíže neznámé paní M. Potingerové.¹¹⁶

Vybavení a uspořádání kuchyňských prostor muselo být velmi účelné a praktické. Důležitou součástí březnické kuchyně tvořily almary a skříně, do kterých se ukládalo nádobí. Potraviny se zpracovávaly na dřevěných stolech, tepelnou úpravu pokrmů zajišťovalo velké jílové ohniště pokryté mřížovanými rošty; při manipulaci se žhavým popelem se bral do rukou železný pohrabáč. Inventární soupis dále uvádí několik desítek plechového, železného, mosazného a měděného nádobí a dalších pomůcek využívaných při zpracovávání viktualií. Zřejmě nejvytíženějšími kusy byly měděné kastrolky s pokličkami. Toto tvrzení podporuje také skutečnost, že v kuchyni se nacházelo hned jedenáct hrnců, v nichž se vařila polévka či dusilo maso. Na hodovní tabuli Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat se zřejmě čas od času objevilo také ragú, pokrm z nadrobno nakrájeného dušeného masa, které se připravovalo ve zvláštních stříbrných hrncích. Běžnou součástí jídelníčků

šlechticů v první polovině 19. století tvořila také smažená jídla, a proto ani v březnické zámecké kuchyni nechyběly plechové pánve. Do některých polévek se přidávaly nudle; těsto, ze kterého se vyráběly, se ručně vyvalovalo za pomoci dřevěných válečků.¹¹⁷ Zelenina, jako například mrkev nebo celer, se strouhala na struhadle; bylinky a koření na dochucení pokrmů se drtily v hmoždíři. Nepostradatelnou součástí nadýchaných sladkých dezertů byl sníh z vaječných bílků šlehaných ve zvláštních dózách.¹¹⁸

V těsné blízkosti kuchyní se nacházely spížírní, ve kterých se uskladňovaly potraviny a další kuchyňské předměty využívané při vaření. V takzvaném „Speizgewölb“ březnického zámku byl uložený například mlýnek na maso nebo dřevěný vál na těsto, jenž se pravděpodobně využíval společně s dřevěným válečkem uloženým v kuchyni. K povinností kuchyňského personálu patřilo také pražení a mletí kávy ve zvláštních mlýncích či stloukání másla, k čemuž se využívala dřevěná nádoba se železnými obručemi.¹¹⁹

O tom, jaké pokrmy se servírovaly Janu Nepomuku Karlovi a jeho urozeným hostům, svědčí nejen inventární soupis

¹¹⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – H. DOUŠOVÁ, *Dějiny každodennosti „dloubého“ 19. století* I, s. 72.

¹¹⁶ Dochované kuchyňské účty kuchařky M. Potingerové jsou uloženy v SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 314, sign. I-412, kart. 54.

¹¹⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

¹¹⁸ V kuchyni březnického zámku se nacházelo také servírovací nádobí. Šlo o devět hlubokých a čtrnáct plochých talířů. Nechyběly zde ani mísy a několik kusů příborů. Vzhledem k nízkému počtu zmiňovaných nádob a faktu, že inventarizační komise neuvedla jejich výrobní materiál, se dá předpokládat, že šlo o obyčejný servis určený k potřebám služebnictva. Zda však stoloval kuchyňský personál přímo v prostorách kuchyně, nelze na základě inventářů s přesností určit. TAMTÉŽ.

¹¹⁹ TAMTÉŽ.

kuchyňského vybavení, nýbrž také dochované knihy vedené v kuchyni březnického zámku. Ty obsahují seznamy v jednotlivé dny servírovaných pokrmů hraběti a jeho oficírům.¹²⁰ Podle kuchyňské knihy z roku 1847 si hrabě Jan Nepomuk Karel Krakovský z Kolovrat na březnickém zámku při štedrovecerní večeři pochutnával na několikachodovém menu, jemuž dominovaly pokrmy připravené ze sladkovodních ryb. Po knedlíčkové polévce, šnecích a vaječné roládě následoval pstruh namodro a pečená štika. Nechyběl ani sladký dezert v podobě jablkového závinu. Podobné menu bylo servírováno také jeho úředníkům a obsahovalo rybí polévku, štiku v máslové omáče, kapra namodro, pečeného kapra a jablečný zákusek.¹²¹ Ryby byly velmi oblíbenou pochoutkou nejen o Vánocích, ale také v průběhu celého kalendářního roku, neboť se mohly konzumovat i o postních dnech. Konzumní účty Josefa Marii Krakovského z Kolovrat, otce Jana Nepomuka Karla, dokládají, že Kolovratové spíše preferovali úlovky z domácích vod, především pstruhy, štiky a kapry. Hrabě vedle toho nakupoval i velké množství zvěřiny – daňky, zajíce, bažanty a divoké kachny. Nejoblíbenější však bylo drůbeží maso, obzvláště kuřata a kapouni.¹²²

.....
¹²⁰ TAMTÉŽ, inv. č. 313, sign. I-411, kart. 54

¹²¹ TAMTÉŽ; P. KALOUSOVÁ, *Kuchyně a stolničení na šlechtických sídlech*, s. 48.

¹²² SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 118, sign. I-137, kart. 22.

¹²³ TAMTÉŽ, inv. č. 313, sign. I-411, kart. 54.

¹²⁴ Názvy pokrmů v kuchařských knihách zámku Březnice z poloviny 19. století v sobě většinou skýtají alespoň jedno francouzské slovo, které doplňují německá pojmenování. Jednoznačně však převažuje francouzština. TAMTÉŽ. O francouzském vlivu na kulturu stolování například Milena LENDEROVÁ, *Proměny francouzské tabule v 18. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král, *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999* (= Opera historica 7), s. 655–676.

Při každé večeři se Janu Nepomuku Karlovi servírovalo pět až šest chodů. Na menu nikdy nechyběl předkrm, polévka, hlavní masitý chod a sladký dezert. V jídelníčku hraběte se hojně objevovala zelenina, obzvláště špenát, chřest a kořenová zelenina. Zřejmě nejoblíbenějším dezertem na Březnici byla vyhlášená bavorská a rakouská pochoutka – takzvaný „*Dampfnudel*“, sladký knedlík plněný vanilkovým krémem. V kuchyni se také velmi často připravoval tradičním francouzským moučník – suflé (*Soufflé*).¹²³ Ve stravovacích návycích hraběte lze vyzorovat silnou inspiraci právě francouzskou kuchyní, což dokládají názvy servírovaných pokrmů, například „*Potage an eiz et parmesan*“ (polévka s vajíčkem a parmazánem) nebo „*Poulets en suprême*“ (kuře s omáčkou). Často se servírovaly také pokrmy připravované a podávané na francouzský způsob (*Kohlrüber a la francesse*).¹²⁴

Na březnickém zámku se rovněž nacházelo několik skladovacích prostor. Místnost pod pavlačí vyplňovala almara, v níž byly uloženy ubrusy a desítky ubrousků s vyšitými iniciálami H. B. N. Za těmito velkými písmeny se navíc nacházela dvouciferná čísla 17, 18, 19 nebo 20 (*Tischtuch mit H. B. N 17; Servietten mit*

H. B. N 18).¹²⁵ Vyššívané iniciály na ubrusích nebyly na zámku Březnice ničím neobvyklým. Plochy stolů v březnické hodovní síni pokrývaly také ubrusy s vyšitým znakem J. H. z K. Navíc k sadě opět náleželo několik desítek ubrousků se stejným vyobrazením.¹²⁶ V tomto případě šlo o další možnou verzi monogramu majitele rezidence hraběte Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat, který byl známý spíše pod svou přezdívkou Hanuš.

Závěr

Na základě dochovaného inventáře zámku Březnice, pořízeného roku 1853, bylo možno alespoň v základních rysech nastínit podobu interiérů tohoto starobylého šlechtického sídla. Vybavení i poloha jednotlivých místností odpovídaly jejich účelu a také tomu, jaká společnost se v nich zdržovala. Společenské reprezentativní prostory a privátní pokoje vlastníka rezidence, Jana Nepomuka Karla Krakovského z Kolovrat, se kromě velkého sálu nacházely v prvním a druhém patře zámku a byly zařízeny mobiliárem, dekoracemi a předměty každodenní i nekaždodenní potřeby, jež svým zpracováním a výzdobou odpovídaly sociálnímu statutu hraběte. Inventurní soupis vypovídá mnohé o jeho úrovni vzdělání, kulturním rozhledu, volnočasových aktivitách i zálibách, mezi něž patřilo cestování, společenské hry – obzvláště kulečnický, střelecký klání a šlechtou velmi oblíbené lovy. Interiéry březnické

rezidence zkrášlovaly nejrůznější suvenýry z cest, kulečnickový stůl, jenž dominoval prostorám hodovní síně, a rozsáhlá sbírka zbraní ve zdejší zbrojnici.

V inventurním soupisu březnické rezidence se také zrcadlí ustavičná snaha Jana Nepomuka Karla zviditelnit dějinné kořeny kolovratského i jeniškovského rodu. Dokladem toho je portrétní galerie, jejíž obsah hrabě výrazně rozmnožil. V zámeckém vybavení se rovněž odrážela jeho touha po vlastní seberepresentaci, o čemž svědčí množství luxusních, často zakázkově vyrobených a náležitě vyzdobených nádob nesoucích jeho monogramy. Hodovní síň zdobily porcelánové a stříbrné jídelní sety, které si hrabě objednával u nejznámějších výrobců své doby. Obdobně zdobené nádoby se nacházely i v jeho ložnici. Přítomné předměty také vyprávějí o běžných návycích a každodenních činnostech majitele rezidence, mezi něž patřilo i pokuřování tabáku a řada hygienických úkonů. V hmotném vybavení a výzdobě interiérů březnické rezidence se rovněž promítaly vlastenecké tendence hraběte, který se řadil k horlivým podporovatelům národního obrození. Za projev národnostního smýšlení lze považovat například mědirytinu mistra Jana Husa v jeho soukromém apartmánu.

O životě urozených osob na březnickém zámku mohou vypovídat také provozní části sídla určené služebnému personálu. Inventurní soupis předmětů přítomných

¹²⁵ Jaký význam měly tyto značky, se však doposud nepodařilo s určitostí zjistit. Mohlo jít o symbol textilní továrny, ze které ubrusy a ubrousky pocházely. Výšivka také mohla představovat zkratku německého pojmenování panství Březnice i s evidenčním číslem (*Herrschaft Bresnitz Nummer 19*).

¹²⁶ SOA v Praze, Velkostatek Březnice, inv. č. 855, sign. IX-38, kart. 140.

v kuchyni a skladovacích prostorách, doplněný účetním materiálem a kuchařskými knihami, umožňuje nahlédnout do stravovacích návyků i chuťových preferencí Jana Nepomuka Karla a jeho hostů. Na prostře-
ných tabulích v březnické hodovní síni se nejvíce objevovaly masité pokrmy, zvláště drůbež a pochoutky z ryb a menu vždy uzavíral sladký moučník. Skladba pokrmů, jejich množství a pojmenování rovněž dokazuje, jaký vliv měla Francie na středoevropskou kulturu v oblasti stolování.

Dochovaný inventář zámku Březnice z roku 1853 i knihy vedené ve zdejší kuchyni dokládají, že Jan Nepomuk Karel sídlo skutečně využíval, přestože jeho hlavním venkovským zázemím byl v té době malý zámeček Hradiště u Blovic. Březnice mu však sloužila jako vysoce reprezentativní prostor, kam si zval urozenou společnost, a kde pořádal nejrůznější festivity. O zámek proto náležitě pečoval, rozšiřoval zdejší sbírky a pravidelně jej navštěvoval.

Anna Fišerová

Count John Nepomuk Charles Krakowsky of Kolowrat through the Perspective of the Inventory of the Březnice Castle (Abstract)

The preserved inventory of the Březnice castle from 1853 represents an important source to gain new insights regarding the interior designs of this old aristocratic residence. The furnishings of the particular chambers and rooms were designed to fit their purpose and the requirements of the nobility who used to live there. The representative rooms as well as the private chambers of the residence owner, John Nepomuk Charles Krakowsky of Kolowrat, were furnished with furniture, decorations and every-day-life and other objects which, due to their costly processing and magnificent ornamentation, complied with the Counts' social status. The furnishings reveal also a lot about his level of education, cultural overview, leisure activities and personal preferences. The castle inventory also mirrors his aspiration for self-presentation. This proves a wide range of luxurious, often upon request manufactured and accordingly ornamented vessels and pots that were equipped with his monogram.

We can learn more about the life of the nobility in the Březnice castle by exploring the operational parts of the residence where the servants and the castle staff worked. The inventory of the objects in the kitchen and storage rooms, accompanied by accounting records and cookbooks allows us to gain insights into the eating habits and taste preferences of John Nepomuk Charles and his guests. The inventory of Březnice castle from 1853, and books that were kept in the local kitchen, prove that John Nepomuk Charles actually visited and utilised the residence, even though his main country house and residence was at that time the little castle Hradiště by Blovice. Březnice served therefore as a prestigious representative residence where he invited his noble companions and organised a vast range of festivities.

KEYWORDS:

Inventory; castle Březnice; John Nepomuk Charles Krakowsky of Kolowrat; self-presentation strategies

Ivan the Terrible in the Russian Historiography of the 19th–21st Centuries

Problems, Methodology, Opinions

VLADIMIR PANOV

Hardly any Russian ruler has been subjected to such contradictory handling or has inspired heated centuries-long arguments as Ivan IV the Terrible (Russian „Ivan Grozny“). During the last two centuries one could witness the rise of an interdisciplinary field of academic knowledge which can be called „the Grozny studies“ (in Russian, *groznovyedenie*).¹ Its main task could be stated as studying his personality and rule, often with the addition of adjoining problems and usually with the reflection on Ivan’s role in Russian history. European historians of early modern period are also interested in that figure in no small part due to a milestone in the 16th century European politics, the Livonian war that Ivan unleashed. That said, the Russian historiography of the whole field is still relatively unknown, so this paper is going to describe its main problems, concepts and opinions that have been forming since the 19th century.

The 19th Century and Ivan’s Personality: Tsar’s Paranoia as the Destiny of Russia?

Since the assessment of Ivan’s personality and rule has always played an important role in the Grozny studies, we can safely say that three lines of studies emerged along these lines – „apologetic“, „criticizing“ and „objectivist“. The naming is somewhat arbitrary since those lines has never existed in their pure forms (they even rarely perceive their own existence.) In a paradigm of descriptive and politically tilted „history of reigns“ that dominated the Russian historiography from the 18th century, those lines studied mainly four categories of problems.

The first category embraces the personality of Ivan the Terrible which was long considered to be the key to his reign (1533–1584), hence the deep academic interest in his nature, mind and psyche (especially mental pathology), his religious and ecclesiastico-political beliefs, and lastly, in moral assessments of his rule.

¹ The notion „*Grozny studies*“ (*groznovyedenie*) is not at all common in Russia. Quite the reverse, it is barely recognized and used. Still, we deem it promising (not only because the other possible names – *The Terrible studies? Terriblistics?* – sound like an academic joke). Firstly, it enables to operate within an interdisciplinary field. Secondly, it describes a group of precisely stated problems connected with the key figure of the „Russian 16th century“ and is very convenient to use. Thirdly, the Russian historiography has already collected a huge body of literature about Ivan IV created by successive, intertwined and polemizing lines of study. Therefore, the Grozny studies have already become an important and notable field of the Russian historical thought and should be recognized as such.

Methodology-wise, that contributed to deep psychological logic and background of the Russian national school of history. At the intersection of history and medical science there even emerged a so-called psychiatry sub-line² of the Grozny studies that explained Ivan's heavy use of terror solely by his paranoia. Although it never succeeded in tying up Ivan's policies to the greater historical context of his time and thus led to a dead-end, professional historians through all of the 19th century customarily described Ivan the Terrible as a „maniac“³, „beast“⁴, „half-mad“⁵ or „crowned psychopath“.⁶

The second category embraced home policies of Ivan IV and his wars against the Tartars. Administrative reforms that led to monarchical consolidation of power hold their special place here, along with the conquests of Kazan and Astrakhan. In the late 19th century an academic interest in the shaping of Russian estates (landowning servicemen/nobility), socioeconomic

history (the enslavement of peasants) and social conflicts swiftly arose.

This category adjoins to the third one, studying the oprichnina⁷ and Ivan's terror that often formed a separate field of studies owing to its immense and unprecedented scale. As for the fourth and the last category of historiographic problems, it is formed by foreign policy of the early modern Russian state with the special place of the Livonian war in it. It should be noted that we arranged those categories in an order close to chronological, i.e. according to how early or late they got massive or focused attention of Russian historians, though in this contribution we are giving special consideration to the Livonian war.

Nikolay Karamzin (1766–1826), a founding father of the modern Russian historiography and the alleged founder of the objectivist line in Grozny studies, highlighted the tsar's personality and his home policies in their interrelatedness. It was he who established many of the

² Here is one example of an author who was both a historian and a brilliant psychiatrist Pavel KOVALEVSKY, *Ioann Grozny i Yego Dushhevnoye Sostoyaniye [Ivan the Terrible and His Mental State]*, Saint Petersburg 1901, volume 3.

³ Nikolai MIKHAILOVSKY, *Kriticheskiye Opyty [Critical Essays]*, Saint Petersburg 1887–1894, volume 1, p.112.

⁴ Nikolai KARAMZIN, *Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo [A History of the Russian State]*, Moscow 2016, p. 1190.

⁵ Nikolai KOSTOMAROV, *Russkaya Istoriya v Zhiznyeyepisaniyach Yeyo Glavnyeyshich Deyatelei [A History of Russia Through Biographies of Its Main Figures]*, Moscow 1995, p. 378.

⁶ Alexander KIZEVETTER, *Ivan Grozny i Yego Opponenty [Ivan the Terrible and His Opponents]*, Moscow 1898, p.5.

⁷ The oprichnina (stemming from the Russian word „oprich“ meaning „apart from/except for that“) was a land and administrative reform of 1565–1572 that gave a large swath of Russia under direct control of Ivan IV and spawned a raider and punishing force (the oprichniki, oprichniki) comprised of the nobility, notorious by its bloody mass terror. See also Isabel de MADARIAGA, *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia*, New Haven–London 2005.

reference points in the Grozny studies. Namely, Karamzin is known to give Ivan both his epithet „the Terrible“ and his regnal number.⁸ As a historian deeply influenced by ideas of the Enlightenment Age and natural law, he held moral value of historical characters in great esteem. Being the court historiographer of the Russian Empire at the same time, Nikolay Karamzin was writing a history of the state in the first place. Both factors were critical to his choice of themes and subjects.

It comes as no surprise that Karamzin gave high appraisal to Ivan's efforts of power consolidation, his legislative, judicial and administrative reforms and to his victories over the Tartars and colonization of Siberia.⁹ Interestingly, he pays scarce attention to Ivan's coronation as a tsar at the same time, despite the fact that it was the first and the most noticeable political act of the monarch. The reason is that formally Ivan wasn't the first tsar of Russia and Karamzin knew it.¹⁰ The political motive behind the coronation was pretty

clear: Ivan wanted to be treated as equal to other monarchs of Europe and Asia.¹¹

Conversely, Karamzin pays much more attention to the oprichnina, although he describes its campaign of mass terror more vividly than the land reform itself. Constantly citing Russian chronicles and historical stories (*istoricheskiye povesti*; both belonged to his most heavily used sources), Nikolay Karamzin covers Ivan's extermination of opposition in great detail. He considers exiles and execution to be mainly Ivan's bloody and morally unacceptable whims (and the author never hides his disgust.) In his eyes, the repressions were both historically aimless and fruitless and had nothing to do with the struggle against the real political opposition headed by Prince Vladimir Staritsky. The fact that later Ivan did had the prince killed only looks like another meaningless execution after all the bloodbaths in Moscow, Tver and Novgorod.¹² Lastly, it was also Karamzin who came up with the historiographic concept of „the dualized tsar“, of two actors hidden

⁸ Interestingly, Ivan's father and grandfather were also called „Grozny“ (meaning „terrible“, „formidable“, „fearsome“). The tsar himself got it through folk songs of his time. As for the regnal number, during Karamzin's life he was officially called „Ivan the First“ because he was the first ruling Russian tsar, not „Ivan IV“.

⁹ N. KARAMZIN, *Istoriya*, p. 1191.

¹⁰ *IBIDEM*, p. 932–933. As Karamzin notes, the first coronation of a tsar in the history of Russia happened at the behest of Ivan's grandfather, Ivan III the Great, who crowned his grandson Dmitry back in 1498. In 1547, when Ivan himself was crowned, the ritual was borrowed from precisely that coronation. Later his tsar's court decided to downplay the Dmitry's precedence for political reasons so that Ivan IV could call himself the first tsar of Russia. It worked well: Dmitry's tsardom was forgotten for years to come not only by his successors, but by some historians as well. Later this fact was highlighted by Solovyov who also gave scarce attention to Grozny's coronation Sergey SOLOVYOV, *Istoriya Rossii s Drevnyeyshikh Vremyon [History of Russia from the Earliest Times]*, Moscow 2001, p. 208.

¹¹ N. KARAMZIN, *Istoriya*, p. 1191.

¹² *IBIDEM*, p. 1074.

in the same person. A far-seeing reformer and a successful general of 1550–1560s in the blink of an eye becomes a tyrant who alternates sadistic executions with public repentance.¹³

Karamzin was opposed by the founder of apologetic line of the Grozny studies, **Konstantin Kavelin** (1818–1885). The latter insisted that Ivan had laid the foundation for the whole political development of Russian since he fought both boyars and princes who undermined the young monarchy, and the Poles who tried to spread their influence in the north-eastern regions.¹⁴ Kavelin's approach was pioneering: he called to study Ivan's rule in the context of politics of Muscovite dynasty and to consider him as a herald and defender of tsarist autocracy.¹⁵ As for the terror of oprichnina, Kavelin describes it as fruitless but not meaningless. Rather, it was an alleged attempt to reach the right goal by the wrong means.

Sergey Solovyov (1820–1879), a well-known follower of the objectivist line and the founder of so-called statist school of history, succeeded in separating the terror

of oprichnina from other deeds of Ivan the Terrible. Solovyov was interested in Ivan's personality much less than in historical backbone of his reign. The main feature of Ivan's rule, the historian argued, was the end of centuries-long process: the system of feuding princely and boyar clans (rodovoye nachalo) gave way to a statist monarchical rule. Hence his emphasis on administrative reforms of Ivan the Terrible and his conquests of Kazan and Astrakhan, feats that Solovyov appreciated the most. The tsar secured a triumph for the whole Old Continent (that now „marched under the Christian colours of the ruler of Muscovy“¹⁶) and thus symbolically headed Europe.¹⁶ That's how the study of Ivan's achievements in the European historical context little by little began.

Ivan the Terrible also attained Solovyov's appraisal as an educated tsar who had allegedly consolidated his power basing on will of the people. A democratic monarch of sort, Ivan got popular support in his struggle against the boyars who tried to stop Russia in her drift towards the autocratic rule.¹⁷ That's why,

.....
¹³ IBIDEM, p. 1026–1027. This concept is probably rooted in the famous correspondence between Prince Andrei Kurbsky and Ivan the Terrible, where Kurbsky notes some striking changes in Ivan's way of ruling Nikolai USTRYALOV (ed.), *Skazaniya Knyazya Kurbskogo [The Writings of Prince Kurbsky]*, Saint Petersburg 1868, p. 213.

¹⁴ KONSTANTIN KAVELIN, *Mysli i Zametki o Russkoy Istorii [Thoughts and notes on the History of Russia]*, Saint Petersburg 1904, p. 640. This thought definitely echoes official and religious publicism of 17th–18th centuries.

¹⁵ A. KIZEVETTER, *Ivan Grozny*, p. 6–8.

¹⁶ S. SOLOVYOV, *Istoriya Rossii*, p. 214. Solovyov's influential multivolume edition became a paradigmatic work and an example for the next generations of Russian historians.

¹⁷ A. KIZEVETTER, *Ivan Grozny*, p. 15. This Solovyov's framework, an evident offspring of Kavelin's, was later criticized by Kizevetter. The latter insisted that the boyars, in a strict sense, never formed well-established aristocracy whose economic oppression could be so tough that peasants would seek

in a radical departure from Karamzin's writings, Solovyov evaluates not only the moral side of Ivan's terror, but its political rationale as well. The tsar, he insists, was opposed by real, not imaginary foes whom Ivan IV nevertheless fought with horrible weapons. Morality-wise, the terror was even more horrifying and dangerous. Ivan's efforts to drown boyars and princes in their own blood, with the killing of common people by thousands along the way, eventually destroyed social institutions and ties, crushing the moral foundation on which the Russian society was resting upon. The result was the Time of Troubles (Smuta of 1598–1613) with its crises and unrest.¹⁸

Not long before Solovyov wrote that, the criticizing line had emerged in the Grozny studies at the behest of **Mikhail Pogodin** (1800–1875). It paid a lot of attention to Ivan's personality and psychopathological traits. Pogodin, a Karamzin's student and later a famous historian and archaeographer himself, insisted that every Ivan's reform and achievement, starting from coronation, was designed and put to life by the tsar's inner circle and in no way by Ivan himself. The tsar, as described by Pogodin, looked more like an unruly sadist whose mind and soul succumbed to humiliation, loneliness and scenes of

violence, all deeply rooted in his parentless childhood.¹⁹ Later Pogodin's co-thinkers considered Ivan IV as a useless political figure in the Russian historical process at best and an utterly pernicious at worst, since his unfinished reforms, the Livonian war and utterly immoral and despicable repressions led straightly to the Time of Troubles. Problem-wise, the critics placed the emphasis on the terror of oprichnina, mass extermination of Novgorod population and massacre of apaganee princes. It was noted that although Ivan hadn't been the first ruler of Muscovy who resorted to bloodbaths, he outmatched his own father and grandfather by the scale and uselessness of his terror.

A consistent and brilliant psychological narrative combining criticizing and objective approaches became the trademark of **Vassily Klyuchevsky** (1841–1911). With the use of the same frequently cited Russian chronicles he managed to complete one of the key tasks of the 19th century Grozny studies. Klyuchevsky highlighted the psychological background of Ivan's deeds while showing them in the context of political, social and religious history. He also opened new grounds in another field of studies. It was Klyuchevsky who looked at Russia „by the eyes of the others“ and summarized an array of important primary

.....
 tsar's defence to escape enslavement. Princes of Muscovy themselves enslaved peasants with the same vigor, though in different ways.

¹⁸ S. SOLOVYOV, *Istoriya Rossii*, 2001, p. 666.

¹⁹ It is no coincidence that one of the most detailed and cited Pogodin's works dedicated to Grozny handled personality and temper of the tsar Mikhail POGODIN, *O kharaktere Ivana Groznogo [On Ivan the Terrible's Nature]*. In: Mikhail POGODIN, *Istoriko-kriticheskiye Otryvki [Historical and Critical Excerpts]*, Moscow 1825.

sources – writings of foreigners about the 16th century Russia.²⁰

Klyuchevsky called Ivan IV an overestimated politician who failed to act upon his own plans and thus became a hindrance in the way of Russia's development. Ivan allegedly wasn't a distinguished statesman at all, rather he became an unnecessary, redundant actor in the Russian state-building of the early modern period.²¹ That said, Ivan the Terrible was an eminent and well-educated political writer and thinker of his time, a spiritual father of the Russian tsarist autocracy.

Klyuchevsky was one of the first historians who looked at the oprichnina from the politico-administrative point of view and thus called it a mistake which „aimed to extinguish unrest but paved way to anarchy instead“.²² It helped to cope with no state task but created social rifts, exhausted economy and thus became a prelude to the Troubled Times. In a way, the oprichnina could have served to Ivan IV only as a security tool amidst a number of treasons, mostly imaginary but sometimes real (for instance, when Prince Andrei Kurbsky fled to Lithuania after one of terror campaigns.) As we can see, Klyuchevsky once again underlines a psychological motive here.

His student **Alexander Kizevetter** (1866–1933) conducted a somewhat deeper and more detailed study of the oprichnina origins. Kizevetter's aim was to prove that Ivan's personal drawbacks influenced only shape and scale of his terror campaigns but not the essence and implication of that old political practice of Muscovy.²³ According to Kizevetter, Ivan was fighting real and powerful foes, and those were not the boyars but the apauage princes. The mighty house of Muscovy fought them one generation after another, at the same time building its own ruthless tool of a state, a military and economical machine deprived of any freedoms for any societal class.²⁴

That's why Kizevetter tried to disprove what could be called „the Kavelin – Solovyov framework“ of the age-old struggle between clan and monarchical elements that Ivan IV was said to successfully end in favour of monarchy. Kizevetter was proving that Moscow princes had been building not the all-Russian state but a regular apauage principedom (ud'elnoye knyazhestvo) from the very start. In times of Ivan the Terrible adjectives „Russian“ and „Moscow“ were not at all synonyms since the all-Russian national consciousness

²⁰ Vassily KLYUCHEVSKY, *Skazaniya Inostrantsev o Moskovskom Gosudarstve [Foreigners' Stories About the Muscovy State]*, Moscow 2012.

²¹ Klyuchevsky openly calls Ivan the first but „needless“ tsar: „Without Ivan the life of Moscow State would have established itself the same way as with Ivan, only that without him everything would go easier and smoother than it went with him and after him“. Vassily KLYUCHEVSKY, *Polny Kurs Lektsiy po Russkoi Istorii [A Full Study Course of the History of Russia]*, Moscow 2005, p. 311.

²² V. KLYUCHEVSKY, *Polny Kurs*, p. 304.

²³ A. KIZEVETTER, *Ivan Grozny*, p. 14.

²⁴ *IBIDEM*, p. 14–15.

was in its infancy. As for Ivan's supposed position of an ideologue of autocracy, that doesn't make sense either because what he preached looks more like a God-blessed tyranny than like a typical autocracy.²⁵

To study not terror campaigns but the oprichnina land reform in its depth (and to separate the two) was the task of **Sergey Platonov** (1860–1933), one of the first Russian historians to tackle it. As an objectivist, he nevertheless called the oprichnina a meaningful measure and even more, a relatively progressive one. Its alleged aim was to „crash-change“ the land-tenure system of the old apauage principdoms with a belt of economically effective lands. That should have placed high agricultural, trade and customs revenues under the tsar's control.²⁶ It is therefore evident that Platonov considered the oprichnina to be a successful weapon against old aristocracy. In his eyes it was mostly a weapon of economy, not of violence, in spite of terror waves that the historian never justified.²⁷ In due course we'll see how the Soviet historiography would develop that concept of the progressive oprichnina.

Meanwhile the critical line in the Grozny studies almost came to an end in the end of 19 century. It culminated (and came to a dead-end at the same time) in writings of **Nikolay Kostomarov** (1817–1885). It was not only terror that the historian was mostly keen to study, but also the process of shaping Ivan's personality and mind, although Kostomarov seemed to break no new grounds there. As for the tsar's policies, he described them as a string of failures (though he never studied most of them in great details.) In Kostomarov's view, Ivan the Terrible was a victim of childhood mental traumas that made him a deeply dependent, malicious person²⁸ and thus laid the groundwork for his whole rule.²⁹ Ivan was pictured as the incarnated evil. Kostomarov describes mass terror against the people of Novgorod and the old boyar and apauage prince families not even as a politically meaningless act (as Karamzin did), but rather as some sadistic sport, a bloody end in itself.³⁰ As for Kostomarov's pioneering studies of Russian foreign politics of early modern

.....
²⁵ *IBIDEM*, p. 68.

²⁶ Sergey PLATONOV, *K Istorii Oprichniny XVI Vyeaka [Notes on the 15th Century Oprichnina History]*, Moscow 1897, p. 13. Among his works there is also an Ivan's biography that caused much less debate but nevertheless entered the short bookshelf of the Russian monographs about Grozny translated into a foreign language – Sergey PLATONOV, *Ivan the Terrible*, Gulf Breeze 1974.

²⁷ Platonov assumes that the terror might have nothing to do with the land reform itself. It allegedly wasn't used as its tool and only coincided with it, but later they nevertheless were fused together by some indiscriminate authors S. PLATONOV, *K Istorii*, p. 15.

²⁸ N. KOSTOMAROV, *Russkaya Istoriya*, p. 367–368. Even the regulation for the oprichniki force (ustav), Kostomarov alleges, was written not by Ivan himself but by some of his „favourites“. *IBIDEM*, p. 375.

²⁹ *IBIDEM*, p. 327.

³⁰ *IBIDEM*, p. 370. Kostomarov often notes that Ivan the Terrible „amuses himself with bloodbaths“.

period, including the Livonian war, they showed much more depth and detail.

The Livonian War: the Apogee of the Russian Foreign Policy of 16th Century

This quarter century-long conflict in the Baltic region, Ivan's main undertaking in foreign policy, was mentioned by every Russian historian, though Kostomarov was the first to explore it thoroughly. He used mostly German and Livonian chronicles and to a lesser extent, Russian chronicles and chronographs as primary sources. The primary cause for the war, as seen by Kostomarov, was not a breakthrough to the Baltic Sea trade routes (a motive that later dominated the Soviet historiography), but rather constant expansionist outspread of the Moscow state, some kind of aggression inertia started by the conquests of Kazan and Astrakhan.³¹ Kostomarov wrote about the Baltic trade too. But again, he described it an assertive effort of catching up military and technical backwardness of Russia, an act that made her worried neighbours to unite and oppose her militarily.³² The historian presented an in-depth description of hostilities along with the vivid scenes of

Ivan's terror campaign in Livonia. A large swath of study covers diplomacy and the foreign policy of Poland, Denmark, Sweden and the Holy Roman Empire. The account of events ends in 1562, so Kostomarov analyzed only the first period of the war which was successful enough for Ivan IV, although it provoked two more decades of not so victorious hostilities. It should be noted here that Russian historians started to explore the Livonian war within a wider paradigm of the so-called Baltic question only in late 19th century, abandoning their habitual and relatively narrow regional-political context.³³

That new approach called for more detailed and in-depth study of European politics of the time. It was **Konstantin Bestuzhev-Ryumin** (1829–1897) who presented such a comprehensive story of war preparations and its diplomatic support using German and Livonian primary sources. According to the historian, Ivan IV started the conflict that proved to be pivotal for his reign because Livonia had been blocking Russo-European trade, while the conquest of Livonia itself was a secondary task for Moscow.³⁴ Note that similar causes of the

³¹ „Muscovy emerged with the help of land grabs, being subject to a rule that every state survives by that very means that helped to establish it“. Nikolai KOSTOMAROV, *Istoricheskiye Monografii [Monographs on History]*, Saint Petersburg 1867, volume 3, p. 48.

³² N. KOSTOMAROV, *Istoricheskiye*, p. 48.

³³ This approach was followed in a number of works, including Georgiy (G. V.) FORSTEN, *Baltiyskiy Vopros v XVI–XVII Stoletiyakh (1544–1648) [The Baltic Question in the 16th–17th Centuries (1544–1648)]*, Saint Petersburg 1893, volumes 1 and 2; Alexander BASHMAKOV, *Baltiyskiy Vopros [The Baltic Question]*, Revel 1894.

³⁴ Konstantin BESTUZHEV-RYUMIN, *Russkaya Istoriya [A History of Russia]*, Saint Petersburg 1885, volume 2, p. 230–233. Bestuzhev highlights the political motive of defeating the Livonian Order, „an old foe of Russia“, hence the imminent need to occupy its territory that could be grabbed by some aggressive neighbours of Russia and used to her disadvantage.

war were highlighted earlier by Solovyov (Livonia was valued by Muscovy as both a western trade route and an easy prey³⁵) while Klyuchevsky emphasized what could be called a war for better trade.³⁶ No matter what exactly caused the conflict, Russia was unable to win owing to her structural weaknesses, forays of the Crimean Tartars and Ivan's lack of diplomatic and military talents, concluded Bestuzhev. As soon as those factors ceased to have impact, the same historical task was successfully completed by Peter the Great.³⁷

The last phase of the Livonian war (1570–1582) was explored by **Witold Novodvorsky** (1861–1923) in the context of Russo-Polish struggle. His monograph presented very detailed, if somewhat arid, description of hostilities and diplomatic contacts through the lens of German and Polish primary sources barely touched by the Russian historiography. Among the main results of the war that would fully come into play in the Troubled Times Novodvorsky mentioned fast strengthening of Poland along with sharp decline of Russian economy.³⁸ To put it briefly, in the 19th century the Livonian war came to .....

³⁵ S. SOLOVYOV, *Istoriya Rossii*, p. 215.

³⁶ V. KLYUCHEVSKY, *Polny Kurs*, p. 297.

³⁷ K. BESTUZHEV-RYUMIN, *Russkaya Istoriya*, p. 319.

³⁸ Witold NOVODVORSKY, *Bor'ba za Livoniyu Mezhdou Moskvoyu i Ryetchyuu Pospolitoyu* [*The Fight For Livonia Between Moscow and the Polish-Lithuanian Commonwealth*], Saint Petersburg 1904, p. 303.

³⁹ This problem was brought to light namely by Wilhelm (V. V.) BAUER, *Snosbeniya Rossii s Germanskimi Imperatorami* [*Russia's Relations With the German Emperors*], in: Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya [*Journal of Ministry of Education*], Nr. 3, 1870; Grigoriy PISSAREVSKY, *K Istorii Snosbeniy Rossii s Germanskimi Imperatorami v Nachale XVI Veka*. [*To the History of Russia's Relations with the German Emperors at the Beginning of the 16th Century*], in: Chteniya v Imperatorskom Obshchestve Istории i Drevnostey Rossiyskikh [*Readings in the Emperor's Society of Russian History and Anticities*], Nr. 2, 1895.

dominate foreign policy problems of the early modern period that the Russian historiography was prone to leave in neglect. Still, at that point historians started to closely examine some adjacent problems including diplomatic ties of Muscovy and the Holy Roman Empire in the early 16th century.³⁹

The Oprichnina in the Soviet Historiography: Indifference, Praise, Condemnation

The revolution of 1917 gave life to the Soviet historical studies with their special methodology, thematical emphases and framework of categories and concepts. The new heavily politicized paradigm of historical materialism made it impossible (and outright dangerous) to develop the „old-time“ legacy of Russian historiography. At the same time it established class-specific approaches to history with the domination of political context and predetermined opinions. That resulted in stagnation in the Grozny studies where hardly any groundbreaking research emerged up to the late 1940s. Since Bolshevik historians were prone to diminish

the role of an individual in history in favour of classes and socioeconomic formations, personality, mental traits and religious beliefs of Ivan the Terrible meant nothing to them. That approach brought the whole layer of historical studies to a halt. Equally, Soviet academics lost almost any interest in Ivan's foreign policy, which they often oversimplified. Instead they wrote volumes about social and economic history, including social conflicts.

Relying on precisely that Marxist methodology and choice of themes, **Mikhail Pokrovsky** (1868–1932), the head of the Soviet historiography and the author of so-called theory of trade capitalism (that allegedly predated industrial capitalism), rewrote the whole course of Russian history. As a result, every character of early modern period was officially proclaimed a tool of a trading or a land-owning class, while the autocratic tsarist rule of 16th century was downgraded to mere trade capital in Monomakh's cap. As an alleged servant to the trade capital Ivan IV conquered both the Tartars and Livonia to control trade routes.⁴⁰ The oprichnina was now defined as a coup

d'état, „*the dictatorship of the nobility and merchantry*“ and a wave of class terror, to which Ivan was only a tool but not a mastermind.⁴¹

Yet in 1936 the concept of trade capitalism was formally dethroned as a distortion of Marxism. The Soviet historiography saw an unexpected rise of positive-only appraisals of personality and policies of Ivan IV, probably for the first time since the 17th century. The enslavement of peasants that originated from Ivan's rule was proclaimed his pivotal achievement that helped to abolish the moribund class of boyars. (As bad from the class viewpoint as it was, the enslavement was still treated as a historically progressive move on the way to higher socioeconomic formations.) Ivan was officially admitted to have some „*psycho-pathological traits*“⁴², but in the light of his class-specific policies that meant nothing. At that point the Soviet academia were using some ideas of a Russian émigré historian **Robert Wipper** (1859–1954) who had been developing his own apology of Ivan as early as in 1920s, and twenty years later replanted it to the Soviet soil.

.....
⁴⁰ „*The trade capital, resting upon landowners, starts its fight for the access to the Baltic Sea*“. Mikhail POKROVSKY, *Russkaya Istoriya v Samom Szhatom Ocherke [A Russian History in the Most Concise Review]*, Moscow 1925, p. 44.

⁴¹ IBIDEM, „*Ivan mattered not so much for the coup d'état*“. A showcase of the class approach and dominating Marxist dogma.

⁴² This attitude was cemented by an official academic mouthpiece of the USSR, The Great Soviet Encyclopedia (*Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya*, entry „Иван Грозный“ (Ivan Grozny) by Militsa NYECHKINA, Moscow 1932.) It strikes the eye that the „Grozny's cult“ emerged right before the start of the Stalin's terror campaign and meant liquidation of the Pokrovsky's school (including physical extermination.) Ivan the Terrible was now a historically progressive figure who was praised even more in the years of the World War II and the Cold war. That was a stone in the ideological foundation of the renewed Russian patriotism that Stalin's regime looked for and ultimately found.

Wipper openly idolized Ivan the Terrible, claiming that accounts of his atrocities and paranoia were no more than exaggeration of foreign propaganda and of „*some sentimental enlighteners*“ like Karamzin.⁴³ Wipper insisted that Ivan IV was managing the same historical tasks of power consolidation and international expansion as William of Orange or Queen Elisabeth I did. And since the tsar acted in much more severe conditions of chaos in a young state, he deserves much more praise than them. Needless to say that the oprichnina was justified while the Livonian war was described as a catastrophe not for only Russia but mostly for its ruler. Wipper's Ivan thus evolved from a politician responsible for the long and bloody Baltic gamble to its mere victim, a sort of tragic character.⁴⁴

A new approach to Ivan Grozny's historiography was secured by a set of generalizing works of the late 1940s.⁴⁵ As a rule, their authors preferred to describe Ivan's reign briefly but comprehensively, combining most of its politic, economic, social and even cultural aspects. The oprichnina was now regarded as an inevitable step of the struggle for autocracy following the unsuccessful reforms of

1550s that failed to limit the influence of the boyars. Ivan's cruelty was proclaimed inevitable too since the historians now saw the terror of oprichnina as a common political tool. That said, the repressions were now implicitly perceived as too large-scale because the authors made great lengths to defend them.

It's easy to see that the arid monographs of 1940–1950s developed the same concise and predetermined positive view of Ivan IV. Although cinema has nothing to do with the history studies, we must pay attention here to a famous document of the Soviet epoch, a film called „Ivan the Terrible“ (by Sergei Eisenstein, 1945, shot 1941–1945). It embodied the „Ivan's catechism“ for every Soviet historian at the behest of no less than Josef Stalin who had ordered the film, corrected its screenplay and personally instructed Eisenstein. A rare academic casus: the official image of „Soviet Grozny“ created in the Kremlin migrated to cinemas, reflecting the all-powerful historiographic dogma.⁴⁶

Ivan IV was now proclaimed a founder of the Russian centralized state, albeit the Soviet history counted its shaping from the 15th century. In the Livonian war he opposed the collective West, while back

⁴³ Robert WIPPER, *Ivan Grozny [Ivan the Terrible]*, Moscow 1944, p. 149. Interestingly, Wipper called Karamzin the first and the harshest critic of Ivan IV. According to Wipper, for Karamzin it was the way to highlight the virtues of tsar Alexander I and his grandmother Catherine the Great.

⁴⁴ Ivan „*lost the war owing to circumstances beyond his control*“. R. WIPPER, *Ivan Grozny*, p. 120.

⁴⁵ Sergey BAKHRUSHIN, *Ivan Grozny [Ivan the Terrible]*, Moscow 1942, p. 91. There was another work of lesser influence but with the same name (1944), written by another Ivan's advocate, Sergey Smirnov.

⁴⁶ This phenomenon, barely noticed in Russia, gave some Western authors an idea of „Grozny's personality cult“ mirroring that of Stalin – Maureen PERRIE, *The cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia*, Palgrave 2001.

at home he fought selfish and treacherous feudal lords who hindered the unification of Russia. Ivan embraced the image of a patriotic tsar who defended his people from the boyars' strife. What's more, he wasn't cruel and resolute enough in his cause, since the Troubled Times were now considered the result of a regrettably unfinished wave of terror.⁴⁷

Socioeconomic Trend in the Grozny Studies

Problems of social and economic history received much more of a deep and detailed coverage in the Soviet historiography. They were explored, among the others, by **Stepan Vesselovsky** (1876–1952), a representative of the prerevolutionary school of the Grozny studies and a criticizer (in the spirit of Klyuchevsky, not of Kostomarov) who considered oprichnina historically meaningless but used economic arguments that were irrefutable for Marxists. Vesselovsky, in his virtual debate with Platonov, argued that the oprichnina land fund comprised mainly of „new“ manorial lands,

not of „old“ apanage principedoms. Thus it had nothing to do with so-called progressive struggle against the boyars but instead boiled down to indiscriminate terror.⁴⁸ The book was allowed for publishing only after Stalin's (and by chance Vesselovsky's) death.

After the Soviet communist party denounced Stalin's personality cult in 1956, the apologetic line in the Grozny studies abruptly came to an end. The criticizers prevailed again with their habitual academic focus on oprichnina. It was now proclaimed a meaningless terror campaign that caused the Times of Trouble but did nothing to promote consolidation of centralized state power, a process that was over before Ivan's rule.⁴⁹ Some historians went as far as to insist that the lost alternative to Ivan's reforms was parliamentary rule similar to that of England.⁵⁰ But soon the objectivistic line with its emphasis on social and economic problems came to the fore once again. Notably, **Alexander Zimin** (1920–1980) conducted a deep and thoughtful historic and economic

.....
⁴⁷ The concept was expressed and cemented in a famous saying of Joseph Stalin himself: „*Ivan the Terrible's didn't have a chance to butcher five of the most prominent feudal families and that was a mistake. If he had eliminated them, no Troubled Times would have come at all. But Ivan used to repent and pray for a long time after executions. God was only a hindrance to him... Ivan should have behaved much more resolutely*“, *Rossiyskaya Gazeta* (The Russian Newspaper) dated 25.01.2012, the official newspaper of the Russian Government.

⁴⁸ Stepan VESSELOVSKY, *Ocherki po Istorii Oprichniny [An Outline of History of the Oprichnina]*, Moscow 1963. He also summarized the pre-revolutionary historiography of the Grozny studies Stepan VESSELOVSKY, *Tsar Ivan Grozny v Rabotakh Pisatelei i Istorikov: Tri Statyi [Ivan the Terrible in the Works of Writers and Historians: Three Articles]*, Moscow 1999.

⁴⁹ V. N. SHEVYAKOV, *K voprosu ob Oprichnine pri Ivanye Groznom [Revisiting the Ivan the Terrible's Oprichnina]*, *Voprosy Istorii* 12, 1956, Nr. 9, p. 71–77.

⁵⁰ Sergey DUBROVSKY, *Protiv Idealizatsii Deyatelnosti Ivana IV [Against the Idealization of the Acts and Deeds of Ivan IV]*, *Voprosy Istorii* 12, 1956, Nr. 8, p. 121–129.

analysis of the oprichnina and zemshchina lands. It was the last of socioeconomic researches of such scale and depth.⁵¹ He was the first historian of Soviet training who used foreign literature within the approach he called pragmatic. To present the most detailed picture of establishing and liquidation of oprichnina the Soviet historiography ever produced, Zimin used the wide foundation of primary sources: chronicles, cadastres, monastery deposit books, lists and books lists and books of noble families, (*razryadnye knigi*), to name but a few. Like Platonov, he stated that the oprichnina had a clear objective, although he opposed Platonov's concept of „the relatively progressive oprichnina“ useful for the building of the Russian state. According to Zimin, that measure was intended to break to backbone of feudal separatism, represented by the Staritsky principedom, the Russian Orthodox Church and Novgorod. Although Ivan accomplished his task, the oprichnina became dangerously prolonged and thus degraded to a fatal terror campaign.⁵²

Zimin thus separates the repressions from the land reform itself, an allotment of lands under the special administrative and sometimes economic management. As for the rest, he wrote of Ivan the Terrible as of a controversial but outstanding ruler whose .....

main task was to overcome the feudal fragmentation of Russia. Other Soviet historians of 1970s also experimented with new approaches and gave more attention to foreign policy of early modern period using foreign primary sources and literature. Some of them put into practice the so-called method of horizontal time slices by Boris Porshnev who suggested studying Russian and foreign historical events in their entirety during limited time periods.⁵³

Ivan's Foreign Policy in the 20th Century Historiography: the Baltic Question Prevails

Soviet historiography is known for its scarce attention to Ivan's foreign policy and the Livonian war in particular since home policy (and socioeconomic trends) always came to the fore. Still, when studied in the 20th century, the conflict was always handled within a wider paradigm of the so-called Baltic question, usually from the viewpoint of the Russian government and its interests. A wider approach can also be noted which mentions the redefinition of Russia's role, place and interests in Europe (abandoned by Muscovy for centuries due to the Tartar yoke) among the reasons for war.

The one and only Soviet monograph dedicated to the Livonian war meets all of

⁵¹ In 1950, when Stalin was still alive, Pavel Sadikov published his own work about the oprichnina. He was also exploring economy of the oprichnina lands, but Zimin's large-scale and balanced monograph written on the new stage of historiography overshadowed that book. See Pavel SADIKOV, *Očerki po Istorii Oprichniny [An Outline of History of the Oprichnina]*, Moscow–Leningrad 1950.

⁵² Alexander ZIMIN, *Oprichnina Ivana Groznogo [The Oprichnina of Ivan the Terrible]*, Moscow 1964, chapter 10.

⁵³ Sergey SHMIDT, *Stanovleniye Russkogo Samoderzhavstva [The Establishing of the Russian Tsarist Autocracy]*, Moscow 1973, p. 201.

the mentioned requirements. It incessantly hailed Ivan the Terrible as a successful reformer, an opponent of the reactionary boyars and the mightiest of European monarchs.⁵⁴ The cause of war was the struggle for the Baltic shore convenient for trade. However, before taking up arms it would be prudent to solve the Crimean problem first and take into account the imminent opposition of Poland, Sweden and Denmark.⁵⁵ Ivan failed to do any of that, although Russia allegedly lost because of economic demise since the tsar didn't crush the opposition of princes and nobles in due course.⁵⁶ In context of Stalinist Grozny's historiography the message was unmistakably simple: the terror campaign was unleashed too late and waged not resolutely enough.

In the late 20th century foreign policy problems start to come to the fore in the Grozny studies. Some of them were handled in monographs of **Boris Florya** (1937) that set new standards in the Grozny studies. They bridged the gap in research of the diplomatic aspects of the Livonian war and of the Russo-Polish relations of 16th–17th centuries in general. The historian analyzed how foreign-policy ties between Russia and the Polish-Lithuanian Commonwealth developed over time in all their width and with due

consideration of their „class content“ (an important requirement of the Marxist methodology.) According to Florya, Russia and Poland, although competing for Belorussian and Ukrainian lands, were steadily moving towards a feudal quasi-federation and military-political alliance. Among their common aims there were settling „the Baltic issue“ and opposing the Ottoman Empire together. However, in the late 16th century those plans were scrapped due to presumably aggressive stance of the Poles who intended to impose an unequal union on Moscow.⁵⁷

Florya explored the Livonian war again in his another influential book, a biography of Ivan the Terrible where he covered the topic within the traditional paradigm of the „trade breakthrough to the Baltic sea“ and long Russian struggle against the Livonian Order. Nevertheless, he assesses the hostilities and results of the conflict from a fresh perspective. Florya underlines an inextricable connection between the war, political development of Russia itself and shaping of Ivan's ruthless regime of unchallenged power. He ties the tsar's military failures, stemming from his efforts to simultaneously defeat Livonia and the Crimean Khanate, directly to the establishing of oprichnina. Both the war and the oprichnina had the same two points of

⁵⁴ Vladimir KOROLYUK, *Livonskaya Voina [The Livonian War]*, Moscow 1954, p. 17. The author also hails Russia as „the mightiest military power in Europe“.

⁵⁵ V. KOROLYUK, *Livonskaya Voina*, p. 24

⁵⁶ IBIDEM, p. 107.

⁵⁷ Boris FLORYA, *Russko-polskiye Otnosheniya i Politicheskoye Razvitiye Vostochnoi Evropy vo Vtoroi Polovinye XVI – Nachale XVII V. [Russo-Polish Relations and the Political Development of the Eastern Europe in the Second Half of 16th – early 17th Century]*, Moscow 1978, p. 288–289.

no return. The first one was passed when Ivan disbanded the inner circle of counselors and confidants headed by Alexei Adashev and metropolitan Sylvester. The second was the removal of the noblest boyar families from power, a coup d'état of sort. At that point Ivan assumed full personal responsibility for the subsequent home and foreign policy of Moscow.⁵⁸

The foreign-policy problems of early modern period gained fresh perspectives of the newly emerged Russian military history studies, historical anthropology and history of mentalities after the Soviet Union crumbled in 1991. The Livonian war, scarcely explored before, became the subject of a dozen of books.⁵⁹ Monographs of **Alexander Filyushkin** (1970) stand there in the league of their own by their scale and methodology.⁶⁰ His approach is strikingly fresh since what Filyushkin described were not hostilities and diplomatic contacts but a history of perception of the Livonian war from the 16th century and up to our day. His academic style is a fusion of heuristic research, cultural

anthropology, military history and history of mentalities. The so-called perception of the other, a look at people of different cultural, religious and ethnic background, becomes a full-fledged topic of exploration along with political events. Using a wide range of Russian, German, Polish primary sources, the historian compares Russian records and opinions with that of Europeans, their understanding of their own roles in history, and also explores different discourses of the war.

Some notable novelties should be underlined here in greater detail. Filyushkin questions both the notion of the Livonian war itself (he writes about a string of several interconnected conflicts⁶¹) and the paradigm of fifteen-decade Russian fight for the Baltic. The latter, as Filyushkin argues, looks more like a historical discourse than like a valid political stimulus of the Russian government because Moscow did have its own stripe of Baltic shore both before and after the Livonian war. What was much more important, continues the author, is the first large-scale conflict

⁵⁸ Boris FLORYA, *Ivan Grozny [Ivan the Terrible]*, Moscow 1999, p. 103.

⁵⁹ Among those the following works should be noted: Vladimir VOLKOV, *Voisko Groznogo Tsarya [The Terrible Tsar's Army]*, Moscow 2016; Valery POLUYKO, *Polotsky Pokhod Glazami Sovremennikov [The Polotsk Campaign as Seen by Contemporaries]*, Moscow 1998; Alexander SHAPRAN, *Livonskaya Voina 1558–1583 [The Livonian War, 1558–1583]*, Yekaterinburg 2009; Andrei YANUSHKEVITCH, *Livonskaya Voina 1558–1670 Godov i Velikoye Knyazbestvo Litovskoye [The Livonian War in 1558–1570 and the Grand Duchy of Lithuania]*, Minsk 2013.

⁶⁰ Alexander FLYUSHKIN, *Ivan Grozny Protiv Evropy: Livonskaya Voina Glazami Sovremennikov i Potomkov [Ivan the Terrible vs Europe: the Livonian War as Seen by Contemporaries and Descendants]*, Saint Petersburg 2013.

⁶¹ This concept was developed in the monograph where Filyushkin deconstructs the Livonian war as a more or less artificial notion brought to life by Nikolai Karamzin Alexander FLYUSHKIN, *Izobretaya Pervuyu Voynu Rossii i Evropy: Baltiyskiye Voiny Glazami Sovremennikov i Potomkov [Inventing the First War Between Russia and Europe: the Baltic Wars as Seen by Contemporaries and Descendants]*, Saint Petersburg 2013.

of Russia and the West as two different cultures and civilizations.

A prominent medievalist **Anna Khoroshkevitch** (1931–2017) diligently explored 16th century Russia's role and place on the international scene, showing why and how Moscow came back to European power game using political connections and matrimonial relations.⁶² It should be noted though that in spite of those stimulating researches and the refreshed interest in the 16th century Russian foreign policy, post-Soviet historians haven't produced a single book about Russian and European (Habsburg in particular) diplomacy yet. The reason may lie in a traditional dominance of home policy subjects along with the high politicization of foreign relations that many historians tend to avoid.

Post-Soviet Historiography: A Plethora of Problems, Methodologies and Opinions

In the twilight years of Soviet academia new approaches in the Grozny studies were already on the move, while historians' interest shifted mostly from Ivan's foreign policy to home policy. **Ruslan Skrynnikov** (1931–2009) explored the terror campaign of oprichnina and proclaimed it a wave of violence without a single meaningful target that shifted from massacre of princes to indiscriminate executions of high and low.⁶³

Later he turned to writing of an objectivist biography of Ivan the Terrible⁶⁴ (a genre which was relatively new for the Soviet Grozny studies). Although Skrynnikov denied Ivan IV's military talent, he repeated a historiographic cliché of praising the tsar for defeating the Tartars (a necessary victory from historic perspective), colonization of the Black Earth Belt (Chernozemie), Siberia and the Urals. He also noted Ivan's efforts to step up the international relations (which was not so typical in the USSR.)

Apart from that, Skrynnikov underscores that economic demise caused by the Livonian war belonged to the main results of Ivan's reign. The economic crisis was therefore once again understood as the result of military defeat, not as its cause. The historian argues that establishing a new administrative apparatus wasn't the primary task of the tsar's rule, centered on the war against Ivan's own nobility. Skrynnikov was the only Soviet historian who wrote about the so-called second oprichnina, meaning repressions that followed after the establishing of the „tsar's manor“ (tsarsky udyel) in 1575. He insisted that the manorial system of land tenure had finished its shaping during the reigns of Ivan's grandfather and father, so Ivan the Terrible should not be credited with its establishing. On the contrary, his repressions and the resulting strife among the nobility catapulted Russia

⁶² Anna KHOROSHKEVITCH, *Rossiya v Sisteme Mezhdunarodnykh Otnosheniy Serediny 16 V.*, [Russia in the Mid-16th Century System of Foreign Affairs], Moscow 2003

⁶³ Ruslan SKRYNNIKOV, *Oprichny Terror [The Terror of Oprichnina]*, Leningrad 1969.

⁶⁴ Ruslan SKRYNNIKOV, *Ivan Grozny [Ivan the Terrible]*, Moscow 1975. Skrynnikov is rightly credited with looking back at the tsar's psychological profile after another shift in the Russian historiography, although he didn't consider it too important and dominating the whole Ivan's rule.

directly to the Times of Trouble. Overall, the viewpoint that the oprichnina was a tool of terror that led to the catastrophe of Smuta instead of Ivan's personal dictatorship became common knowledge in the Russian historiography of the early 1990s.⁶⁵ The more so, as Skrynnikov noted, since the tsar's unchallenged rule put the brakes on the estates-shaping along the lines of the Central Europe, depriving Russia of any „auxiliary“ mechanisms of governance.⁶⁶

The latter conclusion is largely accepted by Boris Florya who also shines some light on the shaping of the Russian estates in his aforementioned Ivan the Terrible's biography. Among the results of Ivan's reign he mentions a fundamentally new kind of relationships between the nobility and the state.⁶⁷ Old hereditary nobles of princely and boyar origin gave way to state-serving landowners who supported Moscow rulers and depended on them. Simultaneously, the shaping of estates abruptly stopped. All of them degraded into different corporations of state servants, loyal and obedient

to a tsar, a process that was momentous for Russia for centuries ahead.⁶⁸

The early 1990s saw an unprecedented number of problems and research methods in the Grozny studies together with the pluralistic approach to Ivan's reign and personality, this time in the psychological and sociocultural context of early modern period.⁶⁹ For example, terror of oprichnina is now being studied as a product of criminal law and non-codified punishment practices as well.⁷⁰

As for the regent period of Ivan's reign (1530–1547), historians turned it into an independent subject of studies. It is now explored not only as the tsar's traumatic formative years, but also as a string of unexamined political crises of the 1530s' as well.⁷¹ Research of administrative matters and estates-shaping are growing in numbers. A separate shelf of literature is being devoted to state-serving nobility, including high military commanders (voyevodas).⁷²

Interest arises in the problems that were irrelevant or outright prohibited

.....
⁶⁵ This can be clearly seen in the works like Vladimir KOBKIN, *Ivan Grozny [Ivan the Terrible]*, Moscow 1989

⁶⁶ V. KOBKIN, *Ivan Grozny, chapter „Istoricheskaya Rol“ [The Role in History]*.

⁶⁷ B. FLORYA, *Ivan Grozny*, p. 393.

⁶⁸ IBIDEM, p. 324.

⁶⁹ Sergey BOGATYRYOV (ed.), *Grozny Tsar ili Groznoye Vremya? Psikhologichesky Obraz Ivana Groznogo v Istoriofrafii [A Terrible Tsar or a Terrible Time? The Psychological Profile of Ivan the Terrible in Historiography]*, Moscow 2006.

⁷⁰ Vladimir ROGOV, *Istoriya Ugolovnogo Prava, Terrora i Repressiy v Russkom Gosudarstve XV–XVII Verov [A History of Criminal Law, Terror and Repressions in the 15th–16th Century Russian State]*, Moscow 1995.

⁷¹ Mikhail KROM, *Vdovstvyuyuschbee Tsarstvo. Politichesky Krizis v Rossii 30–40-kh Godov 16 Veka [A Widowed Tsardom: the Russian Political Crisis of 1530–1540-s]*, Moscow 2010.

⁷² Dmitry VOLODIKHIN, *Voyevody Ivana Groznogo [Voyevodas of Ivan the Terrible]*, Moscow 2014; Vadim KARGALOV, *Moskovskiyey Voyevody [Voyevodas of Moscow]*, Moscow 2002; Irina MIKHAILOVA,

for studying during the Soviet rule (the 16th century court culture and etiquette,⁷³ organization of diplomatic service in the light of political and intercultural communication, to name just a few.⁷⁴) Attempts are made to shed light on Russian history and culture in the European context of early modern period⁷⁵ or, vice versa, to describe life and attitudes of foreigners who settled in Moscow.⁷⁶ Some pioneering books are dedicated to the totally uncharted waters of the Russian medieval self-awareness,⁷⁷ while the others examine all aspects of early modern period using relatively new means of historical anthropology.⁷⁸

Religion and Beliefs in the New Russia: a Foundation of the New Apologetics

So-called Orthodox renaissance and methodological diversity of 1990s gave life to unprecedented interest in faith and religious beliefs of the 16th century Russian society and in Ivan the Terrible's religious life in particular. His Orthodox background, theological writings and disputes are being actively examined together with Russian spirituality of the time in general. Historians are keen to use the methods of historical anthropology, philology and religion studies. For one, a religious studies scholar **Alexander Dvorkin** (1955) went back to Ivan's personality to examine it through the lens of the tsar's faith and theological

.....
Sluzhbiye Lyudi Severo-Vostochnoi Rusi v XIV – Pervoi Polovinye XVI Veka Avtoreferat Dissertatsii na Soiskaniye Stepeni Doktora Istoricheskikh Nauk [The State Servicemen of the North-Eastern Russia in the 14th – Early 16th Century: Synopsis of a Doctoral Thesis in History], Saint Petersburg 2004.

⁷³ Irina MIKHAILOVA, *I Zdyes' Sozhlis' Vse Tsarstva: Ocherki po Istorii Gosudareva Dvora v Rossii XVI Vyeka: Povsednevnyaya i Prazdnichnaya Kultura, Semantika Etiketa i Obryadnosti [And Here Have Met All Kingdoms: An Outline of the History of the Tsar's Court of the 16th Century: Everyday and Holiday Culture and the Semantic of Etiquette and Ritual]*, Saint Petersburg 2010.

⁷⁴ Leonid YUZEFOVITICH, *Put' Posla: Russky Posolsky Obychai. Povsednevnyy. Etiket. Tseremonial v Kontse XVI – Nachale 17 Veka [Path of an Ambassador: the Russian Diplomatic Ritual. Everyday Life, Etiquette, Ceremonies in the late XV – Early 17th Century]*, Saint Petersburg 2007.

⁷⁵ Tatiana CHERNIKOVA, *Evropeizatsiya Rossii vo Vtoroi Polovinye XV – XVII Veka [The Europeanization of Russia in the Late 15th – 17th Centuries]*, Moscow 2012.

⁷⁶ Tatiana OPARINA, *Inozemtsy v Rossii XVI—XVII Vekov [Foreigners in Russia of 16th–17th Centuries]*, Moscow 2007.

⁷⁷ The examples of such studies were given by Sergey SHMIDT, *Rossiya Ivana Groznogo [Russia in Times of Ivan the Terrible]*, Moscow 1999; Alexander YURGANOV, *Samosoznaniye Srednyevyevoroi Rusi: Kategorii Kultury: Dissertatsiya na Soiskaniye Uchyonoii Stypeni Doktora Istoricheskych Nauk [Self-Awareness of Middle-Ages Russia: Categories of Culture: a Doctoral Thesis in History]*, Moscow 1999.

⁷⁸ Methods of historical anthropology were successfully applied to the early modern history of Russia by: Mikhail KROM, *Istoricheskaya Antropologiya Russkogo Srednyevyevoroya: Kontury Novogo Napravlyeniya [Historical Anthropology of the Russian Middle Ages: Outlines of a New Line of Research]*, in: *Istorik vo Vremeni. Tretyi Ziminskiye Chtyeniya. Doklady i Soobshcheniya Mezhdunarodnoi Nauchnoi Konferentsii [A historian in Time. The 3rd Zimin Readings. Reports of an International Academic Conference]*, Moscow 2000, p. 61–68.

beliefs, utmost self-will and longing for autocratic power that eventually did harm the state⁷⁹. But most notably, A Dispute on Faith Between Ivan the Terrible and Pastor Rokita by **Nicoletta Marcialis** (1960) should be mentioned here.⁸⁰ This groundbreaking monograph is the first attempt to study the whole corpus of messages created by Ivan IV and a Czech Utraquist priest and diplomat. A masterful example of source studies compares all known versions of their writings thus explaining the meaning and contents of the dispute and describing Ivan's rarely shown sides of a polemist, writer and theologian in historical and cultural context of the 16th century.

Much more often, however, religious topics and problems form the base of what can be called the „new apologetic line“ in the Grozny studies of present-day Russia. This relatively prominent group aims to revise Ivan's role in history (and thus trying to zero out large swaths of their predecessors' work⁸¹). It often evaluates the most controversial episodes of his reign not from a socioeconomic standpoint, but

rather from viewpoints of political struggle (both the 16th century and modern) and the Orthodox doctrine. It is eager to polemize and tends to use mostly already well-studied Russian chronicles and chronographs as its primary source base, preferring academic tradition to methodological and heuristic novelties. As for the problems it examines, home policy of Ivan the Terrible, especially the oprichnina, clearly dominates.⁸²

Ivan's defence seem to be the aim in itself for „new apologists“ who revise the most notorious episodes of his rule, like the murder of pious metropolitan Philip Kolychev, a widely revered ideological opponent of the tsar, by oprichniki. Both in popular opinion of the time and in historiography this crime became one of the most notable symbols of Ivan's evildoing. However, the absence of direct proofs in Russian sources that it was the tsar who ordered to strangle Philip is now used to proclaim Ivan not guilty.⁸³ As for the terror of oprichnina, it also gets new but nevertheless apologetic understanding. The Terrible Tsar (which is

.....
⁷⁹ Alexander DVORKIN, *Ivan Grozny Kak Religiozny Tip [Ivan the Terrible as a Religious Type]*, Nizhny Novgorod 2005

⁸⁰ Nicoletta MARCIALIS, *Lyutor Izhe Lyut: Preniye o Vere Tsarya Ivana Groznogo s Pastorom Rokitoy [That Luther is Fierce: A Dispute on Faith Dispute Between Ivan the Terrible and Pastor Rokita]*, Moscow 2009.

⁸¹ A rare case of academic self-awareness: not only this apologetic line of the Grozny studies unites around the tsar's figure, but also strives to clear its image from alleged distortions concocted by all the previous Russian historiography starting from Karamzin. See Sergey FOMIN, *Pradva o Pervom Russkom Tsare: Kto i Pochemu Iskazhayet Obraz Ivana Groznogo? [The Truth About the First Russian Tsar: Who and Why Distorts the Image of Ivan the Terrible?]*, Moscow 2012, p. 5.

⁸² This approach is typical for a leader of this „new Grozny apologetics“. Note that the nickname „Grozny / The Terrible“ for the first time starts to sound favorably Igor FROYANOV, *Groznaya oprichnina [The Formidable / Fearsome Oprichnina]*, Moscow 2009.

⁸³ Dmitry VOLODIKHIN, *Mitropolit Filipp i Ivan Grozny [Metropolitan Philip and Ivan the Terrible]*, Moscow 2012, p. 117.

now a favourable name) is seen as a defender of Russia and its Orthodox faith who introduced the oprichnina as a radical but lawful measure against The Council of the Chosen (Izbrannaya Rada, an informal circle of Ivan's friends and councilors of unclear membership). Repressions were presumably aimed at reversing of administrative reforms that limited Ivan's autocracy and thus allegedly pushed Russia at the brink of political catastrophe.⁸⁴ Curiously, some tendencies of the Stalinist „Grozny's cult“ are clearly seen again in the beginning of the 21st century. Among them there is biased conceptual framework and language, along with the paradigm of never-ending conflict between Russia and the collective West (not merely a fight for strategic or geopolitical reasons but a clash of „right“ and „wrong“ faiths and ideologies.) For example, Ivan's brutalities are claimed to be exaggerated by Western propaganda in its war of ideological subversions against the Orthodox Christian state of Russia.⁸⁵

Conclusion

The 19th century Grozny studies were dominated by narrative, descriptive manner and well-established psychological logic that served different purposes, from Karamzin's educational writings full of moral lessons to Klyuchevsky's

⁸⁴ I. FROYANOV, *Groznaya oprichnina*, p. 559.

⁸⁵ IBIDEM, p. 531. Note the word „heresy“ as the synonym for the Reformation, the constant use of „Saint Rus“ instead of just „Russia“ and the handling of the collective West as an eternal enemy of Russia: „It is from the West engulfed by heresies of the Reformation that those heretics, corrupting Russian people with their Anti-Christian teachings, came to us“.

⁸⁶ It should be noted that archives lack many records even of key acts and deeds of Ivan IV. For example, decrees and other manuscripts dedicated to the establishing of the oprichnina are almost non-existent in numbers.

deep and multifaceted researches. Those methods quickly started to influence the style of writing, helping historians to compensate for sometimes scarce base of primary sources and the weaknesses of other academic methods.⁸⁶ Moreover, it was widely understood that Ivan's rule couldn't be explained properly without the means of psychology and sometimes even psychiatry. As many 19th century historians implicitly had it, Ivan the Terrible's state was the embodiment of his personality. In some ways, he was literally the state.

Psychology influence the historians' language itself, so the often use of epithets like „beast“ or „maniac“ wasn't accidental at all. The roots of oprichnina terror and the reforms (that Ivan was never able to properly finish) were searched for in his childhood traumas and harmful influence of his mentors and dignitaries. Still, the authors of the late 19th century were already studying Ivan's repressions and brutalities in the context of wider task of home politics that started to thematically dominate the research. The more the principles of historicism were strengthening, the more historians were keen to study the building of the 16th century state institutions (most of all the birth of absolutism) by unfortunate means of oprichnina. Note the fresh academic interest in reforms of state apparatus

and judiciary, while foreign policy and diplomacy remained mostly untouched, with the clear exception of the Livonian war.

It is no coincidence that many historians, Karamzin, Solov'yov and Klyuchevsky among them, harshly criticized Ivan IV's moral failure and ambiguity. The moral state of society was considered as an important force of historical development in Russian academic circles. When neglected, it could have easily led (and once did lead) to a full-fledged catastrophe, to the Troubled Times,

The Grozny studies of the Soviet period break succession with the older Russian historiography. They were growing inside the Procrustean bed of Marxist doctrine with its relatively poor choice of studied topics and sources, covering the lengths from unseen apology to sound and trustworthy objectivist researches to harsh and politicized criticism (which was quite a tumultuous path for a mere period of seventy years). That said, different Soviet history schools had some common traits, often rooted in Marxist historiographic dogma. Firstly, it was no small degree of politicizing that tainted the Grozny studies, forcing authors not only to obey ideological changes but sometimes to pander the tastes of a certain leader. Historians had to search the early modern period for every sign of class struggle and peasant protests (including any mutinies, religious strife or heresies). Secondly, the Soviet historiography developed the concept of tireless struggle between the boyars (boyarstvo) and serving nobility (sluzhiloye dvoryanstvo) who were presumably in constant opposition to each other, a notion that was

undermined in late 1960s with the help of Alexander Zimin.

Interestingly, even the Soviet historians failed to connect Ivan the Terrible to any class whose interests he was presumably representing and protecting. The tsar was too complex and controversial historical character for that, while societal changes of his time were tremendous. Moreover, the historians themselves were often confused by ideological flip-flops. Still, the more Ivan's deeds corresponded with the Marxist dogma of moving from the less progressive socioeconomic formations to the more progressive ones, the higher was the appraisal of his role in history.

As a rule, Grozny's reign was studied in the USSR separately from the European history of the early modern period. Russian realia and history facts were rarely compared with their European counterparts; at best the former was openly and starkly opposed to the latter. Paradoxically, while Ivan's rule was interlinked with Western affairs much closer than that of his father and grandfather, the Soviet academics nevertheless studied it mostly separately, wars excluded.

That's why Grozny's foreign policy and relations of Russia with another European powers, and with Habsburgs' monarchy especially, were often explored in a shallow way. In part that could be explained by the relative closeness of the Soviet society where historians rarely stayed in touch with their Western colleagues and had almost no access to libraries and archives of Europe. Methodology-wise, the Soviet Grozny studies could also be characterized by their relative narrowness. The same

holds true for its choice of studied themes and subjects. Priority was given to the oprichnina (in lesser extent to its repressions), forming of Ivan's autocratic regime, socioeconomic relations and to some military conflicts, including the Livonian war. The latter was considered mainly as a direct predecessor of the Great Northern war (1700–1721) fought by Moscow with the same intentions in mind but this time victoriously. Ivan IV, it was proclaimed, had paved the way for Peter the Great who later opened his famous „window to Europe“ and strengthened Russia's positions in the Baltic region. As for the Livonian war itself, it was studied less eagerly than, say, in 1990s–2010s, probably because of its unfortunate ending.

As for culture, book-learning, publicistic writing and the other forms of sociopolitical communications of the 16th century, they were given little attention in the USSR. Finally, one of the most important aspects of Grozny's life and rule was almost totally ignored, although it often animated Ivan in the first place. Here we speak of the tsar's faith, religiosity and theological opinions. The same holds true for the whole religious life of the time. The mere language for such researches never existed until 1990s. For the Soviet historians religious beliefs and institutions were deemed important only in the context of politics where they played secondary roles. The same poor attention was paid to psychological and psychiatric rationale of Ivan's terror, presumably since no subjective factor was interesting and influential enough within the Marxist historiographic framework.

In the post-Soviet Grozny studies polemic fervor and overwhelming political context of the Soviet academia survived. Moreover, in some fields they even grew stronger. Academic freedom gave birth to diversity of opinions and breathed a new life to the debates on Ivan's life and reign at the same time. A host of new themes and subjects emerged, for which no official or conventional handling existed. Descriptive, narrative political history of 16th still dominated the field but new methods soon paved their way to the fore. Historians could now use new approaches and widen their thematic horizons. The Livonian war came to the forefront of historians' attention, sparking even more interest than Ivan's campaigns against the Tartars. Religious culture is being explored, creating a new lens through which the 16th century could be evaluated with a fresh look. Conversely, once-popular economic socioeconomic studies of Grozny's time swiftly come out of fashion, in spite of the fast progress made by the quantitative methods. Monographs like that of Alexander Zimin became rare in Russian publishing houses.

Just like on previous stages, relations between Moscow and European powers still hasn't been covered in full in the post-Soviet Grozny studies. We can safely presume that this field is going to be examined in the near future. Covering new themes along with reevaluation of the well-studied chapters of history with the use of advanced methods will definitely enable Russian historians to produce new deep and generalizing monographs about Ivan the Terrible's life and reign.

Vladimir Panov

**Ivan the Terrible in the Russian Historiography of the 19th–21st Centuries
Problems, Methodology, Opinions (Abstract)**

The rise of academic interest in the Russo-European relationships shed light on one of the most intense periods of Russian history, the reign of Ivan the Terrible (Ivan Grozny). Although the ruler himself is known worldwide, his Russian historiography of 19th – 21st centuries is neither widely studied nor systematized. To set it in order, this contribution suggests a two-pronged approach. Firstly, it overviews the Grozny's historiography as an interdisciplinary field called the Grozny studies (Russian „groznovyedenie“), dealing with the tsar's personality and rule. They take the form of three lines of study, „apologetic“, „criticizing“ and „objectivist“, conflicting but nevertheless complementary. Secondly, it maps out four categories of problems on which historians focus. They are Ivan's personality (heavily tilted to his psychopathological traits in 19th century), his home policies and campaigns against the Tartars, the terror of oprichnina and lastly, the foreign policy, where the Livonian war clearly dominates.

KEY WORDS:

Russo-European relationships; Ivan the Terrible; Russian historiography of 19th – 21st centuries; the Grozny studies

Draft Books of Vilém Slavata of Chlum and Košumberk (1572–1652). A Publication Project¹

JOSEF HRDLIČKA – PAVEL KRÁL

The main aim of this paper is to present a plan to publish a large collection of early modern aristocratic correspondence in the form of a critical edition. Personal letters belong among crucial historical sources, especially when the world outlook of nobility in the early modern period is studied. They often reveal unique concepts of the writer's identity, bring forth details from his or her intimate life and describe every-day, festive and ritual moments of their lives. As early modern aristocratic correspondence did not clearly distinguish between „public“ and „private“ spheres, letters of persons who came from the milieu of the imperial court

in Vienna or had positions at the court or in land government also serve as a means by which to reflect political, economic, religious, social and cultural conditions of the period.² Editions of aristocratic correspondence have a long tradition in the Czech historiography and the present edition of letters by Vilém Slavata of Chlum and Košumberk would like to continue in this approach. It will be a part of the edition series *Prameny k českým dějinám 16–18. století* [Sources of Czech History in the 16th to 18th centuries].³

Originally, large corpuses of aristocratic correspondence were edited by positivist

- .....
- ¹ In the text, English place-names are used only when commonly accepted form exists (Prague, Vienna), in other cases the names of places appear in the language of the country in which they are currently located. Proper names are used in Czech (with the exception of the names of sovereigns), family names are in slightly anglicized form of the Czech name, rather than adopting the German name, e. g. Vilém of Rožmberk (not Vilém of Rosenberg). Cf. *Notes on the Text and Translation* in James R. Palmitessa (ed.), *Between Lipany and White Mountain. Essays in Late Medieval and Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship*, Leiden–Boston 2014, pp. XIV–XV.
  - ² On methodological utilization of ego-sources and correspondence cf. Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*, Wien–München 2004, here pp. 727–1112; Winfried SCHULZE (ed.), *Ego-dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.
  - ³ The edition series is a common edition project of the Institute of History of the University of South Bohemia in České Budějovice and the Institute of History of the Czech Academy of Science. The draft books of Vilém Slavata will be published in series B which is dedicated to sources of personal nature. The significance of correspondence for the series is underlined with the fact that the first volume of the series brought letter corpus of the nobility. Cf. Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= *Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek I*). The project is also one of the outputs of the research centre *Habsburkové v českých dějinách* which is supported by the Faculty of Arts, University of South Bohemia in České Budějovice.

historians as early as the late 19th century and at early 20th century. An important role was played by the series *Archiv český* [Czech Archive, further in footnotes AČ], in which editions of letter collections of the Rožmberks and the lords of Hradec from the late 15th century and early 16th century,⁴ of the Švamberks,⁵ Zdeněk Lev of Rožmitál,⁶ of the Pernštejns⁷ or Karel the Elder of

Žerotín⁸ were published. Letters of both significant persons and ordinary nobles were made accessible to readers by the scholars. A part of the 19th century cultural history concept, they aimed to reveal everyday lives of noblemen and noblewomen.⁹ A special attention was paid to women's history.¹⁰ Unique collections of correspondence by Zuzana Černín of Harasov¹¹ and

- .....
- ⁴ Antonín REZEK (ed.), *Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1507–1519*, Praha 1892 (= Archiv český 11); IDEM (ed.), *Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1519 do 1526*, Praha 1893 (= Archiv český 12).
- ⁵ Antonín REZEK – František MAREŠ – Josef KALOUSEK (edd.), *Dopisy rodu Švamberského z let 1449–1526*, Praha 1896 (= Archiv český 15).
- ⁶ František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1508–1520*, Praha 1887 (= Archiv český 7); IDEM (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1520–1526*, Praha 1888 (= Archiv český 8); IDEM (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z roku 1526*, Praha 1889 (= Archiv český 9); IDEM (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1526–1528*, Praha 1890 (= Archiv český 10); IDEM (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1530–1532*, Praha 1892 (= Archiv český 11); IDEM (ed.), *Dopisy pana Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1532–1535*, Praha 1893 (= Archiv český 12).
- ⁷ Cf. František PALACKÝ (ed.), *Psaní pana Viléma z Pernšteina od roku 1520*, Praha 1840 (= Archiv český 1); IDEM (ed.), *Psaní pana Viléma z Pernšteina od roku 1520 a 1521*, Praha 1842 (= Archiv český 2); František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna 1509–1548*, Praha 1902 (= Archiv český 20); IDEM (ed.), *Dopisy pana Viléma z Pernšteina z let 1480–1521*, Praha 1897 (= Archiv český 16); IDEM (ed.), *Dodatek k dopisům Viléma z Pernšteina z let 1496–1511*, Praha 1899 (= Archiv český 17).
- ⁸ František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591–1610*, Praha 1904 (= Archiv český 27).
- ⁹ Max DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky Dra. Matiaše Borbonia z Borbenheimu*, Praha 1896; Julius GLÜCKLICH (ed.), *Václava Budovce z Budova korrespondence z let 1579–1619*, Praha 1908; IDEM (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*, Praha 1912; Václav SCHULTZ (ed.), *Korespondence hraběte Václava Jirího Holického ze Šternberka z let 1638–1674*, Praha 1898; Hynek GROSS (ed.), *Dopisy rodu rožmberského z oboru lesnictví, lovů a o zásilkách zvěřiny, ryb a jiných potřeb ke dvoru a do kuchyně rožmberské z let 1464 do 1609*, Písek 1909.
- ¹⁰ August SEDLÁČEK (ed.), *Listy paní Perchty Lichtenšteinské z Rožemberka*, Praha 1892 (= Archiv český 11); František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869.
- ¹¹ František DVORSKÝ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1866; IDEM (ed.), *Mateř a dcera paní Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890. Later the correspondence of the Černíns was exercised by Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941; IDEM (ed.), *Korespondence císaře Leopolda s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1936. Cf. also František TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřm. Hrab. Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, Praha 1908.

Kateřina of Žerotín née of Valdštejn attracted most attention.¹² Other editions collected letters from various writers.¹³

Spurred by Jaroslav Pánek's edition of the last Rožmberk's chronicles,¹⁴ a renewed interest in critical editions of early modern aristocratic correspondence could be observed in the 1980s. As the early modern nobility became a fundamental topic of the Czech historiography after 1989,¹⁵ editions of aristocratic correspondence appeared, especially of

the Pernštejns,¹⁶ lords of Hradec and the Rožmberks,¹⁷ of the lords of Lobkovice¹⁸ and, recently, also of some minor noble families.¹⁹ None of these collection, however, can match unique draft books of Vilém Slavata of Chlum and Košumberk.

Vilém Slavata stemmed from a Bohemian nobility whose estates were in East Bohemia.²⁰ He was born in December 1572 to Adam Slavata (1546–1616) and Dorota Slavata of Trachenberk († 1586).²¹ The family belonged to the Unity of the Brethren well

¹² František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna* I–II, Praha 1894–1895.

¹³ Cf. mainly František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636* I–II, Brno 1934–1937.

¹⁴ Cf. Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků* I–II, Praha 1985. Although it is not a correspondence collection, Březan found the most information for his historical writing in the letters of the last two members of the Rožmberk family. Cf. also Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982.

¹⁵ Cf. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Der Adel in den böhmischen Ländern 1526–1740. Stand und Tendenzen der Forschung*, Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse 137, 2002, s. 55–98.

¹⁶ Petr VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550–1551*, Pardubice 1997.

¹⁷ Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998 (= Opera historica 6), pp. 145–217; Jiří KUBEŠ (ed.), *Rodinné vztahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorském století*, in: ibidem, pp. 273–317.

¹⁸ P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*.

¹⁹ Petr MAREŠ (ed.), *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Ústí nad Labem 2000; IDEM (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*, České Budějovice 2015 (Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VI); Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*, České Budějovice 2015 (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VII/1); IDEM (ed.), *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*, České Budějovice 2016 (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VII/2).

²⁰ Cf. older works on Vilém Slavata, mainly Josef JIREČEK, *Leben des Obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavava*, Praha 1876; Josef DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, 269–309 (here p. 276); 2, 1882, pp. 34–56.

²¹ On the Slavatas cf. Antonín RYBIČKA, *Hrad Košumberk*, Památky archaeologické a místopisné 4, 1860, pp. 49–57; August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze království Českého* I, Praha 1993³,

before the mid-16th century, which caused a decline in the family's prestige and property after the suppression of the first anti-Habsburg revolt in 1547. It also affected the education of the young Vilém, which he obtained at family seats in Košumberk and in Čestínkostel.²² The young nobleman was also influenced by his grandmother Alžběta Slavata of Hradec (1524–1585). It was her marriage to Diviš Slavata (1515–1575) that made the Slavatas close relatives to an influential Catholic family of the lords of Hradec.²³ Family knots and property reasons caused Adam Slavata to send his son to the house of his influential and richer relative Adam II of Hradec, the Bohemian High Chancellor (1549–1596).

It is likely that in 1590–1592 Vilém and another of Adam's sons, Jáchym Oldřich, studied together in Prague. At the end of 1592, Vilém set out for a journey

to Italy, where he visited Venice, Florence and probably also Rome and got matriculated at famous universities in Padova and Sienna during the next four years. On his return from the south of Europe, in 1596, he dwelt at the seats of his relatives, in Hradec or in the Prague palace of Jáchym Oldřich. It was the long-term stay in Italy, financed by his uncle Adam II of Hradec, and the pronouncedly Catholic atmosphere at the seat in Jindřichův Hradec, supported by the Jesuits, who had a college there from the mid-16th century, which contributed to Slavata's conversion to Catholicism in August 1597.²⁴ The move was to be crucial for his future career. His decision coincided with an upsurge of conversions among Bohemian, Moravian and Austrian noblemen, which documents the radicalisation of the religious situation in the Habsburg monarchy at that time.²⁵

pp. 96–103; Václav Vladimír JENÍČEK, *Jindřich Slavata na hrade Košumberce 1549–1599. Přehled dějin bradu i rodu*, Praha 1939.

²² Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání šlechty z českých zemí na prahu novověku*, Praha 2010, pp. 83–86; IDEM, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, namely pp. 200, 320.

²³ V. BŮŽEK (ed.), *Poslední páni z Hradce*.

²⁴ Josef JIREČEK, *Přestoupení Viléma Slavaty k církvi katolické*, *Časopis katolického duchovenstva* 3, 1862, pp. 401–435; František TEPLÝ, *Proč se stal Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka z českého bratra katolíkem*, *Sborník Historického kroužku* 13, 1912, pp. 205–221; 14, 1913, pp. 25–41, 171–181. More recently Petr MAŤA, *Von der Selbstopologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slavata (1572–1652)*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan-Friedrich Mißfelder – Matthias Pohl (edd.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2006, pp. 287–322.

²⁵ Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien–München 1999, pp. 66–158; IDEM, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, pp. 431–452; IDEM, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, *Český časopis historický* 98, 2000, pp. 476–540, for Slavata pp. 513–523.

Shortly after, Vilém Slavata set out for another foreign tour. He visited the Holy Roman Empire, the Low Countries, England, France, Spain and Italy this time. He took part in the celebrations of the beginning of Jubilee Year in Rome at the turn of December 1599 and January 1600. On that occasion he obtained the papal matrimonial dispensation for his expected marriage to his blood relative Lucie Otýlie of Hradec (1582–1633).²⁶ The wedding took place at the castle of Jindřichův Hradec in January 1602 and two years later, after the death of her older brother Jáchym Oldřich, Lucie Otýlie became the heir to the property and to the social prestige of the lords of Hradec – together with her husband. After the Rožmberks died out in 1611,²⁷ Vilém Slavata began to foster the myth that he was the successor to the two ancient and influential Bohemian families.²⁸

Although, until 1602, Vilém Slavata formally owned only a minor manor of Stráž nad Nežárkou in south Bohemia, he also managed other estates belonging to his wife. One of the largest aristocratic domains consisted of hereditary family manors of the lords of Hradec with their centres in Jindřichův Hradec and Telč, of the neighbouring estate of Nová Bystřice and some other smaller properties. Slavata controlled their government and, building on earlier attempts of the former owners Adam II and Jáchym of Hradec, he introduced counter-Reformation measures there. In the 1620s he completed rapid re-Catholisation of both town and rural inhabitants in his domain.²⁹ However, he did not profit from huge property movements which occurred in Bohemia during the property seizures after the White Mountain defeat. He only gained a traditional family manor of Košumberk which had been

²⁶ Petr MAŤA, *Oslavy jubilejního léta 1600 a česká šlechta*, Jihočeský sborník historický 66–67, 1997–1998, pp. 111–117.

²⁷ Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989; Václav BŮŽEK et al., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.

²⁸ Petr MAŤA, *Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Poslední páni z Hradce*, pp. 513–552; Josef HRDLIČKA, *Jak se uváří pamět*, in: Václav BŮŽEK – Pavel Král (edd.), *Pamět urozenosti*, Praha 2007, pp. 68–87; Václav BŮŽEK – Stanislav DOLEŽAL – Josef HRDLIČKA – Miroslav NOVOTNÝ – Rostislav SMÍŠEK, *Jezuitská divadelní hra Rosa Novodomensis. Zlatá a červená pětিলistá růže na zlatých hroudách jako nástroj tvorby mýtu*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), pp. 263–305; Petr MAŤA, „*De Rosenbergiis Bohemis plura sunt controversa*.“ *Rožmberkové ve šlechtické paměti 17. století*, in: Jaroslav Pánek a kolektiv (edd.), *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, pp. 626–631.

²⁹ Josef HRDLIČKA, *Selbstverwaltung unter adeliger Herrschaft: Die Stadt Jindřichův Hradec (Neuhau) nach der Revolte gegen Wilhelm Slavata (1620–1626)*, in: Stefan Haas – Mark Hengerer (edd.), *Im Schatten der Macht. Kommunikationskulturen in Politik und Verwaltung 1600–1950*, Frankfurt–New York 2008, pp. 51–74; IDEM, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013 (= Monographia historica 14).

seized from his non-Catholic relatives.³⁰ He also held a central Bohemian estate of Mělník as a pledge in 1623–1641.³¹

At the very beginning of the 17th century, Vilém Slavata started his political career. In 1604, he literary „inherited“ the profitable office of the Lord Burgrave of Karlštejn from his deceased relative Jáchym Oldřich of Hradec. He held it till 1611 when he was forced to step down due to the pressure of the non-Catholic opposition supported by the new King Matthias. Later he obtained less important office of the Court Judge which he possessed from 1611 to 1617. At the same time he was the President of the Bohemian Chamber in 1612–1618.³² In 1617, shortly before the outbreak of the Bohemian Revolt, he gained the office of the High Land Judge. He was violently deprived of all offices during the Defenestration of Prague, as the non-Catholic opposition accused him of oppressing their land privileges. Having spent some time in house arrest in Prague he managed to escape from the Kingdom ruled by the non-Catholic estates and left for Passau, where he became the head of Catholic emigration. Still in exile, he was

reappointed to the office of the President of the Bohemian Chamber, which he kept until 1623; he also spend the same time in the office of the High Land Judge. In 1623 he was assigned as the High Chamberlain and, a year later, he entered the Privy Council for the first time and stayed until his death. At the beginning of 1625 he voluntarily resigned from the chamberlain's office and started making his way to the sovereign's court. In 1627 and 1628, he was appointed as a member of the land government as the High Steward and in 1628 he reached the dream office of the High Chancellor which had been occupied by his three relatives from the family of Hradec in the 16th century. He headed the Bohemian Chancery then until his death in 1652.³³

Besides being an influential politician in the early 17th century, Vilém Slavata was also the author of handwritten treatises in which he commented on contemporary events. The earliest one, dating back to 1601–1603, contains chronologically edited records about sessions and judgments of the Large Land Court of the Kingdom of Bohemia, where Slavata was a juror, and of Royal Council, where he

³⁰ Josef HRDLIČKA, *Zámek Košumberk a jeho slavatovští majitelé v první polovině 17. století*, in: Emil Voráček a kolektiv (edd.), *Luže v dějinách I. Od počátku středověku do konce 17. století*, Luže 2010, pp. 81–95.

³¹ Petr KOPÍČKA, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století (Diplomatická studie z dějin patrimoniální a hospodářské správy)*, Porta Bohemica 2, 2003, pp. 24–78, namely pp. 31–32.

³² On his activities in the office cf. František ROUBÍK, *Slavatův pokus o nezávislost české komory a komoře dvorské z r. 1614*, in: *Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákoví k šedesátým narozeninám 1872–1932*, Praha 1932, pp. 468–485.

³³ Much evidence on the career of Vilém Slavata has been gathered by Petr MAŘA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004.

was a member.³⁴ The records describe cases heard before the Court or at the Council and are accompanied by a description of the Bohemian Land Diet from 1603.³⁵

The ground for another, even more extensive handwritten treatise, was the fact that Bohemian Kings Rudolph II (1552–1612) and Matthias (1557–1619) appointed Slavata to represent them at meetings of Moravian land diets, the first one being the Diet of Olomouc in June 1607. The manuscript also contains information about dramatic incidents which occurred in the Margraviate of Moravia in the following year of 1608. Slavata was then not successful in his efforts to persuade the Moravian estates to keep their loyalty to Rudolph II during the *Bruderzwist*. In the spring of the same year, Slavata was one of the commissioners who were to solve and settle a dispute between

the Land Hetman-in-Office Ladislav Berka of Dubá († 1613) and Moravian estates; he was also a royal commissioner to the Moravian Land Diet of Brno in 1608 and to the gathering of Moravian estates in Ivančice in April of the same year.³⁶ Another part of the manuscript is dedicated to proceedings of Moravian Land Diets from 1613, 1614 and 1615. All the seven chapters of the manuscript have a similar form. The author describes his journeys do the diets, both public and private negotiations, visits and feasts; he also includes copies of charters and other documents which were connected to the events and negotiations described.³⁷

In the 1620s, Vilém Slavata was appointed as one of the ambassadors who should settle a dispute concerning the Duchy of Opava, first in 1614 and 1615 in Vienna and later at the General Diet of

³⁴ Marek STARÝ, *Přední klenot zemský. Věštlí zemský soud království českého v době rudolfinské*, Praha 2014, pp. 245–248.

³⁵ The original copy of the manuscript is deposited in Státní oblastní archiv [State Regional Archive] (further SOA) Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec, Rodinný archiv [Family Archive] (further RA) Slavatů, inv. č. 113, sign. III A 3b, kniha č. 26. It was edited by Antonín REZEK (ed.), *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603*, Praha 1887.

³⁶ On the context of these negotiations cf. Jan TENORA, *Účast kardinála Ditrichštejna za boje mezi arciknížetem Matyášem a Rudolfem II. roku 1608*, Brno 1917; Zdeněk VYBÍRAL, *Stavovská Morava mezi Rudolfem II. a Matyášem (Vztahy mezi českou a moravskou stavovskou reprezentací a konfederací z roku 1608)*, Časopis Matice moravské 116, 1997, pp. 347–386; Tomáš KNOZ, *Mähren im Jahre 1608 zwischen Rudolf und Mathias*, in: Václav Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14), pp. 331–362.

³⁷ Kamil KROFTA, *Zápisky Viléma Slavaty o věcech moravských z l. 1607, 1608, 1613–1615*, Český časopis historický 16, 1910, pp. 44–51. The manuscript is deposited in Knihovna kláštera Křižovníků s červenou hvězdou v Praze [Library of the Monastery of the Knights of the Cross with the Red Star in Prague], sign. XXI C 33; Jiří PRAŽÁK, *Katalog rukopisů křižovnícké knihovny, nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR v Praze*, Praha 1980, pp. 96–97. As stated by Kamil Krofta, Antonín Rezek was preparing the edition, however it has never been published. The Diet of 1607 was dealt with by Jaroslav ČECHURA, *Z moravského úřadování Viléma Slavaty*, in: Luděk Březina – Jana Konvičná – Jan Zdichynec (edd.), *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.*, Praha 2006, pp. 142–153.

Prague in 1615. The conflict was initiated by Silesian estates when King Matthias assigned the Duchy to Karel of Lichtenstein as a hereditary feud.³⁸ Also this experience was reflected in a handwritten treatise; descriptions of individual events are supplemented with copies of documents which were connected with recorded events.³⁹

Other Slavata's manuscripts originated in the period after the White Mountain Battle. At the beginning of the 1620s, still being in the exile in Passau, he began to draft an apology of the Society of Jesus, which he had supported extensively ever since his conversion. According to his own words, he composed the apology as a negative reaction to attacks against Jesuits which they had to face since their arrival to the country in the 1550s and which culminated with their forced departure after the outbreak of the Bohemian Revolt. Slavata rejected the reasons which had led to the exit of the Jesuits and, also, commented on the texts of both estate apologies from the years of the Revolt as well as other written attacks against

the Society.⁴⁰ In four volumes and many chapters, the extensive text of the apology advocates and celebrates activities of the Society in the multi-confessional society of Bohemia in the late 16th and early 17th centuries, described the origins of the Order as well as its spread through Europe and overseas.⁴¹

The most extensive handwritten work began to be drafted by Vilém Slavata at the break of 1636 and 1637 as a critical reaction to the memorial treatise of his political rival Jindřich Matyáš of Thurn. In the text, he justified the Defenestration of Prague in May 1618, which also affected Slavata, and the freedom of the estates to elect the King of Bohemia. In his treatise, Slavata describes in detail crucial events from 1608 to 1618 which led to the Bohemian Revolt. He could utilise both his memories of the events he had lived through and his own notes from that period. The Czech text was almost immediately translated into German and Slavata was sending individual *quaternes* of the incipient manuscript to his aristocratic

.....
³⁸ Radek FUKALA, *Protilychnostejnská opozice na Opavsku v letech 1613–1617*, Časopis Matice moravské 120, 2001, pp. 67–90; IDEM, *Stavovská politika na Opavsku v letech 1490–1631*, Opava 2004, pp. 49–64.

³⁹ The manuscript is deposited in Národní knihovna v Praze [National Library in Prague], Oddělení rukopisů a starých tisků [Department of Manuscripts and Old Books], sign. XVII D 35. For more details see Josef POLIŠENSKÝ, *Viléma Slavaty relace o jednání v příčině knížectví Opavského 1614–1615. Příspěvek k poznání politického myšlení předbělohorských Čech*, Slezský sborník 51, 1953, pp. 488–198.

⁴⁰ Antonín MARKUS, *Stavovské apologie z roku 1618*, Český časopis historický 17, 1911, pp. 58–74, 200–217, 304–315, 421–435.

⁴¹ A Czech copy of the manuscript from the beginning of the 20th century is deposited in SOA Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec, RA Slavatů, rukopisy – dodatky. More Josef SALABA, *Slavatova apologie Jesuitů*, Český časopis historický 4, 1898, pp. 324–332. Recently Josef HRDLIČKA, *Slavatova obrana jezuitského řádu a jeho představy o konfesijním uspořádání Čech z počátku dvacátých let 17. století*, Folia historica bohemia 23, 2008, pp. 225–248; P. MAŤA, *Von der Selbstapologie*.

friends and collected their commentaries on the text. As early as 1640, the original text became more comprehensive and the *Historické spisování* [*Historical Treatise*] got a wider chronological, topical and geographical scope. The original two volumes, presenting Slavata's perspective on the dramatic decade of political and religious conflict prior to the Bohemian Revolt, and which was made accessible in a later edition,⁴² were accompanied by more twelve volumes by 1651.⁴³ The author traces Czech and (central)-European political, military, religious and other events, sometimes marginal, sometimes even unrelated to the main line of reading.⁴⁴ The fifth volume of the *Historické spisování*, outlining the Czech religious history from Charles IV to Ferdinand III, has been edited for print too.⁴⁵

Personal records of Vilém Slavata are deposited in the archive fund Rodinný archiv Slavatů [Family archive of the Slavatas] in Státní oblastní archiv [State Regional Archive] Třeboň, Jindřichův

Hradec subsidiary.⁴⁶ Together with charters issued by others for Vilém Slavata, it contains ten boxes of miscellanea. First of all these are personal deeds including the papal dispensation for his marriage to Lucie Otylie, poems written by the students of the Jesuit College in Jindřichův Hradec commemorating Slavata, drafts for the above-mentioned manuscripts, testaments or list of funeral expenses. Another part of the personal papers collection consists of family letters addressed to Vilém Slavata by his father Adam, his cousin Kryštof Šťastný and another relative Jindřich Vilém. Other preserved correspondence contains letters sent to Slavata by both Czech and foreign nobles, religious dignitaries, owners of neighbouring manors or representatives of some Bohemian royal towns. An autonomous part of the personal papers collection is composed of documents which were connected with degrees and orders awarded to Slavata and with public offices he possessed, including letters written by Kings Rudolph II,

⁴² Josef JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty I–II*, Praha 1866–1868.

⁴³ The outline of its content ibidem I, pp. 12–28.

⁴⁴ Most attention have attracted parts depicting the activities of Jesuit Hieronymus Gladich who freed souls from the purgatory. Cf. P. MAŤA, *Zwischen Heiligkeit und Betrugerei. Arme-Seelen-Retter, Exorzisten, Visionäre und Propheten im Jesuiten- und Karmelitenorden*, in: Anna Ohlidal – Stefan Samerski (edd.), *Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700*, Stuttgart 2006, pp. 177–206; IDEM, *Arme-Seelen-Rettung in Presburg, 1646/47. Mikrohistorie einer Massenbysterie*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien–München 2007, pp. 75–97.

⁴⁵ Hanuš OPOČENSKÝ (ed.), *Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, Přehled náboženských dějin českých*, Praha s. d. [1912]

⁴⁶ Karel TRÍSKA, *Rodinný archiv Slavatů z Chlumu a Košumberka 1407–1728 (1780)*, Třeboň 1965 (the inventory of the archive fund is deposited in v SOA Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec).

Ferdinand II (1578–1637), Ferdinand III (1609–1657) and their spouses. The next file of the personal documents holds official correspondence with foreign sovereigns, generals, cardinals, archbishops, representatives of religious orders, institutions and other important persons. A less extensive part of the personal papers collection is represented by documents which were connected with the administration of land property. Together with letters and charters, it also includes instructions for manor administration, castle inventories, lists of assets and liabilities, bonds and other small accounting documents like journeys expenses, purchases of clothes and kitchen necessities or various rents. Besides the above-mentioned documents, personal papers of Slavata include handwritten materials in the form of books. Together with 14 volumes of *Historické spisování*, these consist of ten volumes of his correspondence preserved in the form of drafts.⁴⁷ However, documents connected with Vilém Slavata can also be found in other parts of the Slavata family archive, mainly in the personal papers of his wife Lucie Otýlie and his sons Adam Pavel and Jáchym Oldřich, as well as in many other funds and collections.

As mentioned above, an extensive part of Vilém Slavata's personal papers is formed by correspondence addressed to him out of various reasons. Originals of his letters are deposited in the family

archive in personal papers of his relatives and can be found in various quantity in other nobility archives, archives of various institutions or in some archive collections. However, the largest number of mail sent by Vilém Slavata can be yet found in his family archive. Nevertheless, they are not originals of his letters, but drafts. Until today, ten books of letter drafts by the Bohemian High Chancellor from 1622 to 1650 in about 1,750 pages have been preserved. The unique corpus of letters is aimed to be edited within the proposed project.

Preserved drafts of letters reveal that Slavata dictated them to a scribe; in rare cases even two recorders could take their turns in writing.⁴⁸ Based on the dictation the scribe wrote a draft of a letter, i. e. the proposed version of the fair copy. Already during the dictation, or just after it had been completed, Slavata made some alternations and additions which were later included to the fair copy by the scribe. Single drafts were written into so called „*quaterns*“ (quaternes), i. e. paper quires of ten sheets and of the size approximately 31–32 cm to 19.5–20.5 cm. It is remarkable that drafts were not entered chronologically in individual quaternes. On the contrary, scribes of Vilém Slavata employed more quaternes simultaneously. Some quires were used for drafts of letters which were later sent to Slavata's closest noble friends and political fellows such as Jaroslav Bořita of Martinice (1582-1649),

⁴⁷ SOA Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 98 to 107, kniha č. 15 to 24.

⁴⁸ The praxis of Slavata's dictating to scribes and then correcting the text also in his historical treatises mentioned Antonín REZEK (ed.), *Zápisky*, p. 4; Josef JIREČEK (ed.), *Paměti I*, p. 5; Josef POLIŠENSKÝ, *Viléma Slavaty relace*, footnote 26, p. 494.

his son Jiří Adam Bořita of Martínice (1602–1651) and also many others. Other quaternes were dedicated to regular correspondence with Slavata's oldest son Adam Pavel (1603–1657), who settled at south Bohemian family manors after his voluntary departure from the imperial court in Vienna.⁴⁹ Single quaternes were established for letters addressed to administration officers of Slavata's manors, both family (Jindřichův Hradec, Košumberk, Telč) and pledge ones (Mělník). The quaternes also differed in language. Most of the draft books contain letters in Czech, only two were reserved for foreign languages – German and Italian.⁵⁰ Scribes provided individual quaternes with headings, usually stating the word „*Quitern*“ completed with the date and place of its establishment, respectively the name of the recipient.

The fact that the quaternes contain only drafts influenced how the letters have been preserved. With some exceptions, they do not contain full address. Recipients were only shortly specified with their names („*Panu z Vejmíle [To Lord of Vejmíle]*“) or positions („*Nejvyššímu panu hofmistrovi [To the High Steward]*“, „*Hejtmanu košumberskému [To the Hetman of Koschumberg]*“). As some quaternes were dedicated to a sole recipient, the name or the position were often replaced with a demonstrative pronoun („*Těmuž*“, „*Eidem*“).

Information on the date and place of origin of the draft was usually part of such a shortened „address“. The place of origin could also be omitted, usually when Slavata dwelt at the same place for a longer period of time. The short introduction was followed by the text of the draft. At the end salute and signature, of course, were missing in vast majority of cases. The text of letters was usually concluded with simple „*S tím zůstávám [Yours faithfully]*“ or even shorter „*Zůstávám [Yours]*“, many times just replaced with a scribe's abbreviation. Drafts were written only to the right side of the page. When it was full, the scribe turned the sheet 90 degrees counter clockwise and continued filling the so far empty left side of the page lengthwise.

Later, we do not know when exactly, the quaternes of drafts of the correspondence of Vilém Slavata were bound into books. Altogether ten draft books have been preserved. Each of them is endowed with a hard paper cover of dimension 33 to 21cm. The cover features a white oval label with a Latin numeral stating the number of the draft book (I to X) and the time span of drafts contained. A black cloth spine of each book was completed with a white paper label stating the name of the archival institution where the draft books are deposited, the abbreviation of the archival fund (RAS) and the inventory number of the book (15 to 24). Having

⁴⁹ The originals of the letters of Vilém Slavata to his son Adam Pavel are deposited in SOA Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 130, sign. III C 2a, kart. 23–24. On Adam Pavel Josef HRDLIČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), pp. 249–273.

⁵⁰ Zdeněk KALISTA, *Slavatovský italský kopiář*, Jihočeský sborník historický 35, 1966, pp. 193–198.

been bound, the books were equipped with pencil pagination in left bottom corners of the page, numbering also the title of each book. However, the pagination is not continual in all ten books. Continual pagination was carried out in the first five books and then again in other five.

The first and most extensive book contains drafts of Slavata's correspondence to Bohemian nobles from 1622 to 1646. The second draft book compiles quaternes of letters to Czech noblemen from 1629 to 1632. The third book covers the same time period and is labelled with the adjective „German“ because it includes drafts of German letters of Vilém Slavata. The fourth book from 1630 to 1639 was used for letters which were addressed to Adam of Valdštejn, Adam Pavel Slavata, Přibík Jeníšek of Újezd, Jaroslav Bořita of Martinice and his son Jiří Adam. The fifth book is in Italian with drafts from 1631 to 1634. The sixth draft book contains letters to Jaroslav Bořita of Martinice and other Czech noblemen from 1631 to 1648. The seventh draft book includes letters which

were sent to high administrative officers of Slavata family manors, mainly to Regent Jan Unčovský of Rozenport and Supreme Hetman Hynek Ladislav Vejmler of Vejtmile from 1631 to 1637.⁵¹ The next book is dedicated to drafts of letters for Adam Pavel Slavata from 1631 to 1650 and the ninth draft book includes in vast majority correspondence with the above-mentioned officer Hynek Ladislav Vejmler of Vejtmile between 1634 and 1637. The last book lists drafts of letter which Vilém Slavata mainly addressed to Jiří Adam Bořita of Martinice from 1634 to 1644.

When summarising exploitation and utilisation of Slavata's letters in modern historical scholarship it is actually possible to repeat the words of Zdeněk Kalista, who more than forty years ago wrote, "[s]ouboru nebylo dosud v naší ani cizí historické literatuře použito [...the collection has not been used in our historical literature so far]."⁵² Of course, there are exceptions.⁵³ Probably the first historian who worked with the draft books for a longer period time, though not systematically, was the

⁵¹ On him Jiří KUBEŠ, *Vilém Slavata a jeho hejtmani. K anatomii prestiže raně novověké šlechty*, Historický obzor 12, 2001, pp. 70–75; Josef HRDLIČKA, *Mezi cti a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), pp. 347–373.

⁵² Z. KALISTA, *Slavatovský italský kopiář*, p. 193.

⁵³ Notes in the letters document that they were utilized by scholars. Blue pencil underling is the most typical. According to Zdeněk Kalista and also to Jindřichův Hradec archivist Karel Tríska, František Dvorský, who utilized the draft books for his book on Albrecht of Valdštejn, carried out these interventions (František DVORSKÝ, *Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštejna a jeho spojenců*, Praha 1867); Zdeněk KALISTA, *Slavatovský italský kopiář*, footnote 2, p. 193. Another researcher who knew the draft books very well and worked with them was without any doubt a Černín archivist and regional historian František Teplý. In his extensive book on the history of Jindřichův Hradec he dedicated one volume to the period of Slavatas (1604–1691); František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/3. Slavatové v Jindř. Hradci (1604–1691)*, Jindřichův Hradec 1935.

Černín archivista František Tischer. In the 1880s, he did a serial selective edition of 84 letters of Vilém Slavata addressed to Jaroslav Bořita of Martinice and his son Jiří Adam from the early 1630s for a newly established historical journal *Sborník historický*. Nevertheless, he did not rewrite the letters *in extenso*, nor he commented on them in any way.⁵⁴

Another treatment of the drafts did not appear until eighty years later. The above-mentioned Zdeněk Kalista excerpted the Italian draft book from 1631 to 1634 into a short essay.⁵⁵ Mostly, it is Slavata's correspondence written in Italian completed with so called *avisa*, i. e. written news from some Italian cities, mostly from Venice, about contemporary European events. Together with these Italian relations it also contains smaller number of similar German news, mostly describing three events from the beginning of the 1630s. The first one was the Battle of Breitenfeld of September 1631 and

the following events. The siege of Prague by the Saxon army at the break of 1631 and 1632 was the most important among them, both for the Czech lands and for the correspondence of Vilém Slavata.⁵⁶ The third set of news is connected with the siege of the Swedish garrison in Regensburg by imperial and League armies in summer 1634.

Kalista's paper was the last work with the draft books for a long time. Once more, in the late 1990s, they attracted the attention of historians who were interested in the early modern nobility. Petr Maťa researched the political career of Vilém Slavata and his position and influence at the imperial court in Vienna,⁵⁷ Pavel Král focused on the voiding of the marriage of Adam Pavel Slavata and Maria Margaretha of Eggenberg.⁵⁸ Josef Hrdlička utilised the draft books for his research of administrative structure of Slavata family manors, ways of communication at the dominion and the course of

⁵⁴ František TISCHER (ed.), *Dopisy Viléma hraběte Slavaty Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic z let 1631 a 1632*, *Sborník historický* 1, 1883, pp. 305–322; IDEM, *Dopisy Viléma hraběte Slavaty Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic z léta 1632*, *Sborník historický* 2, 1884, pp. 32–37, 92–98; IDEM, *Dopisy Viléma hraběte Slavaty psané Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic a jeho synovi z let 1633 a 1634*, *Sborník historický* 3, 1885, pp. 193–202, 383–292, 360–364; IDEM, *Dopisy Viléma hraběte Slavaty Jaroslavu Bořitovi hraběti z Martinic a jeho synovi z roku 1635*, *Sborník historický* 4, 1886, pp. 352–363.

⁵⁵ SOA Třeboň, subsidiary Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 102, kniha č. 19.

⁵⁶ Antonín REZEK, *Dějiny saského vpádu do Čech (1631–1632) a návrat emigrace*, Praha 1889; Miroslav TOEGEL, *Příčiny saského vpádu do Čech v roce 1631*, *Československý časopis historický* 21, 1973, pp. 552–581.

⁵⁷ Cf. P. MAŤA, *Svět*.

⁵⁸ Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha–Litomyšl 2002, mainly pp. 335–336; Pavel KRÁL, *Konec manželství Adama Pavla Slavaty z Chlumu a Košumberka a Marie Markéty z Eggenberku*, *Opera historica* 16, 2015, pp. 185–206.

re-Catholisation.⁵⁹ Despite rather small attention have been paid to the draft books so far, it is possible to repeat words of Antonín Rezek which he wrote more than a hundred years ago when working on another manuscript: „*všechno, co [...] Vilém Slavata sepsal, objevuje se býti při kritickém zkoumání historickým pramenem první řady, jak co do věrohodnosti, tak co do rozsáhlosti poskytnutého materiálu [when critically studied, everything what was written by Vilém Slavata seems to be historical sources of the greatest importance as far as their credence and extent are concerned]*“.⁶⁰

There is a lot of information about crucial issues of Czech and (central)-European history of the early 17th century in the drafted letters of Vilém Slavata, who was a leading Bohemian politician of the time and a regular participant at the court of Emperor Ferdinand II and Ferdinand III. Nevertheless, the following text does not aim to list all of them; rather, it briefly outlines topics which the editors consider to be typical at the present state of the editing process. In the first place, these are the abundant commentaries on contemporary, crucial or marginal, political, military and other events and decisions at monarchic or even European level witnessed by the High Chancellor. The drafts of the letters reveal circumstances and ways in which these decisions were reached in the centres of the contemporary politics, and

thus are priceless for rendering decision-making mechanisms at the imperial court as the centre of power of the world of the period. The drafts define the circle of persons with who Slavata was in a regular written contact and consulted politics. They also bring his reflection of other distinguished representatives of politics, the Church, army, of his political opponents and enemies. The correspondence also describes relations in the family of Vilém Slavata, above all his attitude to his sons Adam Pavel, Jáchym Oldřich (1604-1645) and Ferdinand Vít (1605-1645), for whom Slavata tried, unsuccessfully, obtain positions at the imperial court. Officers from family manors in south, central and east Bohemia were among addressees of the letters. Thus, it is possible to follow the events which occurred in the rural areas of the country during the Thirty Years' War. It also shows how the High Chancellor tried to control his enterprises, how he attempted to secure safety and peace at the family seats or how his Vienna house was supplied. Last but not least, the correspondence shows a leading politician running his office.

There are basically three main reasons why to make the drafted correspondence of Vilém Slavata accessible in the form of a critical scholarly edition. First, it is a unique collection of letters, as far as their extent and significance are

⁵⁹ Besides above cited works also Josef HRDLIČKA, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neubaus, Slavata und Tschernin (1550–1730)*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln–Weimar–Wien 2005, pp. 145–163.

⁶⁰ A. REZEK (ed.), *Zápisky*, p. 3.

concerned. Second, the author was a key and extraordinary influential player on the Czech political scene, active long-term in the contemporary centre of power – the imperial court of Ferdinand II and Ferdinand III. This was unmatched by any other Bohemian noblemen of the period. Third, Vilém Slavata was nearly a „graphomaniac“ who spent each free moment by dictating treatises and letters to various addressees. Moreover, the letters originate from an extremely dynamic period of the latter quarter of the 17th century, from the time of the Thirty Years' War, when the foundations of the new political and religious situation developed and were introduced into social praxis.

The project will make the above-mentioned ten draft books of letters by Vilém Slavata accessible in the form of a critical

edition. As stated above, the drafts were not written into the books chronologically. However, the edition will apply the chronological approach and will present individual drafts organised on a time axis to future researchers. Each edited draft will be provided with a serial number, a Czech and German summary, the date and information about the archival storage. The German summary will make the content of the letters available to foreign scholars, especially to those who focus their research on the imperial court in Vienna. Czech letter will be transcribed, in German and Italian correspondence transliteration will be applied. Editing rules will be explained in edition introduction and will respect modern methods.⁶¹ The edition will be equipped with serviceable indexes of names, places and selected subjects.

.....
⁶¹ Cf. Ivan ŠTŮVÍČEK et al., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století*, Praha 2002; IDEM, *Ediční teorie a metodika. Sborník autorových textů vydaných k jeho životnímu jubileu*, Praha 2008; Milan KOPECKÝ, *K vydávání literárních památek 16. a 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 7, 1977, pp. 7–22; Josef VINTR, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, *Listy filologické* 71, 1998, pp. 341–346.

Josef Hrdlička – Pavel Král

Draft Books of Vilém Slavata of Chlum und Košumberk (1572–1652). A Publication Project (Abstract)

The main aim of the paper is to present an intention to publish the early modern aristocratic correspondence of Vilém Slavata of Chlum and Košumberk in a form of a critical edition. First, the study reviews scholarly editions of aristocratic letters in the Czech historiography. Then, it introduces the life and career of Vilém Slavata and gives brief information on his writings and personal papers. Later, it concentrates on ten draft books of the correspondence of Vilém Slavata. It summarizes exploitation and utilisation of Slavata's letters in modern historical scholarship and focuses on their origin, form and content. It also briefly outlines research topics included in the letters which the editors consider to be typical at the present state of the editing process and, last but not least, it gives basic information about editing rules.

KEY WORDS:

Nobility; Vilém Slavata of Chlum and Košumberk; draft books; correspondence; early modern; edition

Jiří FRIEDL – Tomasz JUREK – Miloš ŘEZNÍK – Martin WIHODA, *Dějiny Polska*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, 692 s., ISBN 978-80-7422-306-8.

Ačkoliv Nakladatelství Lidové noviny vydalo v řadě historií jednotlivých států už i dějiny Laosu, Taiwanu či Madagaskaru, syntetizující práce o historii Polska dlouho chyběla. Ve druhé polovině roku 2017 byla konečně tato citelná mezera zaplněna společným dílem tří českých a jednoho polského historika.

Při hledání koncepce svazku se autoři dohodli na několika důležitých zásadách. Jednotlivá období nenahlížejí čistě chronologicky a svou práci nerozdělují na oddíly politických, hospodářských a kulturních dějin. Místo toho se soustředí na klíčové události a jejich vysvětlení v dobovém kontextu. Tento přístup pravděpodobně uvítají profesionální historici, bude však problematický pro širší veřejnost, která v podobných publikacích mnohdy hledá stručné biografie klíčových osobností či za sebou jasně seřazené a okomentované události daného období.

Autoři se předem rozhodli upustit od zpracování prehistorie stejně jako období stěhování národů, což pravděpodobně uvítá většina čtenářů. Publikace tak začíná poutí císaře Oty III. do Hnězda v roce 999, avšak v následném textu se několikrát k prvním polským knížatům vrací. Martin Wihoda, autor této části, zvolil dramatický přístup, když na počátku důležitých kapitol uvedl zprávy různých kronikářů, jež jednu a tu samou událost nahlíželi značně odlišně. Následně se tázal, co zapříčinilo různé poh-

ledy, a vysvětloval, k čemu patrně doopravdy došlo a proč daní kronikáři vynechávali jisté skutečnosti. Díky tomu se mu dařilo vyvrátit některé zastaralejší interpretace událostí založené na přílišné důvěře v každou řádku starých kronik, a přijít s novými, které se už sice objevily v některých odborných článcích, do obecnějšího povědomí však dosud nepronikly. Kritice například podrobil způsob, jímž Gallus Anonymus omlouval činy Boleslava III. Křivoústého, a bitvu u Lehnice zasadil do kontextu předchozího soupeření různých polských knížat.

Přístup užitý v první části knihy se značně liší od kapitol věnovaných 14. a 15. století, jež byly převzaty z prací polského historika Tomasze Jurka. Vrací se v nich tradiční dělení na politické, hospodářské a kulturní dějiny. Při čtení kapitol o význačných literárních či stavebních památkách či uspořádání církve a jejím vztahu k panovníkovi si však čtenář uvědomí, že takové části mu v prvním, téměř výlučně na politické dějiny zaměřeném oddílu chyběly.

Naopak další oddíl zaměřený na raně novověké dějiny trpí nevyvážeností opačného typu. Miloš Řezník v něm soustředil značné množství údajů o demografickém a hospodářském vývoji v 16. a 17. století stejně jako o náboženských poměrech, humanismu a sarmatismu. Současně však nevedl téměř žádná fakta o osobnostech a vládě Zikmunda I., Zikmunda II., Štěpána Báthoryho či Zikmunda III. Panování jagellonských králů shrnul v jediném odstavci pouze s ohledem na jejich vztah k domácí šlechtě. V případě Štěpána Báthoryho se

zmínil jen o složitém nástupu na trůn, zatímco významné několikaleté války s Ruskem prakticky pominul. Politika a diplomacie se do popředí vrátily v kapitolách věnovaných 18. a 19. století, jež také vzešly z pera Miloše Řezníka. Tomuto období autor věnoval značnou péči a pojednal o něm velmi obsírně. K zajímavým částem náleží zvláště pohled na augustovskou epochu či reformy prováděné na zabraném polském území císařem Josefem II.

V kapitolách mapujících vývoj ve 20. století dříve převládly politické dějiny. Jejich zpracování bylo samozřejmě velmi důležité, neboť právě v této oblasti dosud syntetizující práce z pera českého historika citelně chyběla. Jiří Friedl k ní přistoupil velmi zodpovědně a za pomoci zajímavých faktů i zamýšlení nad dobovými fotografiemi ozřejmil příčiny a průběh mnoha důležitých událostí. O kultuře každodenního života se zmínil v souvislosti s politickým vývojem, když například pojednal o složitém a v komunistickém bloku výjimečném soužití státu a církve. Právě tato oblast by však vyžadovala rozšíření, obdobně jako doplnění kapitol o kulturním životě. Oddíly věnované polskému filmu či literatuře totiž pro 20. století zcela chybějí. Patrně nejnáročnější část představují soudobé dějiny, v nichž se autoři opět zaměřili především na politické dějiny, aniž by vývoj po roce 1989 příliš hodnotili. Závěrem přidali krátký, avšak důležitý oddíl věnovaný vztahům Čechů a Poláků v průběhu dějin.

Publikace *Dějiny Polska* měla být během svého vzniku vedena autoritativnějším editorem, který by autory přiměl k tomu,

aby se příliš nesoustřeďovali na politické či naopak kulturní dějiny. Jednotlivé oddíly se totiž ve své koncepci výrazně liší a prozrazují značně odlišná zaměření svých autorů. Přes tyto výhrady však vznikla přínosná publikace, v níž budou jednotlivé důležité údaje i celkový pohled na určitá období hledat profesionální historikové i široká veřejnost.

Kateřina Pražáková

Blanka KUBÍKOVÁ, *Portrét v renesančním malířství v českých zemích. Jeho ikonografie a funkce ve šlechtické reprezentaci*, Praha, Národní galerie 2016, 288 s., ISBN 978-80-7035-608-1.

Teprve v poslední době se historičky a historikové umění postupně vracely do renesanční epochy, aby kriticky navázaly na výsledky staršího uměleckohistorického bádání o architektuře, sochařství a zvláště malířství, jimiž se zabývali jejich předchůdci především v padesátých až osmdesátých letech 20. století. Dřívější uměleckohistorické popisy dochovaných artefaktů v současnosti nahradily kulturně historické přístupy, které usilují o interpretaci vzniku, podoby a funkce výtvarných děl v širším srovnávacím a zvláště společenském kontextu. Naznačená východiska ovlivnila badatelské úsilí historičky umění Blanky Kubíkové, která obrátila svou dlouhodobou vědeckou pozornost k závěsnému renesančnímu portrétu v českých zemích.

Přestože historiografickému ukotvení a metodologickému pojetí zvoleného tématu mohla autorka věnovat v monografii

rozhodně více prostoru, splnilo její stručně úvodní zamyšlení své základní poslání. Daleko přesvědčivěji se Blance Kubíkové podařilo objasnit hlavní vědecké cíle publikace, kterou věcně uspořádala podle jednotlivých rodových portrétních sbírek šlechticů a chronologicky seřadila na základě posloupnosti generací. Ocenění si zaslouží autorčina práce s některými typy písemných pramenů, v jejichž svědectvích hledá aspoň dílčí odpovědi na otázky, k čemu sloužily renesanční portréty, jakou měly funkci v osobní i rodové reprezentaci urozených osob a za jakých okolností vznikaly první portrétní galerie ve šlechtických sídlech. Vlastní těžiště knihy představují obsáhlé kapitoly věnované rozboru renesančních portrétů pánů z Hradce, Rožmberků, Pernštejnů, Lobkoviců a Praksických ze Zástřízl. Slovní interpretaci doprovázejí zdařilé reprodukce jednotlivých portrétů urozených osob a jejich bližší charakteristiky. Nelze však zamlčet, že knize citelně chybí osobní rejstřík.

Autorka vycházela ze souboru 118 renesančních portrétů dochovaných v galeriích uvedených šlechtických rodů. S kritickým přístupem ke starším poznatkům, zvláště Evy Bukolské a Jaroslava Pešiny, dobrou znalostí odborné literatury a smyslem pro střízlivý nadhled sledovala původ jednotlivých portrétů, jejich autory, bližší určení zobrazovaných osob a souvztažnost s příbuznými díly v jiných portrétních sbírkách. Blance Kubíkové se podařilo překonat dávno přežitý mýtus o národním charakteru renesanční kultury v českých zemích. Nemálo badatelského úsilí a interpretační invence musela vynaložit při

vyvracení po léta opakovaných identifikací osob na některých šlechtických portrétech. V ojedinělých případech by si určení osob vyžádalo novou diskusi, zvláště v případě portrétu Jana z Pernštejna ve zbroji s výhledem na zámek v Českém Krumlově (s. 206, 208).

Historik se však při studiu čtivě a srozumitelně napsané knihy Blanky Kubíkové neubrání dalším otázkám a možným doplněním, které ale nesnižují vědeckou úroveň rozpravy. Ačkoliv autorka pracovala s novějšími odbornými monografiemi k dějinám šlechtických rodů, jejichž portrétní sbírky byly předmětem jejího vědeckého zájmu, mohla více pozornosti věnovat domácím i zahraničním studiím z poslední doby, zvláště k dějinám jihočeských velmožů a jejich vazbám do rakouských zemí a Římsko-německé říše. Interpretaci zjištěných faktů o portrétech v sídlech Rožmberků může výrazněji prohloubit hlubší a především systematický ponor do jejich účetních písemností. Inventáře sídel mohou poskytnout odpověď na otázku, zda Praksičtí ze Zástřízl byli skutečně jedinými nižšími šlechtici v českých zemích, kteří využívali ke své reprezentaci po tři generace vlastní portréty. Jejich podobizny se na rozdíl od renesančních vyobrazení jiných rytířů dochovaly do dnešních dnů. Ze souborů šlechtických deníků a osobních dopisů vycházejí cesty k hlubšímu poznání funkce renesančního portrétu jako daru a jeho symbolického významu v sociální komunikaci. Přestože autorka sledovala provázanost panovnického a šlechtického mecenátu v renesančním portrétním malířství, téma by si zasloužilo

zejména s ohledem na dobře probádanou rudolfínskou dobu jasnější shrnutí v samostatné kapitole.

Blanka Kubíková napsala kvalitní monografii, která bude dobře sloužit nejen historičkám a historikům umění, ale budou ji využívat také badatelé o kulturních a sociálních dějinách předbělohorské doby. Vzhledem k jejímu kulturně historickému pojetí a shrnujícímu odbornému přínosu, který přesahuje středoevropský kulturní horizont, by si nepochybně zasloužila brzký překlad do anglického nebo německého jazyka.

Václav Bůžek

Wolfgang WÜST – Marina HELLER (edd.)
Historische Kriminalitätsforschung in landesgeschichtlicher Perspektive, Erlangen, Zentralinstitut für Regionenforschung, 2017, 360 s., ISBN 978-3940049230.

Dějiny marginálních skupin obyvatelstva jsou v posledních letech často bádáným historickým tématem, jímž se zabývá řada historiků, přičemž se staly i jakousi historickou laboratoří, ve které jsou aplikovány moderní historické metody bádání. Představovaný sborník je výsledkem historického sympozia, který pořádala Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Norimberk pod záštitou profesora Wolfganga Wüsta.

Obsahem publikace jsou příspěvky, které se zabývají tématy, jimiž se dnes historiografie okrajových skupin obyvatelstva zabývá v souladu s novými historickými směry, které je zasazují do širšího

společenského kontextu. Čtenář se tak může seznámit se studii, které se zaobírají kriminalitou v raně novověkém období, přičemž některé jistě budou následovat monografie, jež se budou hlouběji zabývat danými tématy.

Do sborníku přispěli i někteří renomovaní historici, pro něž se dějiny kriminality staly celoživotním tématem. Již samotná úvodní studie Gerda Schwerhoffa nejen přehledně shrnula dosavadní bádání, ale současně nastínila jeho další možnosti a perspektivy. Jako velmi cennou je možné hodnotit studii Karla Härtera, která se zabývá loupežnickou činností raně novověkých tuláků a loupežníků, jež překračovala tehdejší zemské hranice. Díky tomu si čtenář může uvědomit, jaká byla soudobá realita každodenního života, což vyvolává i některé asociace k problémům, jež řeší dnešní moderní společnost. Nutně tu vystává otázka, jaké byly možnosti tehdejší zemské správy a zda vůbec existovala vůle některé formy kriminality stíhat.

Zajímavé je již samotné uspořádání sborníku, kdy jsou jednotlivé delikty pojednány podle zemí, v nichž se staly. Oddíly této publikace se tak zabývají kriminalitou v Bavorsku, Švábsku, Frankách či Švýcarsku a Rakousku. Především v případě tuláků je zřejmé, že šlo o fenomén, který v podstatě neznal hranic, přičemž možnosti státního aparátu i vlastníků panství kriminální činnost eliminovat byly značně omezené. Zajímavou otázkou zůstává, jakým způsobem se k těmto tulákům stavěli samotní příslušníci usedlých skupin obyvatelstva a zda lze v daných případech

hovořit o existenci sociální kontroly. Publikované příspěvky spíše naznačují, že vztahy k těmto lidem byly založeny na vzájemné reciprocitě.

Ačkoli některé studie potvrzují výsledky dosavadního bádání, jiné přichází i s poněkud odlišnými závěry, které relativizují některé stávající poznatky. Satu Lidman s oporou v rozboru kriminality v raně novověkém Mnichově došel k závěru, že sankce za nadměrnou spotřebu alkoholu a její důsledky, jež se projevily v protiprávním jednání konkrétních jedinců, se v průběhu druhé poloviny 16. století v tomto regionu zostřovaly, což je jistě zajímavé při porovnání s českými prameny, z nichž vysvítá, že požití alkoholu bylo naopak vnímáno spíše jako polehčující okolnost, kterou se provinilci snažili omluvit především mravnostní delikty.

Samotná skutečnost, že publikované příspěvky se týkají převážně pozdně středověkého a raně novověkého období, nutí ke konstatování, že další bádání k dějinám kriminality by se mělo zaměřit především na dobu 19. století, která na svůj výzkum u celé řady deliktů teprve čeká, což je markantní také v českém prostředí. Právě zde je možné očekávat celou řadu zajímavých poznatků, jež přispějí i k porozumění některým obecným otázkám, jako je pochopení zrodu moderní společnosti. Právě v dané době totiž vstoupily do hry jevy jako medikalizace a přihlížení k různým polehčujícím okolnostem, které nebyly v dřívějších obdobích brány v potaz. Cílem však již nebylo primárně trestat, ale především napravit provinilce.

Jaroslav Dibelka

Ronald G. ASCH, *Herbst des Helden. Modelle des Heroischen und heroische Lebensentwürfe in England und Frankreich von den Religionskriegen bis zum Zeitalter der Aufklärung. Ein Essay*, Würzburg, Ergon-Verlag 2016, 176 s., ISBN 978-3-95650-096-1.

Ronald Gregor Asch pokračuje ve své eseji v dlouhodobém výzkumu hrdinství. V pořadí třetí svazek řady *Helden – Heroisierungen – Heroismen* se optikou dlouhého trvání úspěšně pokouší ozřejmit problematiku úpadku hrdinů a hrdinství, které v 16. století zažívalo svůj vrchol. Autor se změny rozhodl demonstrovat na příkladu dvou zemí, jež byly pro výzkum nejvhodnější a v nichž došlo k nastolení výrazných kultů, podle kterých se formoval pohled na hrdinu. Šlo o Anglii, kde se výraznou osobností hodnou následování stal Oliver Cromwell, a o Francii, v níž byl zaveden kult osobnosti Ludvíka XIV.

V pozdním 16. století došlo ke konfessionalizaci hrdiny, na níž měla ve Francii výrazný podíl politizace mučednické smrti. Kromě jiných osobností, které mučednickou smrtí nabývaly roli hrdiny, se nejvýraznější postavou, jež prokazovala svůj kapitál hrdinství prostřednictvím věrnosti církvi, stal Jindřich de Guise. Spojením dřívějšího pojetí hrdiny jako herkulovského neohroženého bojovníka, který si skrze sebeobětování a vystoupení z řady obyčejných osob musel vydobýt uznání svého hrdinského postavení mučedníka, vznikl ve Francii na přelomu 16. a 17. století nový typ hrdiny. Oba hrdinské konstrukty v sobě skloubil

Jindřich IV. Navarrský, jenž svým životem naplňoval starší pojetí a ve své smrti se stal představitelem mučednictví.

V opozici k francouzskému prostředí se na druhé straně kanálu La Manche konstituovalo nové pojetí hrdinství. V čele státu stála žena, což bylo samo o sobě problémem, jelikož Alžběta I. nemohla sama vést své bojovníky do bitevní vřavy a představit sebe samu jako herkulovského hrdinu. Proto přenechávala podobné role svým podřízeným, což vyvolávalo rozpor mezi klasickým a novým pojetím hrdiny. Střetávání obou dvou konceptů, starého a nového, vedlo v Anglii mezi léty 1603–1660 k rozsáhlým změnám v sémantickém pojetí hrdinství. Nastupující generace Stuartovců mohla pokračovat v nastoleném pojetí, avšak do života tehdejší společnosti vstoupila revoluce, jež proměnila nejen politické okolnosti, ale také chápání smyslu mnoha společenských kategorií. Okruh lidí kolem Olivera Cromwella přišel s novou definicí hrdiny. Stal se jím člověk, který prokazoval své hrdinství pouze skrze neutuchající boj proti nepřítelům svobody a národa.

Ve francouzském prostředí v první polovině 17. století stále existovala šlechtická vrstva snažící se prosazovat hodnoty klasického hrdinství. Její místo však bylo nyní již v královských, tedy státních službách. Šlechtic podobnou službou neoslavoval svou osobu, nýbrž osobu panovníka. Ve druhé polovině 17. věku došlo k razantnímu útlumu hrdinství. Jediným mužem, který si ve Francii přivlastňoval statut hrdiny a mohl ho rozdělovat svému okolí, byl Ludvík XIV. Originalitou svého

vystupování a jednání si zajišťoval poslušnost šlechticů, kteří se mohli prezentovat jako hrdinové v poli, avšak jedině v případě naprosté loajality králi. V té chvíli hrdina ztratil svou vlastní původní charakteristiku. Již nezáleželo na vymknutí se z normy, naopak byla vyžadována naprostá poslušnost trůnu a státu.

Jiný způsob přerodu hrdiny nastal opět v Anglii. Po restauraci Stuartovců zaujala vládnoucí vrstva antihrdinský postoj. Z hrdiny, který se dokázal plně obětovat pro lid, krále či víru, se stal člověk hýřící po večerech, užívající si majetků a prožívající hedonistický způsob života. Místo puritánů, kteří podobné jednání v dřívějších letech odsuzovali, se především z okruhu whigů vyčlenila skupina lidí, která nesouhlasila s podobným jednáním a hledala si vlastní hrdiny. Stali se jimi mužové, již „vedli boj proti katolicismu a proti, jak se domnívali, tyranské monarchii“. V sebeobětujícím boji nastavili pro anglickou urozenou společnost nové možnosti sebe prezentace a vyčlenění se z davu.

Osmnácté století ukázalo odlišný vývoj v pojetí hrdinství na obou stranách kanálu. Zatímco v Anglii se konstituoval gentlemanský typ hrdiny, jenž se objevoval v každodenním prostoru a tím si upevňoval své místo ve společnosti, ve Francii přetrvávající opozice proti královskému pojetí nedovolila jeho včlenění do myšlení lidí. Vliv na situaci ve Francii mělo zvláště osvícenství, které považovalo hrdinské projevy za směšné a nepatřičné.

V závěru práce se autor vrátil k úvodním stránkám textu, kdy se snažil pohlížet optikou hrdinství na současné světové

dění. Myšlení lidí se dnes pohybuje mezi banalizací a fascinací hrdinstvím. Vyměníli jsme hrdinu víry za hrdinu národního, přestože rysy jako sebeobětování a vyčlenění se z davu mu stále zůstávají. Přichází také se zásadními otázkami, které stále zůstávají na okraji zájmu historické vědy. Historiografie by měla zkoumat i další evropské prostory, kde se objevuje téma hrdinství, jako jsou zmíněné španělské nebo nizozemské koncepty. Zde je ale třeba upozornit na vysokou náročnost při výběru pramenů a práce s nimi.

Josef Čížek

Ondřej PODAVKA, *Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Učený šlechtic a jeho deník z cest*, Praha, Nakladatelství Vyšehrad 2017 (= Velké postavy českých dějin 25), 280 s., ISBN 978-80-7429-900-1.

Stále čtenější zastoupení v evropském i českém dějepiscectví získávají výzkumy, jež si kladou za cíl odhalovat jednotlivé vrstvy uvažování urozených příslušníků rané novověké společnosti. Zejména příznivé heuristické podmínky postupně napomohly ke zjištění, jak rozmanitou skladbou se šlechta v daném období vyznačovala po stránce politické, náboženské či kulturní. Na potřebu vnímat nezaměnitelné rysy přítomné v myšlení a vystupování každého z jejich představitelů poukázal rovněž Ondřej Podavka, který věnoval svou disertační práci osudům Zdeňka Brtnického z Valdštejna. Prvním publikovaným výstupem jeho dlouholetého badatelského snažení se stal životopis tohoto mocensky nepřilíš

výrazného, avšak mimořádně vzdělaného zástupce moravského panského stavu.

Klíčovým východiskem prováděného výzkumu i výsledného pojednání se stal rozsáhlý, latinsky psaný deník Zdeňka Brtnického. V něm obsažené postřehy se vztahují k období let 1597–1603 a jsou zároveň zdrojem naprosté většiny poznatků o dospívání, vzdělávání a výchově svého tvůrce. V posledním desetiletí 16. století spolu s ním vznikl i Valdštejnův dochovaný památník (1591–1600), tiskem vydaný proslav (1596) nebo části korespondence, s jejichž pomocí se Ondřeji Podavkovi podařilo účinně prohloubit a místy i doplnit výpověď výše zmíněného deníku. Výrazně méně písemných svědectví mu naproti tomu nedovolilo, aby se podrobněji zaměřil na druhou polovinu šlechticova života. V příslušných částech pozdějšího výkladu se přesto uplatnily nejrůznější typy pramenů, které zastupovaly například dluhopisy nebo městské knihy.

Ne zcela uspokojivý stav heuristické základny se podepsal i na celkovém vyznění předkládané monografie. Aby se podle slov autora neproměnila v popis „*sedmi let života jednoho člověka*“, musel při vytváření její struktury zohlednit nejen tradičně chronologický, ale také výrazně tematický pohled na příběh a osobnost dotyčného jedince. Vedle nezbytného úvodu a závěru tvoří vlastní jádro práce jedenáct samostatných kapitol. Převážná většina z nich záměrně usiluje o rekonstrukci stěžejních hodnot a představ mladého šlechtice, jež se zrcadlily v průsečíku jeho osobních názorů, zájmů i budovaných sociálních kontaktů.

Faktografický rámec celé práce určily především první dvě kapitoly, které se osudy hlavního aktéra pokusily zasadit do širších genealogických, majetkoprávních, zeměpisných i časových souvislostí. Bližšímu rozboru autor podrobil dětství Zdeňka Brtnického poznamenané brzkou ztrátou obou rodičů a skutečností, že se nakonec stal posledním žijícím představitelem dané rodové větve a spolu s tím rovněž budoucím dědicem několika panství. Povaha dostupných pramenů vytvořila ideální předpoklad především k pečlivému mapování výchovného a vzdělávacího procesu, jemuž se Zdeněk Brtnický podrobil mezi lety 1591–1602 pod dohledem svého poručníka Smila Osovského z Doubravice či moravského velmože Karla staršího ze Žerotína. Po studiích ve Velkém Meziříčí a Jihlavě se vyskytoval nejprve na luterském gymnáziu ve slezském Břehu a následně pobýval několik let na štrasburské akademii. Vrchol péče o Valdštejnovo zdokonalení následně představovala kavalírská cesta po Francii, Nizozemí, Anglii, Švýcarsku a Itálii zakončená v červnu 1602 návratem na Moravu.

Od třetí a čtvrté kapitoly si již lze všimnout, v čem spočívala podstata osobnosti Zdeňka Brtnického. Autor si v jejich rámci kladl otázku, co konkrétně obnášela výuka na jednotlivých, Valdštejnem navštěvovaných školách, a nakolik rozvinula jeho dovednosti. Zasloužené pozornosti se tak dostalo systematické výuce cizích jazyků v čele s latinou, ale také řadě dalších oblastí, do nichž moravský šlechtic pronikal především během vybraných přednášek. Z jeho deníku je patrné, že projevoval velký zájem o výklad rétoriky, teologie, etiky nebo

historie. Ještě více však o něm samotném vypovídaly činnosti, které vyhledával z vlastní iniciativy. Zázitky mu přinášely mimo jiné četba starověkých historiografických děl, prohlídky knihoven, hra na blížce neurčený hudební nástroj, návštěvy divadelních představení a v neposlední řadě také záliba v opisování nejrůznějších nápisů.

To, že byly pro Zdeňka Brtnického nenahraditelným zdrojem vizuálních i intelektuálních podnětů především cesty po evropských zemích, potvrdil zřetelně pátý a šestý oddíl práce. V prvním z nich se Ondřej Podavka snažil objasnit, čeho si v těchto místech urozený pozorovatel všiml, podle jakých kritérií jednotlivé lokality hodnotil či popisoval a odkud si o nich opatřoval potřebné informace. Do úplného rozboru Valdštejnovy optiky vnímání podepřeného dostatečným počtem příkladů z jeho deníku tak byla zahrnuta nejen celá města, ale také paláce, kostely, zbrojnice, zahrady nebo výtvarná díla. V následující kapitole nemohlo být opomenuto ani téma cestovní každodennosti. Kromě úvah nad proměnlivou skladbou doprovodu moravského šlechtice se autor zaměřil na jeho zmínky o využívaných dopravních prostředcích, stavu cest, nepřízní počasí a kvalitě ubytování. Stranou zájmu nezůstaly ani nebezpečné situace vznikající například při překonávání náročného horského terénu nebo v důsledku násilného napadení.

Dlouhodobý zahraniční pobyt byl pro Zdeňka Brtnického prospěšný také v rovině budování vlastních sociálních sítí. Aby se dozvěděl, s kým a při jaké příležitosti se pisatel deníku nejčastěji stýkal, přikročil Ondřej Podavka v sedmé kapitole

k pečlivému studiu záznamů v jeho památníku. Mezi zapsanými osobami se vyskytovali urození vrstevníci, někteří vyučující nebo učenci. K posledně jmenované skupině se řadili více či méně známí právníci, filozofové, teologové, spisovatelé a matematici. Valdštejn tak dosáhl mimo jiné setkání s Josephem Justem Scaligerem, Justem Lipsiem nebo teprve šestnáctiletým Hugem Grotiem, jenž mu později věnoval oslavnou báseň. Jakkoli patří rozsahem k nejkratším, je nanejvýš zajímavý rovněž v pořadí osmý oddíl monografie, v němž se autor pokusil o zhodnocení náboženských postojů Zdeňka Brtnického. Vedle zamyšlení nad Valdštejnovým vztahem k luterskému vyznání, jenž vycházel z rodinné tradice, zaujme také jeho v zásadě umírněné vystupování vůči osobám odlišného konfesního přesvědčení.

Obsah závěrečných tří kapitol posunul jádro výkladu do doby po červnu 1602. Mladý šlechtic se tehdy již zdržoval na Moravě, ještě více než rok a půl si však vedl svůj deník. Na základě těchto zápisů autor práce zjistil, kde se v příslušném období Zdeněk Brtnický nejčastěji pohyboval a s kým udržoval společenské vazby. Z hlediska obou sledovaných kategorií se ukázalo být velmi důležité, že v říjnu 1602 od poručníků převzal do dědičného držení panství Brtnice, Moravské Budějovice a Sádek. Deníkové zápisy kromě toho přinesly četné a v odborné literatuře známé podrobnosti o pečlivém přístupu Zdeňka Brtnického k volbě budoucí manželky, jíž se stala Magdaléna z Thurnu.

V předposledním oddílu monografie se Ondřej Podavka pokusil vysledovat, jak si

Zdeněk Brtnický počínal při správě svých moravských statků a v roli vrchnosti. Spíše než několik dochovaných listin obvyklého obsahu poutá na první pohled pozornost Valdštejnova neuspokojivá finanční situace vyvolaná značnou mírou zadlužení nebo jeho sousedské soužití s jihlavskými měšťany. Samotný závěr životopisu obstarala stručná připomínka několika událostí, jež poznamenaly a následně završily osudy Zdeňka Brtnického. Vedle úmrtí první manželky a sňatku s Kateřinou Křineckou z Ronova stojí za zmínku především jeho nevydařené politické působení za stavovského povstání. Jako jeden z direktorů a zároveň komorník Fridricha Falckého byl vězněn v Brně na Špilberku, kde v červnu 1623 zemřel. Přestože se nachází netradičně až na konci poslední kapitoly, dotváří Valdštejnův celkový obraz také přehledné zhodnocení tematicky rozmanitých příspěvků, jež byly jeho osobě v odborné literatuře dosud věnovány.

Monografie pojednávající o Zdeňkovi Brtnickém z Valdštejna se vyznačuje kvalitním zpracováním. Tuto skutečnost podtrhují podrobné jmenné a místní rejstříky, které významně usnadňují identifikaci osob a míst zmiňovaných především v dochovaném deníku. Do souladu s jeho obsahem byla uvedena rovněž pečlivě vybraná obrazová příloha, která mimo jiné přibližuje současnou podobu Valdštejnem navštívených památek. Ondřej Podavka bezpochyby představil inspirativní způsob, jakým lze uchopit stavební prvky utvářející smýšlení předbělohorského šlechtice. O to potěšitelnější je zjištění, že své jazykové předpoklady a znalosti dobové literatury

i evropského místopisu hodlá využít při přípravě kritické edice Valdštejnova latinského deníku, jejíž součástí by se měl stát také český překlad.

František Koreš

Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ, *Moravská zemská zřízení a kodifikace zemského práva ve střední Evropě v 16. a na začátku 17. století*, Praha, Scriptorium 2016, 480 s., ISBN 978-80-88013-37-2.

Rozsáhlá publikace završuje systematický výzkum moravských zemských zřízení předbělohorské doby, jemuž se manželé Janišovi systematicky věnují a během něhož edičně zpřístupnili a důkladně okomentovali dosud nevydaná zřízení z let 1516, 1545 a 1604 včetně dalších pramenů dokumentujících proces jejich kodifikace.¹ Vydáním zmíněných edic dovršili dílo Františka Čády, který v roce 1937 editoval moravská zemská zřízení z let 1535 a 1562.² Spolu s Čádovými pracemi navázali svými četnými publikacemi rovněž na dodnes cenné rozpravy Františka Kameníčka, autora třídílné monografie o moravských zemských sněmech, jemuž také svou rozpravu věnovali.

Kniha je přehledně členěna do deseti kapitol, které tvoří tři výkladové celky. Po kapitole věnované zemským zřízením a pramenům zemského práva v českých

zemích následuje výklad o zemských zřízeních a soudních i policejních řádech vydaných ve střední Evropě mezi 15. a počátkem 17. věku. Spolu s různými typy uvedených normativních pramenů autoři věnovali pozornost rovněž procesu jejich kodifikace a roli zeměpánů či stavů v něm. Naznačený výklad poskytl kontext pro již o poznání detailnější pojednání o zemských zřízeních a kodifikaci zemského práva v Čechách, kde obdobně jako na Moravě záhy vznikla úplná zemská zřízení, a v obou Lužicích a ve Slezsku, kde situace vypadala jinak.

Právě vývojem v Markrabství moravském se zabývají následující kapitoly. Janišovi v nich nejprve sledovali prameny předbělohorských moravských zemských zřízení, jimiž byla zejména *Tovačovská kniha* z osmdesátých let 15. století, jíž po zásluze věnovali důkladnou pozornost, dále landfrýdy, usnesení zemských sněmů a nálezy zemského soudu.

Následujících pět kapitol se postupně věnuje všem pěti výše připomenutým moravským zemským zřízením. Autoři pokaždé nejprve sledovali okolnosti vzniku normy, v nichž hrály důležitou roli stavovské komise, a následně podrobně popsali strukturu a obsah jednotlivých zřízení. Největší pozornost přitom soustředili na poslední a nejrozsáhlejší normu vydanou roku 1604, jejíž dlouholetou přípravu mohli zásluhou dochovaných pramenů detailně popsat.

¹ Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545 (Pokus moravských stavů o revizi zemského zřízení). Historický úvod a edice*, Brno 2005; Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ (edd.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)*, Olomouc 2013; Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*, Praha 2015.

² František ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1635 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937.

Vzhledem k tomu, že zemské zřízení z roku 1604 představovalo poslední vydanou zákonnou normu a že v citovaných edicích autoři sledovali kodifikační proces až do uvedeného data, věnovali v závěrečné třetí části monografie zvýšenou pozornost snahám moravských stavů o částečnou revizi zřízení z roku 1604, které nastaly vzápětí po jeho vydání. Počáteční úsilí o opravu některých článků, odehrávající se ve druhé polovině prvního desetiletí 17. století, sledovali v kontextu politických událostí, zejména těch, které na Moravě nastaly po převzetí vlády Matyášem v roce 1608. Ještě předtím, než svou pozornost obrátili k činnosti jednotlivých stavovských komisí, se autoři zaměřili na nedokončený právní spis moravského zemského hejtmána Karla staršího ze Žerotína *De iure nostro*. Následuje výklad o činnosti tří, respektive čtyř stavovských komisí, které se v dynamických letech před propuknutím stavovského povstání i poté, co se Morava v létě 1619 přidala na jeho stranu, podílely na rekodifikaci posledního zemského zřízení. Nechybí ani informace o usneseních moravských zemských sněmů z let 1605–1620 vztahujících se k textu zřízení z roku 1604. V uvedeném výkladu, který navazuje na pojednání doprovázející citované edice jednotlivých moravských zemských zřízení, Janišovi sledovali genezi moravského zemského práva až do přelomového roku 1620. Navíc ho doplnili edicí 74 dokumentů vztahující se ke sledovaným snahám o revizi posledního předbělohorského moravského zřízení, které se odehrávaly v letech 1605–1620 (s. 327–396).

Na výklad o genezi moravských zemských zřízení v předbělohorském

století navázal závěrečný exkurz. V něm se dostalo pozornosti snaze Ferdinanda II. o využití pobělohorských poměrů k revizi právních poměrů v českých zemích, jež v markrabství vyvrcholily vydáním *Obnoveného zřízení zemského* v květnu 1628.

Kniha představuje důkladné zpravování vývoje moravských zemských zřízení v předbělohorské době. Vychází z edičně zpřístupněných textů jednotlivých zřízení, z nichž větší část editovali právě manželé Janišovi, ale také z velkého množství dalších doprovodných pramenů, které dokládají složitý proces kodifikace zemského práva a současně odrážejí mocenský dualismus moravské stavovské obce a zeměpána, respektive české dvorské kanceláře, či aktuální politické poměry v markrabství. Obsáhlá publikace tak není „pouhým“ rozbořem obsahu zkoumaných norem, ale cenným příspěvkem k poznání geneze zemského práva v českých zemích.

Josef Hrdlička

Joachim BAHLCKE, *Kalwinizem i Jednota braci czeskich w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej. Studia na temat społecznego i kulturowego znaczenia wyznania reformowanego w okresie wczesnonowożytnym*, Berlin/Siedlce, IKR[i]BL, 2017, 270 s., ISBN 978-3-00056-975-3.

Monografie je souborem statí o osudech dvou pozoruhodných protestantských církví ve středovýchodní Evropě. Obsahuje texty, jež byly v uplynulých dvaceti letech vydány v různých, často obtížně dostupných sbornících a periodikách.

Zkoumanou problematiku přitom autor rozdělil do tří větších tematických celků.

První se zaměřil na vztah mezi geografickým prostorem a jednotlivými protestantskými církvemi. Tato část představuje vhodný úvod, neboť hned v první studii autor načrtl geografické rozšíření kalvinismu i Jednoty bratrské ve středovýchodní Evropě. Spolu s tím uvedl několik důležitých statistických údajů i úvah na téma, proč si daná vyznání vydobyla, či naopak ztratila oblibu v Království českém, Polsko-litevském státě a Uherském království. Na toto zamyšlení volně navazují dvě následující studie, jež se zabývají konkrétními případy náboženského útlaku a reakcí na něj.

Další, patrně nejzajímavější část celé publikace, je věnována komunikaci mezi různými náboženskými obcemi a jejich vzájemnému kulturnímu ovlivňování. Ve studii *Kalwinizm, kulturowe wpływy i stanowe ruchy wolnościowe w Czechach i na Węgrzech (1570-1620)* autor na základě zajímavých statistik dokládá, že mladíci z českých a uherských kalvinistických i českobratrských rodin navštěvovali ve sledovaném období ve velkém počtu německé univerzity, aby na nich strávili alespoň několik studijních měsíců. Jak mohly konkrétně vypadat celoživotní kontakty na poli vzdělání, zachytil Joachim Bahlcke v následující studii na příkladu kalvínského teologa Abrahama Sculteta. Jiný podnětný pohled na tuto problematiku představuje text mapující komunikaci mezi Berlínem, Lešnem a Herrnhutem. Snahu o politické využití navázaných kontaktů přibližuje studie o braniborsko-pruských intervencích ve prospěch uherských protestantů.

Ve třetí části své monografie obrátil autor pozornost k několika výrazným osobnostem. Vytvořil stručnou, avšak povětšinou biografii slezského učence Joachima vom Berge, který mnoho let sloužil císaři Maxmiliánovi II. jako diplomat. V případě známého teologa Jednoty bratrské Daniela Ernesta Jabłoňského se soustředil především na pokusy dojednat unii protestantských církví. Jako duchovní Jednoty bratrské působil i Christian Sitkovius, jemuž byla věnována závěrečná studie. Vzhledem k tomu, že šlo o poměrně důležitou, ovšem dnes již zapomenutou osobnost, jsou Bahlckeho zjištění velmi cenná.

Právě v závěrečné části vystupují výrazně klady i záporné aspekty celé monografie. Na jedné straně přináší mnoho důležitých poznatků, jež se týkají kontaktů mezi různými protestantskými církvemi, vzdělání, osudů a záměrů jejich představitelů. Na straně druhé se téměř vždy jedná o detailní pohled pouze na jednu vybranou osobnost či problém, přičemž v některých případech citelně chybí širší srovnání nebo rozšíření o další text, jež by starší studii doplnil a propojil s ostatními. Čtenář se například poučí o studiu českých a uherských mladíků na protestantských univerzitách v zahraničí, avšak nedozví se nic o studiích mladých Poláků. Stejně tak je seznámen s mezinárodními snahami podpořit uherské protestanty po vestfálském míru, avšak diskusi o dopadu tohoto míru na členy Jednoty bratrské v Čechách či polsko-švédských válek na náboženskou situaci v Polsko-litevském státě již nenalezne. I přes zmíněný nedostatek je publikace cenným příspěvkem k poznání

výbranych témat z historie Jednoty bratrské a reformované církve na českém, polském a uherském území v raném novověku.

Kateřina Pražáková

Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 310 s., ISBN 978-80-7422-579-6

Smrt a umírání jsou tradičním tématem raně novověkého historického diskurzu. Do něj dlouhodobě přispívá zejména prostřednictvím studia pohřebních kázání i Radmila Prchal Pavlíčková. Po knize o pohřebních kázáních nad olomouckými biskupy¹ a celé řadě časopiseckých studií² představila ve své poslední monografii pohřební kázání jako komemorativní médium, které nese zejména konfesní sdělení. V metodologické rovině se tak přihlásila k historickoantropologickému hledání konfesní identity v raném novověku. Spolu s tím se snaží přispět k diskuzi o podobách konfesionalizace a disciplinace v raně novověké společnosti.

Kniha je založena na komparativní analýze pohřebních kázání z druhé poloviny 16. a první poloviny 17. století. Místní

rámeček tvoří země Koruny české a Římsko-německá říše. Stěžejní je konfesní zázemí autorů pohřebních textů, mezi nimiž se objevovali příslušníci katolického vyznání, luteráni, utrakvisté a kněží Jednoty bratrské. Dolní časová hranice kopíruje první tištěná pohřební kázání vůbec, horní poté souvisí se změnou pojetí těchto tisků po třetině 17. století, kdy z kázání postupně zmizela konfesně konfrontační rovina, jež je tolik důležitá pro autorčinu metodologickou úvahu. Výhodnost zvoleného časového prostoru Radmila Prchal Pavlíčková obhájí i pro české prostředí z hlediska politického a duchovního vývoje (pohřební kázání před a po Bílé hoře, v českých zemích a v exilu, v době náboženské unifikace). Důležitým aspektem byl poté výběr a zúžení heuristické základy. Zatímco počet českých psaných kázání nepřerostl podle autorky zvládnutelnou mez (s. 12), bylo nutné omezit zejména německá pohřební kázání. Autorka se rozhodla soustředit na texty spojené s konkrétním místem a sledovala je v souvislosti s lokálními konfesními poměry. Důležitou roli hrála konfesně smíšená města, která umožňují vnímat podobu náboženského soužití.

Úvodní stručná kapitola popisuje širokou problematiku smrti, přípravy na ní a s tím související pohled na spásu. Autorka ji

¹ Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

² Výběrově TÁŽ, „Co jest spasení? Na čem záleží?“ *Prezentace konfese v pohřebních kázáních: mezi násilím a spásou*, *Folia historica bohemia* 30, 2015. s. 91–111; TÁŽ, *Konfession im Leichenpredigten des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Herausbildung eines Feindbildes zwischen Tod und Seelenheil*, in: Joachim Bahlcke – Kateřina Bobková-Valentová – Jiří Mikulec (edd.), *Religious violence, confessional conflicts and models for violence prevention in Central Europe (15th–18th centuries)*. *Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert)*, Praha–Stuttgart 2017, s. 71–88.

chápe jako rámcovou pro další výklad. Jako úvodní ostatně představuje i další kapitolu, která ale již mnohem podrobněji představuje tištěná pohřební kázání jako svébytné a v 16. století nové médium (s. 13), a uvádí možnosti jeho metodologického uchopení v dosavadní historiografii.

Stěžejní část práce tvoří pojmenování základních kategorií, které v pohřebních kázáních reprezentují argumentační konfesní rovinu. Jsou to zobrazení vlastní věrouky, polemika o očistci, konverze a nakonec exil a oslava utrpení snášeného pro zachování pravé víry. Po tematické analýze zvolila Radmila Prchal Pavličková velmi inovativně pro každou z těchto oblastí jiné říšské město a jiné konfesní sdílení stejného prostoru. Postupně tak čtenáře zavedla do Augšpurku, Hildesheimu, Magdeburku a nakonec do Schweinfurtu. Velmi dobře je koncipovaná i struktura těchto kapitol. Každá z nich totiž obsahuje úvodní příběh, který umožnil propojit individuální autentický prožitek člověka raného novověku se současným historickým diskurzem, a poté exkurz do daného města.

Poslední kapitola se odklání od pohřebních kázání a věnuje se představení jiného funerálního média, jimiž byly knížky o dobrém umírání. Také v tomto případě autorka sledovala jejich vývoj od pozdního středověku až k protestanské a katolické variantě v 16. století a i zde hodnotí Radmila Prchal Pavličková tyto texty jako konfesně vyhraněné. Konceptně volí autorka metodu kombinace komparativní analýzy a jejího dopadu do konkrétního konfesního prostředí, v tomto případě

do hornolužického Budyšina, jmenovitě do konfesní polemiky zdejšího kapitulního děkana Jana Leisentritta.

Radmila Prchal Pavličková představila metodologicky vyzrálou práci, v níž ukázala na interpretační možnosti pohřebních kázání zejména ve vztahu ke konceptu konfesionalizace a náboženské disciplinace. Na rozdíl od naučení o dobrém umírání, která chápe jako písemnosti, jež odrážely disciplinační zájem církve o výchovu jim podřízených věřících ve shodě s principy dané konfese a reprezentovaly spíše etatické pojetí procesu konfesionalizace (s. 204), vidí přednost pohřebních kázání v tom, že nestojí striktně na straně teologické normy, ale nejsou ani sebevýpovědí konkrétního individua. Jako základní klad recenzované práce tak lze hodnotit schopnost autorky vnímat pohřební kázání jako výsledek „inscenace památky na zesnulého v setkání církevní normy a životního světa zesnulého, pozůstalých a zvláště města či regionu, v němž zakoušejí a prožívají svůj život“ (s. 205).

Pavel Král

Anne J. CRUZ – María Cristina QUINTERO (edd.), *Beyond Spain's Borders: Women Players in Early Modern National Theaters*, London-New York, Routledge 2017 (= *Transculturalisms, 1400–1700*), 220 s., ISBN 978-1-138-21799-7.

Teze o tom, že Španělské království v 16. a 17. století zejména po hospodářské, kulturní a politické stránce

silně ovlivňovalo dění v různých koutech Evropy i celého tehdy známého světa, je v evropské historiografii dostatečně známá. Zatímco velká část historiků a historiček věnovala tradiční pozornost cestám a především osobám, s jejichž pomocí se španělské vlivy šířily za hranice hispánské monarchie, přijímání inspirací z jiných zemí na Pyrenejském poloostrově se prozatím dotkla jen hrstka badatelů. Oběma aspektům současně se věnuje anotovaná kolektivní monografie, která se pokouší zasadit význam raně novověkého španělského divadla do mezinárodního srovnávacího kontextu. Společným pojítkem deseti příspěvků amerických a evropských historiků, literárních kritiků a teatrologů se stala otázka genderové role žen při přejímání a šíření divadelních prvků mezi jednotlivými evropskými zeměmi a panovníckými dvory.

Shromážděné příspěvky je možné rozdělit do dvou tematických bloků, jimž předchází úvodní studie Anne J. Cruz a Maríy Cristiny Quintero o tematickém, koncepčním a metodologickém zaměření publikace. První skupinu tvoří pět statí, v nichž se jednotliví autoři zamýšleli nad rolí a vlivem Španělek na divadelní scény v Anglii, Francii a středoevropské habsburské monarchii. Literární kritici José María Pérez Fernández a Susan Paun de García zkoumali vliv ženského aspektu španělských literárních textů na tvorbu a vznik anglických a francouzských raně novověkých dramát. Zaměřili se především na slavné hispánské fiktivní charaktery, jako byly například Malibea či Celestina, a na proces jejich adaptace

a postupné zdomácnění v anglické a francouzské umělecké tvorbě. Zbývající tři historici (Carmen Sanz Ayán, Anne J. Cruz a Luis Tercero Casado) naopak upřeli svou pozornost k rolím španělských princezen a královen při šíření hispánské kultury a španělských divadelních prvků na královském dvoře v Paříži, císařském dvoře ve Vídni a londýnských uměleckých scénách. Nezanedbatelnou roli hrály také při získávání španělsky psaných scénářů a angažování umělců (umělkyní) původem z Pyrenejského poloostrova.

Druhá část příspěvků se zabývá vlivem španělských královen původem z Apeninského poloostrova, Francie a středoevropské habsburské monarchie na utváření a uvádění zahraničních dramát na královském dvoře v Madridu a jejich recepci tamní dvorskou společností. Zatímco Ana Fernández Valbuena se zaměřila na význam ženského prvku při prosazování *commedie dell'arte* ve Španělsku na prahu novověku, Carmela V. Mattza analyzovala vliv francouzského *ballet de cour* na divadelní (baletní) představení u dvora Filipa IV. a jeho první manželky Alžběty Bourbonské. Maríá Cristina Quintero upřela pozornost ke každodennímu životu španělských královen původem ze střední Evropy v 16. a 17. století a na snahy o projektování jejich národní (rodové) identity a kulturních zvyklostí do divadelních produkcí a ceremoniálu madridského dvora, například audiencií.

Poslední dva příspěvky Josého A. Lópeze Anguity a Ignacia Lópeze Alemanyho se zabývají obdobím po vymření španělské větve Habsburků roku

1700 a nástupu Filipa V., vnuka Ludvíka XIV., do čela hispánské monarchie. Snaží se zachytit zásadní proměnu divadelní praxe ve Španělsku, která nastala s příchodem první ženy nového panovníka Marie Louisy Savojské, zejména její odpor ke španělskému dramatu a snahu o prosazení francouzské opery, *commedie dell'arte* a italských hudebních forem.

Započatou přeměnu následně dokončila druhá manželka nového španělského krále Alžběta Farnese, jež se postupně stala hlavní hybnou silou v otázce kulturního směřování madridského královského dvora. I ona pokračovala v upevňování vlivu francouzského divadla a hudby, italské opery a *commedie dell'arte* na španělskou dvorskou kulturu.

Anotovaná publikace ukazuje jednu z cest, jak lze přistupovat k probíhajícímu evropskému výzkumu kulturního transferu mezi románskými zeměmi a jednotlivými částmi Evropy na prahu novověku. Rovněž odráží jednoznačné směřování současné historické vědy, jehož nedílnou součástí tvoří moderně pojímaný mezioborový přístup ke společnému tématu. S interdisciplinarností se také úzce pojí pestrost metodologických konceptů, které jednotliví přispěvatelé využili. Rozdílným způsobem práce se stejnými či podobnými prameny nabídli různé úhly pohledu vnímání podílu ženského prvku na utváření divadelní praxe v různých částech evropského kontinentu v raném novověku. Takové pojetí výzkumu představuje vítanou inspiraci nejen pro české dějepisce.

Rostislav Smíšek

Petr FIDLER – Lenka KŘESADLOVÁ – Jana PERUTKOVÁ – Lilian RUHE – Jana SPÁČILOVÁ – Tomáš VALEŠ, *Proměny zámeckého areálu v Jaroměřicích nad Rokytinou: kritický katalog výstavy*, České Budějovice, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích 2017, 583 s., ISBN 978-80-87890-24-4.

Výzkum šlechtických rezidencí zemí Koruny české v raném novověku patří v domácí historiografii po roce 1989 k dynamicky se rozvíjejícím tématům. Zatímco klasický kulturně historický nástin architektonického vývoje a stavebních dějin jednotlivých památkových objektů tvoří i nadále nedílnou součást bádání, pozvolna se začínají objevovat publikace, které se snaží překročit popisně orientované analýzy a věnují se rezidenčním strategiím urozených jedinců, funkčnímu rozboru, hmotné kultuře či každodennímu životu jejich sídel. Jeden z nejnovějších příspěvků představuje interdisciplinárně pojatá kolektivní monografie, jež se z různých úhlů pohledu pokouší nabídnout čtenářům „syntetický obraz umění a kultury barokních Jaroměřic a osobnosti jejich spiritus agentis hraběte Questenberga“ (s. 13).

Publikaci lze rozčlenit do dvou oddílů. První část, jejímiž autoři jsou Petr Fidler a Lenka Křesadlová, se věnuje shrnutí životních osudů hraběte Jana Adama z Questenberku (1678–1752) a stavebnímu vývoji zámku s parkem a chrámu svatě Markěty v Jaroměřicích nad Rokytinou. Autoři se zde vedle hutného kulturně historického popisu stavebních dějin, výzdoby a hmotného vybavení interiérů šlechtické

rezidence na sklonku 17. a v první polovině 18. století snaží blíže ozřejmit složitý proces vzniku samotné stavby od vypracování architektonického návrhu až po dokončení objektu a zasadit ho do kontextu středoevropského stavitelství zmiňovaného období. Konečná podoba rezidence odrážela vzájemný dialog několika architektů a stavitelů (například Domenico d'Angeli, Tobiáš Gravani, František Jäggel, Ludvík Šebestián Kaltner, Jakub Prandtauer, Jean Trehet), concettisty Konráda Adolfa z Albrechtu se zadavatelem Janem Adamem z Questenberku, který se aktivně zapojoval do jednotlivých fází vzniku svého sídla. Stranou pozornosti nelze nechat ani úsilí autorů o proniknutí do estetického cítění a architektonických názorů šlechtice a odkrýtí vlivu hodnotového žebříčku, na jehož utváření se hlavní měrou podílela výchova a vzdělání urozeného kavalíra, na podobu rezidence. Jejich snaha dodává předloženému pojednání viditelný antropologický rozměr, což platí i pro interpretaci freskové výzdoby jednotlivých prostor jaroměřického zámku, zejména schodiště, Sálu předků a Tanečního sálu (galerie). Důležitou roli zde také hraje snaha o rekonstrukci skutečné podoby barokní zahrady a nástin vlivu jejích jednotlivých součástí (efemérních staveb, soch antických božstev, exotických rostlin a květin, zvířat) na reprezentaci barokního šlechtice.

Druhá část práce se zabývá uměleckými zálibami a mecenátem Jana Adama z Questenberku. Nejprve se Lilian Ruhe a Tomáš Valeš věnují soupisu, okolnostem vzniku, popisu a obsahovému rozboru dochovaných portrétů zmiňovaného velmože.

Stranou zájmu neponechávají ani zamyšlení nad symbolickým poselstvím obrazového programu v Sále předků, v němž se až do současnosti dochovala rodová galerie hrabat z Questenberku. Jana Perutková s Janou Spáčilovou se naopak zamýšlejí nad čilým kulturním ruchem na jaroměřickém zámku v průběhu života Jana Adama z Questenberku. Ve svém výkladu se nepokoušejí pouze plně rekonstruovat repertoár jednotlivých divadelních, hudebních a operních představení v letech 1722–1751 a nabídnout prozopografickou analýzu tamních skladatelů, libretistů, interpretů a scénických umělců. Rovněž nabízejí obsahovou analýzu dvaceti unikátních scénických návrhů pro jaroměřické zámecké divadlo, spojených s dílnou císařského divadelního architekta Giuseppa Galli Bibieny.

Anotovaná práce představuje moderní synteticky zaměřený příspěvek české historiografie k výzkumu jedné z významných moravských šlechtických rezidencí na prahu novověku. Současně je symbolickým vyvrcholením dlouhodobého a systematického badatelského zájmu některých členů autorského kolektivu (především Petra Fidlera a Jany Perutkové) o stavební historii barokního zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou a hudební mecenát Jana Adama z Questenberku. Publikace současně odráží některé moderní metodologické trendy, které překračují klasický odosobněný umělecko-historický popis a jen pozvolna se v posledním desetiletí začínají prosazovat také v české historiografii. Přestože ústředním tématem kolektivní monografie jsou stavební dějiny zámeckého areálu

v Jaroměřicích nad Rokytnou a kulturní život na dvoře hraběte z Questenberku, nezanedbatelnou roli zde hraje srovnávací zřetel. Autoři se totiž nespokojili pouze s detailním nastíněním dějin uměleckohistorického vývoje konkrétní šlechtické rezidence a kulturních aktivit jejího majitele, ale získané poznatky se pokusili zasadit do kontextu vývoje zámeckých rezidencí a kulturního mecenátu urozených jedinců ve středoevropském prostoru. Pojednání navíc doprovází množství velice kvalitních barevných fotografií.

Příznivý dojem však kazí formální stránka publikace. Z nepochopitelných důvodů se v celé práci vyskytuje značně rozkolísané psaní jmen jednotlivých aktérů výkladu. Vedle bohemizované podoby jmen různých říšských či rakouských

šlechtických rodů a umělců se zde objevuje množství germanismů, a to i v případech urozených rodů usedlých v českých zemích. Pečlivější redakční práci by si zasloužila rovněž obsahová a zejména stylistická stránka pojednání. Na některých místech dochází k zbytečnému opakování stejných informací. To se týká především úvodních pasáží obou částí, které obsahují obdobné údaje o životních osudech Jana Adama z Questenberku. Z takto koncipovaného textu jednoznačně vysvítá, že vznikaly nezávisle na sobě, aniž by brala zřetel jedna na druhou. Odlišná je také stylistická stránka jednotlivých kapitol, na nichž se podílelo celkem šest autorů a autorek, kdy každý používá vlastní specifické výrazové prostředky i styl výkladu.

Rostislav Smíšek

O špatný scénář se opíral dvoudílný televizní film **Marie Terezie**, který uvedla Česká televize v hlavním večerním vysílacím čase na prvním programu 1. a 2. ledna 2018. Nádherná výprava nemohla zastrít nejen faktografické chyby, ale ani naivitu pohádkového příběhu zdánlivě silné vládkyně, který měli možnost diváci vidět. Více: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11258030360-marie-terezie/217512120070001>.

V návaznosti na dvě velké výstavy o Ferdinandovi Tyrolském, které se konaly na zámku Ambras a ve Valdštejnské jízdárně v Praze, uspořádaly 21. až 23. února 2018 Ústav dějin umění Akademie věd české republiky a Národní galerie v Praze mezinárodní konferenci **Archduke Ferdinand II of Austria (1529–1595) and his cultural patronage between Prague and Innsbruck**. Přestože její vědecké těžiště spočívalo v poznání přínosu místodržitele Království českého a vládce Tyrol i Předních Rakous pro rozvoj zvláště pozdně renesanční výtvarné kultury, dotýkalo se několik referátů také slavností, lovů a dalších reprezentačních projevů jeho životního stylu. Na politické a zvláště náboženské otázky, které musel Ferdinand Tyrolský řešit, však již v programu konference nezbylo místo. Více: <http://www.udu.cas.cz/cs/archiv-clanku/konference-archduke-ferdinand-ii-of-austria-1529-1595-and-his-cultural-patronage-between-prague-and-innsbruck/>.

V úterý 20. března 2018 se v Moravském zemském archivu v Brně uskutečnil workshop **Labyrintem českých novověkých edic**. Přednášející i diskutující

na něm představili některé ediční řady k dějinám českých zemí v raném novověku, další již vydané edice nebo ediční projekty, na nichž v současné době pracují. Hojně navštívené setkání motivovalo k diskusi nad klady či nástrahami jednotlivých edičních přístupů a jejich uplatňováním při zpřístupňování různých typů novověkých písemností. Více: <http://mza.cz/workshop-labyrintem-ceskych-novovekych-edic-v-moravskem-zemskem-archivu>.

Ve dnech 4. až 7. dubna 2018 se v seвероírském Belfastu uskutečnila **12th Euro-pean Social Science History Conference 2018**. Konferenci k sociálním a hospodářským dějinám každé dva roky organizuje International Institute of Social History se sídlem v Amsterdamu. Na programu bylo velmi široké spektrum otázek. Problematice raného novověku byla věnována pozornost především v sekcích zaměřených na trestní právo, dějiny ekonomiky, vzdělání, dětství, elity a také na inovátory. Raně novověká témata zasahovala rovněž k problematice etnicity a migrací, rodiny a demografie, zdraví a životního prostředí, dějin práce, materiální kultury, náboženství, venkova, sexuality, sociální nerovnosti, měst, žen a genderových otázek. Více: <https://esshc.socialhistory.org/esshc-belfast-2018>.

Theologische Hochschule Elstal, Jablonski-Forschungsstelle an der Universität Stuttgart a Historický ústav Akademie věd České republiky v Praze uspořádaly 18. až 20. dubna 2018 v Praze mezinárodní seminář **Konfessionelle Geschichtsschreibung im Umfeld der Böhmischen**

Brüder (1500–1800). Traditionen – Akteure – Praktiken. Program semináře byl rozdělen do tří tematických okruhů, v nichž se hovořilo o historiografii Jednoty bratrské v předbělohorské době, o utváření náboženské paměti a bratrském dějepi-sectví v exilu. Program: http://www.hiu.cas.cz/cs/download/prag-tagung_auf-programm_fin.pdf.

Moravský zemský archiv v Brně uspořádal ve spolupráci s Universidad Autónoma de Madrid 20. dubna 2018 mezinárodní seminář **Diplomacy, War and Economy in the Early Modern Period**. Desítku doktorandů z Rakouska, Španělska, Turecka a Velké Británie představila ve svých diskuzně zaměřených příspěvcích témata svých disertačních prací, přičemž se zaměřila především na stránku koncepční a metodologickou. Pozornost byla věnována zvláště rozličným podobám diplomatického styku mezi jednotlivými evropskými mocnostmi a Tureckem v 16. a 17. století, včetně utváření komunikačních sítí ambasadorů v cílových destinacích a jejich reprezentačních strategií. Program semináře: <http://www.mza.cz/sites/default/files/brnoseminarprogram.pdf>.

Město Třeboň připravilo ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Třeboni a Rybářstvím Třeboň pro třetí čtvrtletí roku 2018 program k připomenutí pětisetletého provozu Zlaté stoky. V treboňském domě Štěpánka Netolického připomíná výstavou **Příběh Zlaté stoky** vznik, fungování a význam vodního kanálu od renesance do současnosti. Sérií tematických přednášek i exkurzemi seznámí veřejnost se smyslem tohoto důmyslného raně

novověkého vodního hospodářského díla. Více: <http://www.dumstepankanetolickeho.cz/akce/pribeh-zlate-stoky-500-let-jedinecneho-dila-stepanka-netolickeho/>.

V hlavním večerním vysílacím čase měl 13. května 2018 premiéru na prvním programu České televize film **Bůh s námi. Od defenestrace k Bílé hoře**. Pokud jeho autoři chtěli, aby diváci prožili v rychlých střizích filmového příběhu mentalitu doby a nahlédli do myšlenkových světů hlavních aktérů, v zásadě si nepočínali špatně. Nepochenili však vojenský rozměr zachycených událostí, přecenili roli ženských protějšků Ferdinanda II., Fridricha Falckého a Jindřicha Matyáše z Thurnu. Divák bez hlubších historických znalostí nutně brzy ztrácel povědomí o podstatě dějinných souvislostí, které probleskovaly v kulisách Kratochvíle a Telče pouze náznakově. Více: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11305385458-defenestrace/>.

Ve dnech 5. a 6. června 2018 uspořádaly Le Mans Université, Université Paris Sorbonne, Université Bordeaux Montaigne a Université Grenoble Alpes pod patronací Fondation d'Arenberg v konferenčních prostorách univerzity v Le Mans mezinárodní konferenci **Noblesses en exil. Les migrations nobiliaires entre la France, l'Empire et l'Europe centrale (XVe – XIXe siècle)**. Na dvě desítky historiček a historiků z České republiky, Francie, Maďarska, Německa, Polska a Švýcarska se zabývaly příčinami migrací šlechty v raném novověku, prostředky její integrace a utvářením identity v novém kulturním prostředí. Vědecké ukotvení v dějinách mentalit obohacovaly historickoantropologické

přístupy k urozeným osobám, které se usadily z rozmanitých důvodů za hranice-
mi své původní domoviny. Více: [https://
noblessesexil.sciencesconf.org/](https://noblessesexil.sciencesconf.org/).

Ve dnech 18. až 19. června 2018 se
na Varšavské univerzitě konala mezinárod-
ní konference **Polskie dziedzictwo kul-
turowe w Szwecji – Rzeczy i historia**. Její
účastníci představili ve svých příspěvcích
nejnovější pohledy na války mezi Polským

a Švédským královstvím v 17. století.
Velkému zájmu se těšil zvláště výzkum
zaměřený na umělecká díla či knihy, jež
byly v průběhu válek z Polska odvezeny.
Program konference: [http://nipdkzg.pl/
konferencja-polskie-dziedzictwo-kultu-
rowe-w-szwecji-rzeczy-i-historia/](http://nipdkzg.pl/konferencja-polskie-dziedzictwo-kulturowe-w-szwecji-rzeczy-i-historia/).

*Václav Bůžek – Josef Grulich –
Josef Hrdlička – Michal Morawetz –
Kateřina Pražáková – Rostislav Smíšek*

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI:

Mgr. Josef Čížek

Základní škola Velešín
Družstevní 342, Velešín 382 32
josefcizek02@gmail.com

Mgr. Anna Fišerová

Státní oblastní archiv v Třeboni
Husova 143, 379 01 Třeboň
Anna.Fiserovaa@seznam.cz

doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Braníšovská 31a, 370 05 České Budějovice
hrdlicka@ff.jcu.cz

PhDr. Pavel Král, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Braníšovská 31a, 370 05 České Budějovice
kral@ff.jcu.cz

Mgr. Lenka Maršálková, Ph.D.

Dašická 1198, 530 03 Pardubice
lenka.marsalkova@atlas.cz

Mgr. Vladimír Panov

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Braníšovská 31a, 370 05 České Budějovice
pirvolajnen@gmail.com

OPERA HISTORICA

Vedoucí redaktor / Editor-in chief

Václav Bůžek (České Budějovice), buzek@ff.jcu.cz

Redakční rada / Associate Editors

Ivo Cerman (České Budějovice), Jiří Hrbek (Praha), Josef Hrdlička (České Budějovice), Ondřej Jakubec (Brno), Tomáš Knoz (Brno), Pavel Král (České Budějovice), Tomáš Malý (Brno), Radmila Prchal Pavlíčková (Olomouc), Rostislav Smíšek (České Budějovice), Marie Šedivá Koldinská (Praha)

Výkonný redaktor / Managing Editor

Jan Šimánek (České Budějovice), simanek@ff.jcu.cz

Návrh obálky a typografie/design:

Jan Kubeš

*Vydává Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích /
Published by the Institute of History, Faculty of Philosophy, University of South Bohemia
České Budějovice*

Adresa/Address:

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice
E-mail: historie@ff.jcu.cz

Produkce

NLN, s. r. o., Náprstkova 10, Praha 1

Tisk

ART-D, Praha

Objednávky

nln.cz

Opera historica vychází dvakrát ročně

Toto číslo dáno do tisku v červenci 2018 a vyšlo v srpnu 2018

Cena jednotlivého výtisku 169 Kč

<http://www.ff.jcu.cz/opera-historica>

ISSN 1805-790X